

20–21. Századi Magyar Zenei Archívum

Dohnányi-tanulmányok 2017

Szerkesztette: Kusz Veronika, Ránki András

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet

2017

© Belinszky Anna, Berlász Melinda, John Bergsagel, Dalos Anna,
Gombos László, Kelemen Éva, Kovács Ilona, Kusz Veronika, Laskai Anna,
Ozsvárt Viktória, Ránki András

© MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet

Készült
az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézetében.

Támogatók:

A címlapon: Dohnányi Ernő 1955 körül
(MTA BTK Zenetudományi Intézet, 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum)

Felelős kiadó:
MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet
1014 Budapest, Táncsics M. u. 7.
Tel.: +36 (1) 214-6770
Honlap: www.zti.hu

Tudományos tanácsadó: Dalos Anna
A szerkesztők munkatársa: Laskai Anna
Tördelés: Kondor Imréné

ISSN: 2560-1202

Nyomda: Pannónia Nyomda Kft.
Felelős vezető:

Tartalom

DALOS ANNA	
Előszó a <i>Dohnányi-tanulmányok</i> új kötetéhez	5
KUSZ VERONIKA	
Újabb családi levelek Dohnányi Márta gyűjteményéből	7
GOMBOS LÁSZLÓ	
Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtóreceptiója	
V. rész: az 1909–1912-es berlini évek	33
KOVÁCS ILONA	
„...a nyomorult zongorázást felcserélném tisztességesebb pályával.”	
Az első világháború hatása Dohnányi Ernő művészi pályájára	59
KELEMEN ÉVA	
Útkeresések: Dohnányi Ernő Argentínában (1948–1949)	73
BERLÁSZ MELINDA	
„A távolság még jobban összehozott minket.” Dohnányi Ernő és Dániel Ernő	
szellemi közössége az emigrációban, levelezésük tükrében (1948–1956) . . .	109
LASKAI ANNA	
Zachár Ilona írásai az amerikai Dohnányi-hagyatékban	153
JOHN BERGSAGEL	
Emlékeim Dohnányiról	177
BELINSZKY ANNA	
Kusz Veronika: Dohnányi amerikai éve	183
OZSVÁRT VIKTÓRIA	
Találkozások egy fiatalemberrel	
A Hungaroton újabb Dohnányi-lemezeiről	189
Abstracts	193
List of Contributors	197

Előszó a *Dohnányi-tanulmányok* új kötetéhez

Második kötetéhez érkezett a *Dohnányi-tanulmányok* sorozata – közreadása a 2017-es Dohnányi-évfordulóhoz, a zeneszerző születésének 140. évfordulójához is kapcsolódik. Ünnepi kiadványról van tehát szó, amely ily módon a szűkebb szakmai közösség és a tágabb zeneszerető nyilvánosság érdeklődését egyaránt felkeltheti, mivel – reményeink szerint – összegzi a Dohnányi Ernőről eddig megszerzett tudásunkat, és rávilágít azokra az irányokra, amelyeket a Dohnányi-kutatásnak a következő évtizedben követnie érdemes. Szerkezetében, tartalmában a jelen kötet folytatja az egykori Dohnányi Archívum reprezentatív sorozata, a *Dohnányi Évkönyvek*, valamint a 2015-ben újrainduló *Dohnányi-tanulmányok* gyakorlatát. Újonnan feltárt dokumentumokat – kritikákat, leveleket, visszaemlékezéseket – közöl, az életrajz egyes rövidebb időszakait veszi górcső alá, vállalja művek elemzését, ismerteti az életműhöz kapcsolódó másodlagos forrásokat, továbbá kritikai visszhangot biztosít a Dohnányiról az utóbbi években megjelent publikációknak és az életművet bemutató hangfelvételeknek.

Jelenlegi életszakaszában a Dohnányi-kutatás nem is tehet mást: legfontosabb feladata, hogy hozzáférhetővé tegye az életmű és az életrajz alapvető dokumentumait, mivel ezek képezik az oeuvre értékelésének-értelmezésének bázisát. A dokumentum-közreadás segít abban is, hogy azokat a téziseket, az életrajz egyes érzékeny mozzanatainak – ma már tudjuk – szeretetteljes ragaszkodásból fakadóan elfogult értelmezési kísérleteit, amelyek Vázsonyi Bálint úttörő jelentőségű Dohnányi-monográfiájában jelennek meg, kritikai módon közelítsük meg, s az életmű, valamint az életpálya közel minden pillanatáról kialakított elképzelésünket a primer források ismeretében, azokat a teljes történelmi eszköztár segítségével megvilágítva revidáljuk. E szükségessé vált tudományos fordulatban a nemzetközi rangúvá érlelődött hazai Bartók-kutatás – a maga páratlanul gazdag dokumentumközléseivel, mélyreható műanalíziseivel és értő-megértő interpretációival – példát mutathat a Dohnányi-kutatás új generációjának. A jövő feladata ugyanis az, hogy a kutatás színvonalának emelése révén a Dohnányi-exegézist részévé tegye a 20. századi zenetörténetről szóló nemzetközi tudományos diskur-

zusnak. Ennek azonban megkerülhetetlen feltétele, hogy az immár páratlanul nagy számban elérhető adatok tényleges, tudományos értelemben vett zenei historiográfiává formálásakor a korszak ismeretéből, a zenei élet működési mechanizmusaiból, az alkotóművész lélektanából, a zenei-politikai kontextus feltárásából induljunk ki, Dohnányit saját kora talaján álló, abból a termékeny talajban gyökerező alkotóként szemléljük.

Dohnányi amerikai éveinek feldolgozása az ezen az úton megtett első, meghatározó lépésnek tekinthető. Ezen a nyomon haladva kell megkezdődjön az új Dohnányi-kép megteremtése: a Dohnányi Ernőre, a csodagyermekre és -felnőttre, a nemzetközi sztárzongoraművészre, a Horthy-Magyarország celebritására, a szakmai féltékenység áldozatává lett, háborús bűnössé kikiáltott zeneélet-szervezőre való rátekintés emez új módja elválaszthatatlanul össze kell fonódjon a források kritikai megközelítésével és értékelésével. 2017-et követően a Dohnányi-kutatásnak immár ki kell lépnie naiv fázisából. Valódi kérdésekre valódi válaszokat kell tudni adnia. Jelen kiadvány fontos építőköve az új Dohnányi-életrajz építményének. Hogy létrejöhetett, abban a tanulmányok kilenc szerzője mellett meghatározó szerepet játszott a kötet két fáradhatatlan szerkesztője, Kusz Veronika és Ránki András. A *Dohnányi-tanulmányok* 2017-es kötetének megjelenését nagyvonalúan támogatta a Nemzeti Kulturális Alap Zenei Kollégiuma – köszönet érte.

Budapest, 2017. október 6.

Dalos Anna

Újabb családi levelek Dohnányi Márta gyűjteményéből

Dohnányi Ernő családi leveleiből (a továbbiakban: *Családi levelek*) 2011-ben jelent meg kötetnyi válogatás Kelemen Éva közreadásában.¹ A publikált írások címzettje az esetek döntő többségében a zeneszerző húga, Dohnányi Mária (becenevén Mici, illetve Miczi) volt,² míg a fiatalkori levelek egy részében a Dohnányi-szülők, elsősorban az édesapa, Dohnányi Frigyes.³ A 281 dokumentum mellett a *Családi levelekben* további 14, kiemelkedően fontosnak ítélt levél szerepel, melyeket viszont a családtagok írtak Dohnányinak. A válogatás alapját az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának egyedülállóan jelentős Dohnányi-hagyatéka jelentette, melyből a dokumentumok mintegy kétharmada származik. Ezenkívül a kötet számos tételt tartalmaz az MTA BTK Zenetudományi Intézet Könyvtárából, az Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumának (korábban a Dohnányi Archívumhoz tartozó) anyagából, valamint a British Library Dohnányi-gyűjteményéből. A Gondolat Kiadó, a Széchényi Könyvtár és az MTA Zenetudományi Intézet közös támogatásával megjelent kiadványnak nemcsak azért van roppant jelentősége a kutatásban, mert – mint a közreadó írja – „ez a fajta, elsődleges forrásokon alapuló komplex közlésmód értelmezésektől, érzésektől és felhangoktól mentes életrajzi áttekintésül is szolgálhat érdeklődők és kutatók számára egyaránt”,⁴ hanem mert a gyűjteményből végre közvetlen tapasztalatot szerezhet az olvasó a zeneszerző gondolkodásáról, attitűdjeiről és (élet)stílusáról.

A Kelemen Éva-féle közreadás értelemszerűen nem foglalja magában a kutatók előtt ismert összes dokumentumot: egy esetleges újabb kötet további fontos, mind

¹ Kelemen Éva (összeáll.), *Dohnányi Ernő családi levelei* (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó – MTA Zenetudományi Intézet, 2011).

² Dohnányi Mária (1879–1966), Dohnányi Ernő húga, akivel a zeneszerző egész életében meghitt, szoros kapcsolatban volt.

³ Dohnányi Frigyes (1843–1909), a Pozsonyi Katolikus Főgimnázium matematika–fizika tanára, Dohnányi Ernő szigorú, de gondoskodó édesapja.

⁴ *Családi levelek*, 16.

ez ideig csak részben közölt családi leveleket tartalmazhat majd,⁵ nem beszélve a baráti-szakmai levelezés jelentős tételeiről, melyeknek gyűjteményes publikációja úgyszintén várat magára.⁶ Bizonyos dokumentumcsoportok ugyanakkor egészen szorosan kapcsolódnak a *Családi levelek* anyagához: ilyen az a 2016 őszén a kutatók látókörébe került jó két tucat levél, levelező-, illetve képeslap is, melyeket Dohnányi Márta, a zeneszerző unokája ajánlott fel az MTA BTK Zenetudományi Intézet dinamikusán gyarapodó Dohnányi-gyűjteménye számára.⁷ A címzett ezúttal is Mici, a feladó pedig Dohnányi, aki az utolsó levelek esetében Zachár Ilona küldeményeihez fűzött utóiratot. Kissé kilóg a csoportból az a négy, Kováts Ferencnek,⁸ Mici férjének címzett levél, melyben a zeneszerző első válásának körülményeit vitatja meg sógorával.

Az alábbiakban ezeket a dokumentumokat közöljük Kelemen Éva közreadói elveinek megfelelően – mintegy a *Családi levelek* függelékeként. Az előzményeknek megfelelően a Dohnányi tollából származó írásokat betűhíven adjuk közre. Kivételt jelentenek ezalól az olyan nyilvánvaló ékezethibák (illetve hanyagságok), melyek más ponton helyesen fordulnak elő (például írás – írás). A Zachár Ilonától származó szövegekben ugyanakkor a könnyebb olvashatóság kedvéért hallgatólagosan javítottuk a helyesírási, gépelési hibákat, illetve a gépelésből adódó ékezethiányokat. Dohnányi írásaiban az aláhúzott szövegrészeket *kurzívval* jelöltük, az utólagos betoldásokat {} jellel. Jelen levélközreadás fejlécében a Kelemen Éva-féle kötet formai elveihez hasonlóan a feladás helye és teljes dátuma, illetve a címzett neve áll. Szögletes sorszámmal jelöltük, hogy a *Családi levelek* kronológiájába hol kapcsolódik az adott dokumentum (tehát például a [32a] jelölés azt mutatja, hogy a tétel a *Családi levelek* 32. számú dokumentumát követi). Ezután egy mondatban összegezzük a levél funkcióját. A fejléc alatt zárójelben következik a dokumentum formai leírása (típusa, terjedelme, kéz- vagy gépírás). A levélszöveg alatt közöljük az esetlegesen olvasható címezést és a postabélyegző-adatokat. A levelekhez magyarázó jegyzetek csatlakoznak.

* * *

⁵ Lásd például Dohnányi Ernő és Zachár Ilona levelezését: Kusz Veronika, „A Dohnányi Archivum McGlynn-letéti anyaga”, in Kiss Gábor (szerk.), *Zenetudományi Dolgozatok 2011* (Budapest: MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2012), 299–321.

⁶ A szakmai tárgyú levelezéshez lásd Berlász Melinda közreadását e kötetben.

⁷ Dohnányi Márta nagylelkű módon ajándékként ajánlotta fel az értékes dokumentumokat (az itt közölteken kívül további leveleket, iratokat és néhány emléktárgyat), de az adminisztrációs nehézségek elkerülése érdekében az MTA BTK Zenetudományi Intézete végül – jelképes összegért – inkább megvásárolta az anyagot.

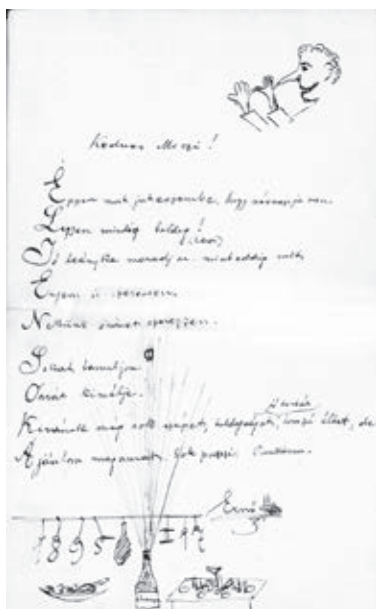
⁸ Kováts Ferenc (1873–1956) közgazdász, gazdaságtörténész, amatőr zenész, 1908-tól Dohnányi Mária férje.

**1. [32a] Budapest, 1895. február 17.
Dohnányi Máriának**

Születésnap üdvözet a zeneakadémista Dohnányitól.

(levelezőkártya; 1 folio, 1 oldal; kézírás tintával, rajzokkal)

Kedves Miczi!
Éppen most jut eszembe, hogy névnapja van.⁹
Legyen mindig boldog {(t[est]vérem)}!
Jó leányka maradjon, mint eddig volt,
Engem is szeressen.
Nekünk örömet szerezzen.
Sokat tanuljon.
Orrát kimélje.
Kivánok még sok szépet, boldogságot, {jó tortát}, hosszú életet, de
Ajánlom magamat. Sok puszi. Punktum.
Ernő
1895. II. 17.

*1. faksimile
Születésnap üdvözet Dohnányi Máriának,
1895. február 17. (1. számú levél)*

⁹ Micinek valójában születésnapja volt – mint arra az e küldeményt felelevenítő, kései levelében fel is hívta a figyelmet (Dohnányi Mária levele Dohnányinak, 1955. július 15., *Családi levelek*, 283–284).

2. [44a] Budapest (Svábhegy), 1896. június 26.

Dohnányi Máriának

A zeneakadémista Dohnányi levele családja budapesti látogatását megelőzően.

(levél; 1 folio, 2 [3] oldal; kézírás tintával)

Svábhegy 96 VI/26

Kedves Miczi!

Emil barátom¹⁰ pompás villájában rózsa és egyéb ilyenféle illatok közt írom e sorokat, hogy mindenekelőtt örömet fejezzem ki az Önök várva várt budapesti kirándulása felett. Örömet még többen is osztják, így különösen a Kunwald család,¹¹ mely nagyon sajnálta volna, ha az utazás füstbe ment volna.

Én vasárnapig a svábhegyen maradok s ennélfogva addig érkező levelek

Svábhegy

Lichtenberger nyaraló
czimzendők.

Hétfőn természetesen Pesten vagyok s várom Önöket.

Addig is viszontlátásra

szerető

Ernőjük

3. [70a] Berlin, 1897. november 9.

Dohnányi Máriának

Üdvözlét Berlinből, ahol a frissen diplomázott Dohnányi nemzetközi bemutató hangversenyeket tartotta (1897. október 1. és 7.).

(képeslap: Bahnhof Friedrichstrasse, 1 folio; kézírás mindkét oldalán tintával)

97. nov. 9.

Adieux Germania! A viszontlátásra!

Sok puszi

Ernő

Címzés: Frl. Miczi von Dohnányi / stud. phil. / Pressburg (Pozsony) / Klaris-sengasse 12 / Ungarn. Postabélyegző: Pozsony, 97. november 11.

¹⁰ Lichtenberg Emil (1874–1944), Dohnányi zeneakadémiai diáktársa, később neves karnagy, a Budapesti Ének- és Zenekari Egyesület alapítója.

¹¹ Dohnányi zongorista diáktársának és későbbi feleségének, Kunwald Elzának (1877–1946) családja; módos, művészetkedvelő budapesti család.

4. [82a] Körmöcbánya, 1898. július 23.**Dohnányi Máriának**

Kunwaldékkal, leendő első felesége családjával Körmöcbányán tartózkodó Dohnányi üzenete.

(levelezőkártya; 1 folio, 2 oldal; kézírás tintával)

Kebarmesz [sic!], 98 VII/23

K. M. Cso je to?¹² Milyen rend az? Másfél hete, hogy nem tudok hazulról semmit sem, pedig ez már az ötödik kártya, amelyet én [többször aláhúzva] írok. Kérek azonnali tudósításokat mert *még eszem ágában sincs innen elmenni*. {helyes!!!!}

Sok puszi,

Ernő

5. [84a] London, 1898. október 19.**Dohnányi Máriának**

Dohnányi beszámolója az első, roppant sikeres angliai koncertturnéről (bemutató hangverseny: 1898. október 24.).

(levél; 1 folio, 2 [4] oldal; kézírás tintával)

London, 98. X. 19.

90, Inverness Terrace W.

Kedves Miczi!

Sietségben! Csak pár perczem van még a lunchhez.¹³ Kitűnően érzem magam, nagyszerűen, pompásan, grúzartig!¹⁴ A Mrs. és Geisler iszonyú kedvesek.¹⁵ Zongorám van az ebédlőben, ergo gyakorolhatok amikor akarok, egyáltalán a dohányszag és pontosságot kivéve, magam ura vagyok. London szép, remek; s aki nem látta, annak fogalma sem lehet az óriási távolságokról, s az óriási forgalomról, amely itt van. Itt, ahol én lakom, nagyon csendes; csupa kis ház kerttel, egyik olyan, mint a másik, úgyhogy éjjel nem tudnék hazatalálni. De erre nincs is szükség, mert lumpolni itt nem lehet; először drága mulatság, másodszor ordináris.

¹² Čo je to: mi az, mi újság (szlovák).

¹³ Ebéd (esetleg: vacsora) (angol).

¹⁴ Großartig: nagyszerű (német).

¹⁵ Dohnányi londoni szállásadói, Mrs. Margaret Clara Oliverson és Miss Caroline Geisler-Schubert, akikkel baráti kapcsolatban volt.

Közel hozzám van egy szép Park, a Hyde Park, ez olyan nagy, hogy Pozsony kényelmesen belefér, talán többször is. Az idő nagyobb részt ködös, s nagyon változó. Délelőtt pl. nap süt, délután meg locspocs. De azért London szép, s a levegő nem árt nekem, mert olyan étvágyam, mint itt van, még soha sem volt. A koszt meg nagyszerű, még a sör is jó, ha hozzászokik az ember, sokat ugyan nem lehet inni belőle. Az angol egyáltalán mértékletes, s nagyon vernünftig.¹⁶

De csöngetnek lunchre; le kell mennem. Pá! Mindnyájukat csókolja

Ernő

A cim nem jó. Így írják: E.[?] Dohnányi. Esq care of helyett c/o Mrs. Oliv. ez utóbbi azonban *teljesen* fölösleges.

6. [84b] London, 1898. november 8.

Dohnányi Máriának

(levél; 1 folio, 2 [4] oldal; kézírás tintával)

London, 98. nov. 8.

K. M.

No. 1: szemtelenség az én levélpapíromon írni, no. 2: szemtelenség velem szemben gubernantuskodni,¹⁷ no. 3: szemtelenség nekem goromba levelet írni, no. 4: szemtelenség engem rágalmazni no. 5: — Polikeit!¹⁸

Nem mondom, hogy szép tőlem, hogy 2 hétig nem írtam, de ha 2 olyan secretariusom van, kik mindent megírnak, minek fárasszam magam? Vagy talán írjak angol szokásokról s londoni nevezetességekről, mert erről a titkárok nem írnak? Na, ezt inkább mesélni fogom. Ah, vagy tudom, mi hiányzik maguknak: „kérek pénzt” – úgy-e? Na, ez is fog következni, csak türelem!

Ami Irma¹⁹ ügyét illeti; a dolog következőképen áll: Cohn úr meghívott 2-szer dinner-re, s én mindakétszer lemondtam, mert másfelé voltam engagierozva,²⁰ sőt még azt is megírtam Cohn úrnak, hogy máskor ne utolsó pillanatban hívjon meg, hanem pár nappal előbb, mert nagyon levagyok foglalva. Cohn úr állítólag nem kapta meg soraimat; a londoni posta azonban a világ legjobb s legnagyobb

¹⁶ Észszerű, belátó (német).

¹⁷ Irányítani, felügyelni.

¹⁸ A számunkra nehezen értelmezhető utalás talán a matematikus és fizikus Polikeit Károlyra, a pozsonyi gimnázium tanárára vonatkozik.

¹⁹ Valószínűleg Spányi Irmáról, a szintén pozsonyi származású énekesnőről van szó (lásd: *Családi levelek*, 101–102).

²⁰ Szerződttetve, lefoglalva (német).

póstája, hol nem vész el semmi, s így azt kell feltételeznem, hogy Cohn úr hazudott. Korántsem akartam Irmát blamálni, de, ha Cohn úr utolsó pillanatban (azaz az nap reggel) hív meg, s én véletlenül már levagyok foglalva, kann jach nix dafür.²¹ Kérem ezt Irmának tudomásul hozni.

Különben jól vagyok, tisztelem önöket s maradok további 2 hétre
mindig
Ernőjük

**7. [86a] Budapest, 1899. január 8.
Dohnányi Máriának**

Dohnányi – a kívülálló számára kissé rejtélyes utalásokat tartalmazó – levele vendégségbe érkező családjához.

(levél; 1 folio, 2 oldal; kézírás tintával)

Budapest, 99. jan. 8.

K. Miczi!

Mellékelve a küldött chech. Más különben jól érzem magam s keddre [?] várlak benneteket. Ne felejtsetek el az „Outlook”-ot és a „World”-t, úgy szinte hozzatok egy pár pityografiát [?]. Nem tudom, hogy értetek jövőnk a pályaudvarra, mert probám van; de valószínűleg.

Sok puszival,

Ernőjük

Papának üzenem, hogy vigyázzon magára, úgy is elég izgatott lesz itten.

**8. [97a] London, 1899. december 20.
Dohnányi Máriának**

Üdvözllet a második angliai turné végéről (1899 ősze).

(levelezőkártya; 1 folio; tintás kézírás mindkét oldalán)

London, 99 dec 20.

[nyomtatott levélpapíron: 90, Inverness Terrace, W.]

K. M. Pénteken utazom innét, s szombat éjjelt Bécsben töltöm; vasárnap vagy a dél-előtti, vagy a délutáni gyorsvonattal érkezem Pozsonyba. Minden egyebet szóbelileg.

²¹ Hirtelenjében nem tudok mit csinálni (német).

Nálunk egész ispota van. Mindakét hölgy fekszik,²² s nem tudom, hogy látni fogom-e őket elutazásom előtt.

Csókokkal

Ernőd

9. [105a] Fenyőháza, 1900. szeptember 10.

Dohnányi Máriának

Kunwaldékkal, leendő első felesége családjával Fenyőházán tartózkodó Dohnányi üzenete.

(levelezőlap; 1 folio; kézírás mindkét oldalán tintával)

Fenyőháza, 1900. szept. 10.

K. M. Holnapután 12.-én este érkezem a zsolnai gyorsvonattal. Minden egyebet szóbelileg; több fontos közölni valóm van.²³

Sok puszi s egyéb jó

Ernő

Címzés: Dohnányi Miczi / úrhölgynek / Klarissza utca 12. / Pozsony. Postabélyegző: Pozsony, 900. Sep. 11.

10. [136a] Velence, 1904. szeptember 30.

Dohnányi Máriának

Üdvözlét a Dohnányi házaspár velencei utazásáról.

(képeslap: Venezia – R. Accademia di Belle Arti La Vergine Assunta in Cielo [Tiziano]; 1 folio; ceruzás kézírás mindkét oldalán)

904. IX. 30.

Ez nem rossz kép.

Puszi E.

²² Dohnányi londoni szállásadói: Mrs. Margaret Clara Oliverson és Miss Caroline Geisler-Schubert.

²³ Az utalás talán a Kunwald Elzával 1900 októberében kötendő házasságra, esetleg a novemberben induló, második amerikai turnéra vonatkozik.

Címzés: Frau Mitzi Rencz / Duna utca 8 / Pozsony / Hongrie. Postabélyegző: Pozsony 904. okt. 2.

11. [146a] Berlin [?], 1913. június 21.

Dohnányi Máriának

Dohnányi levele immáron leendő második felesége, Galafrés Elza²⁴ társaságából.

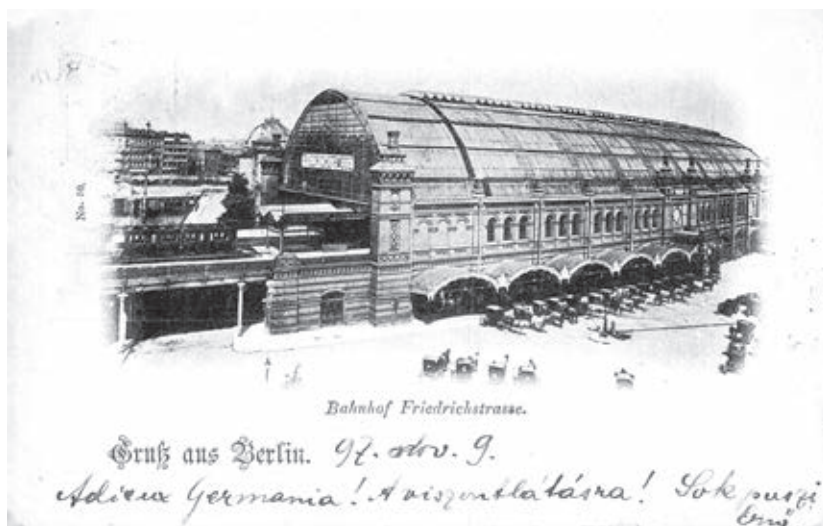
(levél; 1 folio, 1 oldal; ceruzás kézírás)

913. jun. 21.

Kedves Miczi! Mellékelt levél elküldésének ugyan semmi értelme sincs, mert a levél meglehetősen tárgyitalan már, csak azért küldöm, hogy lássa, hogy írtam. Azóta az események annyira összetorlódtak, hogy eredeti szándékomat a levelet folytatni {és befejezni} fel kellett adnom. Mindent szóval; most csak annyit, hogy július elején jövünk Pozsonyba, továbbá hogy Hubermannék már válnak s eszerint a dolog *nem titok* többé.²⁵

2. fakszimile

„Adieux Germania!”, 1897. november 9. (3. számú levél)

²⁴ Galafrés Elsa (másutt Elza) (1879–1977) színésznő és táncosnő, aki 1913-tól Dohnányi élettársa, 1919-től házastársa volt.

²⁵ Bronisław Huberman (1882–1947) hegedűművész, Galafrés Elza első férje, közös gyermekük, Huberman János apja.

Kedves levelének nagyon örültem. Csók és kézcsók mamának, öleli Feristül Ernő

Hogy jövődöbeli sógornőjére hozzászokjon, küldök egy képet: „das hilflose Elsakind!”²⁶ – A szegényt most operálták az orrán, – a Sanatoriumban írok, ezért ceruzairás, – a vakbéloperáció julius elején lesz Bécsben. A nyarat együtt akarjuk tölteni Tirolban s oktoberre már lakást vett ugyanabban a házban, a hol én lakom az első emeleten. A szezonra a Deutsches Schauspielhausba van szerződötve.

12. [146a] Kastelruth, 1913. augusztus 12.

Dohnányi Máriának

Dohnányi beszámol új élettársával, Galafrés Elzával töltött vakációjáról.

(levél; 1 folio, 2 oldal; kézírás tintával)

Kastelruth, 913. VIII. 12.

Kedves Miczi,

Épen készültem Magának multkori soraira írni, midőn újból kaptam levelet. Tehát nem dohányzás Tirol helyett; pedig már örültünk, hogy talán ide jönnek. Ha netalán mégis meggondolják a dolgot, erre az esetre Kastelruthot csak melegen ajánlhatom. A hely kedves (1100m), *napos* – azaz ott ahol nincs árnyék, mert van erdő is – kellemes séták, úgy kisebb, mint nagyobbak, sok tekintetben hasonló Oberbozennek, s ha nincs is olyan szép panorámája, mint Oberbozennek, annak fejében a séták változatosabbak. A koszt {Schönblicks}²⁷ kielégítő, jó házi koszt, mennyiségben több a kelleténél, a penzió szobástól 7 korona. Ugyanilyenek az árak a „Lamm” szállóban is a hol a koszt *kitűnő*, de a szobák nem olyan szépek és a szálló fekvése sem. Az idegenforgalom sajnos nagy; ha nem is direkt Kastelruthban, de a tőszomszédságban (1 órányira) lévő Seis-ben van elég bécsi és egyéb zsidó, s a szenzáció, hogy mi itt vagyunk, aligha szenzáció már, mert minduntalan találkozunk emberekkel, akik minket felösmernek. És furcsa véletlen, itt {Kastelruthban} nyaral – rajtam kívül – {még egy} Dohnányi, aki felügyelő a délviasutnál, s multkor felkeresett, a posta által tudva meg ittlétemet, amely levelet felcserélt.

Ujság nincs; sétálunk, eszünk, iszunk és alszunk, sétálunk, eszünk, iszunk etc. etc. és így tovább. Canon ad infinitum.

²⁶ A gyámoltalan kis Elsácska (német).

²⁷ Schönblick Hotel.

Elsa kér, hogy „rehabilitáljam” őt, amennyiben ő mindennap „stuppsol”,²⁸ hogy írjak haza, de soha nem teszem, nem tehet róla.

Minden szépet; a sógor se dolgozzék annyit s ne svindlizzen. Csók, kézcsók Mamának

Puszi

Ernő

**13. [156a] Berlin-Charlottenburg, 1913. szeptember 17.
Kováts Ferencnek**

Dohnányi segítséget kér sógorától a válásával kapcsolatos ügyek intézésében.

(levél; 1 folio, 2 oldal; kézírás tintával)

Charlottenburg, 913. IX. 17.

Kedves Feri,

Mellékelt levelet Sternberg²⁹ küldte be Elsának, avval a megjegyzéssel, hogyha én tudok egy *megbízható* ügyvédet Pozsonyban, forduljak bizalmasan ahhoz, hogy járjon a dolog után, hogy mi benne a való.³⁰ Sternberg maga nem akar direct a levél írójához fordulni és *elővigyázatra* irt, mert a dolog misztifikáció is lehetne. Avval a kéréssel fordulok hozzád, hogy add át a dolgot egy megbízható ügyvédnek Pozsonyban, akivel kitudakoljátok, hogy mi igaz van a dologban. Nézetem szerint vagy egy összetévesztésről van szó, vagy egy emberről, aki Br. Huberman nevével visszaélt. A dolog discreten kezelendő, s ha valamit megtudtál, légy szíves Dr. Sternberget értesíteni, akinek különben látogatásodat jeleztem.

Mi nem utaztunk a sächsis[ch]e [?] Schweizba, hanem direct Berlinbe. Elsáék a hó végéig Schlachtenseebe élveznek még egy kis finom levegőt. Az idő szép és meleg.

Csókol mindnyájatokat

Ernő

²⁸ Stupsen: bökdös (német).

²⁹ Moritz Sternberg, bécsi ügyvéd, aki a válások körüli ügyekben Dohnányiékát segítette.

³⁰ A Galafrés Elza és Bronisław Huberman, valamint Dohnányi és Kunwald Elza válásával kapcsolatos intrikákról részletesebben lásd Dohnányi 1913. szeptember 3-i levelét (*Családi levelek*, 144–145).

14. [156b] Berlin-Charlottenburg, 1913. szeptember 24.**Kováts Ferencnek**

Dohnányi beszámol sógorának a válással kapcsolatos újabb intrikákról.

(levél; 1 folio, 2 oldal; kézírás tintával)

Charlottenburg, IX. 24.

Kedves Feri,

Épen kaptam egy sürgönyt Dr. Wellischtól,³¹ hogy a bizonyos házasság sehol sincs beiktatva. Gondoltam, hogy ilyen valami fog kisülni, mert H[uberman] nem olyan buta, hogy olyan könnyen rálehessen jönni gazságaira. Azonban azt hiszem, hogy Katz eleget mondott már, mintsem hogy H. egészen kibujhatna kezünk alól, s kérlek tárgyalj Sternberggel, aki már Elsa részéről is informálva van, hogy mik a teendők. Schwarzerne levelét mellékelem, *pro forma*, mert nézetem szerint ez a levél még jobban rontana {ha Katz úr kezébe kerülne}; senki sem tud ki[bújni] a bőréből, és Schwarzerne úgylátszik a legjobb akarat mellett még kevésbé. Hiba volt, hogy Schwarzerne beütötte orrát ebbe a dologba, de hiba is volt Sternberg részéről, hogy az első levélre nem intézkedett rögtön. Ami történt, az történt, s most azon kell lenni, amennyire lehet a hibát reparálni. Bízom dr. Wellischben, hogy *neki* talán sikerülni fog Katztól még többet kikapni, s így talán az utat megtalálni[,] amely bizonyítékok beszerzéséhez vezet. Az egész ügy valószínűleg egy hallatlan disznóság, amelybe ép így Katz, mint a többiek bele vannak keverve.

Amint valamint tudsz, írd meg és értesítsd mindjárt Sternberget.

Ölel

Ernő

15. [156c] Berlin-Charlottenburg, 1913. szeptember 29.**Kováts Ferencnek**

Dohnányi beszámol sógorának a válással kapcsolatos újabb intrikákról és teendőkről.

(levél; 1 folio, 2 oldal; kézírás tintával)

Charlbg. IX. 29.

³¹ Dr. Wellisch valószínűleg szintén ügyvéd és magánnyomozó, míg Katz úr és Schwarzerne informátorok lehettek a válási intrikák során (erről lásd még Dohnányi Micihez 1913. október 16-án írott levelét: *Családi levelek*, 146–147).

Kedves Feri,

Röviden a következőket:

1. Egy detektívet felvenni természetesen a legokosabb dolog s ez már Sternberg részéről meg is történt e napokban. Egy másodikat felvenni tehát egyelőre fölösleges.

2. Miután nem jó, ha több fej dolgozik mindegyik a saját rizikójára, mégis jó-nak találnám, ha Sternberget értesítenéd a pozsonyi eredményekről, ha nem is nagyon pozitívak, mégis talán „Anhaltspunktékát”³² adnak a detektif számára, s megkönnyítik a dolgot.

3. Sternberg Katz-val nem akar direkt összeköttetésbe lépni, hogy miért azt nem tudom; svindlernek tartja. (Ebben igaza lesz.) De ha nektek sikerülne Katz-tól még többet kikapni, az nagyon üdvös volna, mert megvagyok győződve, hogy K. nagyon jól ismeri H.-t s hogy *közösen* követtek el disznóságokat. Pénz erre a célra szívesen áll Wellisch rendelkezésére, amennyi kell.

4. Türelemmel lenni asszonynépségnél nagyon nehéz dolog, s helyzetem nem könnyű, miután 3 asszonnyal és 2 fejjel van dolgom, (az öreg Galafrésné fejnek nem számít) de vittem már annyira a dolgot, hogy részükről lépés nem fog történni K. val szemben. Most még csak szükséges, hogy ti és Sternberg ne dolgozzatok egymás *ellen*, s ezért kérnélek, hogy telefonilag beszélj Sternberggel, még pedig rögtön, mert St. e napokban Párizsba utazik.

5. H. szexuális tekintetben nem egészen normális, amennyiben lábak, sőt szép cipők képesek őt erekcióba hozni. Az általad megnevezett perverzításról – ha jól értettem a „hátról” van szó, – Elsa I-nek nincs tudomása.

Végül nagyon köszönjük neked és kivált dr. Wellischnek {eddig} fáradozásait s kérünk ügyünket továbbra is pártfogásotokban {megtartani}. Esetleges pénzkiadásokat kérünk *november elsejéig előlegezni*, mert Elsa most a hurczulkodással járó nagy kiadások folytán nincs nagyobb összegek birtokában. – Rólam röviden csak annyit, hogy dolgozom s munkám (a variációk) daczára a mozgalmas időknél, nagyon szépen halad. A gyerekeket *még nem* láttam, mert Wreschner jobbnak tartotta eddig az ellenfélhez még nem fordulni. De nem sokára (október elején) meg fog történni ez is. Csók mindenfelé

Ölel

Ernő

³² Támpont (német).

16. [182a] Balatonföldvár, 1944. július 30.

Dohnányi Máriának

Dohnányi beszámolója a háborús Balatonföldvárról, ahova Zachár Ilonával utazott pihenni.

(levél; 1 folio, 2 oldal; kézírás tintával)

B[alaton]földvár, 944. VII. 30.

Kedves Mici, „légó” lévén, legjobb alkalom az írásra. Mindenekelőtt köszönöm a születésnap ajándékot; a sürgönyt nem kaptam meg, lehet, hogy még megkapom, mivel a sürgönyök sokkal lassabban mennek, mint a levelek és csomagok. – Nagyon jó itt s örülök, hogy ide jöttünk. A sógornak üzenem, hogy ezuttal nem „femme veut”,³³ hanem én voltam az, aki minden áron ide akartam jönni, s nem bántam meg. Ami pedig az utazást illeti, nagyon kényelmesen utaztunk,³⁴ mint mindig, ha Pestről indulunk, mert ilyenkor fülke vagy legalább helyek biztosítva vannak. K [?] ³⁵ elég korán kimegy a pályaudvarra, hogy {mások} el ne foglalják a helyeket, s így elég, ha egy negyedórával indulás előtt kiérünk a pályaudvarra. Hogy milyen lesz a visszautazás, az már más kérdés; de hát visszautazni muszáj, míg oda nem muszáj! Itt aránylag ideális viszonyok vannak. Miután óvóhely sehol sincsen, éjjel nem is riasztanak, nappal pedig csak azért, hogy az utcán ne járjon senki. De ezt illetőleg is nagy rendetlenség van, mert annak ellenére, hogy 200 P. [pengő] büntetés ha megcsipnek valakit az utcán, sokan evvel nem törődnek. (Úgy látszik, még nem büntettek senkit.) A fürdőben a kabinokba úgy fák alá zavarják az embert, de ha valaki nem engedelmeskedik, avval sem törődnek. Tehát az ember csinál, amit akar. A gépek rendesen a Balaton másik oldala felett repülnek el; a multkor gyönyörűen láttuk őket csillogni a napos égen, s némelyek vagy 800-at számoltak. Ha Feri idegeit pihentetni akarja, ajánlom, hogy jöjjön a Balatonra; Pesten meg lehet örülni a sok óvóhely mászkálástól.

Egyébként teljesen pihenésnek adtam magamat. Az idő eleinte még változó volt, de most már szép. Kétszer Tihanyban voltunk, ahol habos kávét lehet kapni. A koszt általában elég jó, habár tavaly óta romlott. A napom formálisan semmit[t]evéssel mulik el, még olvasáshoz is alig jutok. Ismerősökkel rengeteget ta-

³³ A nő akarja / női akarat (francia).

³⁴ A többes szám ezúttal már Salaczné Zachár Ilonára (1909–1988), leendő harmadik feleségére vonatkozik, akivel Dohnányinak 1938-tól kezdve volt kapcsolata, bár végül csak 1949-ben tudtak összeházasodni.

³⁵ Valószínűleg Dohnányiék alkalmazottja, esetleg „F” mint Fräuli, azaz Hermine Lorenz, Ilona nevelőnője, aki egész életében mellette maradt.

lálkozik az ember, úgy a Kupa, mint a Sellő tömve vannak,³⁶ szoba nem kapható, mégis valahogy kevesebben vannak, mint tavaly. Úgy látszik a villalakók egy része hiányzik, meg aztán a zsidók.

½ 1 óra s a „légó” még mindig tart, pedig már több mint két órája! S olyan gyönyörű fürdőidő! Még egyszer köszönet az albumért! A sógort sokszor üdvözlöm

Öleli

Ernő

17. [182b] Gödöllő, 1944. augusztus 27.

Dohnányi Máriának

Dohnányi beszámolója Budapestre (illetve a Zachár-birtokra, Gödöllőre) való visszatérésükről.

(levél; 1 folio, 4 oldal; kézírás tintával)

Gödöllő, 944. VIII. 27.

Kedves Mici,

tegnap autón (– miután a vonat most mindig „légó”ban érkezik s Pesten nem lett volna hol éjszakázni) megérkeztünk Gödöllőre, azaz autón a keleti pályaudvarig s onnan a „Hév”-vel ide. (Az autó csekély 900 pengőbe került.) A balatoni tartózkodás mindvégig élvezet volt, majdnem békebeli hangulatban, s most úgy tűnik, mintha álomból a valóságra ébredtem volna. Az idő is gyönyörű volt, a Balaton is melynek határozottan Földvár a legszebb pontja. Egy nagyon kedves délutánt Matyival is eltöltöttünk,³⁷ aminek kivált azért örültem mert Matyi megismerkedhetett Icykével. A Maga utolsó levele után „reszketve” vártam a „szuronyos rendőrt”, de nem történt semmi s így nem is láttam szükségesnek hogy a XII. kerületi kapitányságnak írjak. Azt azonban ajánlanám Elsának, hogy jelentsen ki a Széher útról, mert én itt Gödöllőn be vagyok jelentve, s a Gellértben is be voltam jelentve.³⁸ Különben most remélem, hogy a Wesselényi utca 59-ben megkapom Icyke {lakása} mellett fekvő 2 szoba konyhás lakást, amely mindenesetre jobban megfelel nekem, mint a Kitaibel utcai. Egyelőre azonban úgy látom, hogy a telet,

³⁶ Az 1895-ben épült Kupa vezér szálló Balatonföldvár egyik első szállodája, míg a Sellő szálló 1938-ban nyitotta meg kapuit (jelenleg a helyén a Riviera Park Hotel áll).

³⁷ Dohnányi Mátyás (1917–1945), Dohnányi második házasságából származó fia (édesanyja: Galafrés Elza).

³⁸ Dohnányi a Széher úti villából, ahol Galafrés Elzával és családjával élt 1928-tól, 1940-ben elköltözött a Gellért Szállóba, minthogy ekkor még sem ő, sem Zachár Ilona nem bontotta fel előző házasságát.

vagy annak nagy részét még Gödöllőn fogom tölteni. Ezek a folytonos „légók” nem lehetnek vajmi kellemesek, de Gödöllőn legalább nem kell folyton pincébe szaladni. Milyen jó volt Földváron, ahol senki nem törődött a légi veszéllyel s nyugodtan fürödni mentünk!

Holnapután bemegyek a városba (ha a „légó” nem akadályoz) s próbálom felhívni Magát.

Ferit sokszor szívből üdvözlöm

Öleli

Ernő

18. [185a] Neukirchen am Walde, 1945. augusztus 20. Dohnányi Máriának

Dohnányi hírt ad ausztriai tartózkodásukról a háború után.

(levél; 1 folio, 1 oldal; kézírás tintával)

Neukirchen am Walde Ober-Österr.

945. [kétszer aláhúzva, de valószínűleg nem Dohnányi által] VIII. 20.

Kedves Mici, már többször próbáltam Maguknak hírt adni, nem tudom, sikerült-e. Ezuttal Frankovszky ezredes³⁹ viszi e sorokat, aki visszatér hozzánk, és így remélhetőleg Maguktól is kapunk hírt. Frankovszky április eleje óta velünk van s elmond hát mindent. Ezért csak röviden: jól vagyunk s reméljük, hogy Maguktól is aránylag jó hírt kapunk. Matyiról nem tudunk március vége óta semmit.⁴⁰ Akkor megírta, hogy elvette Eimót,⁴¹ aki vele van. Áprilisban csak annyit hallottam, hogy látták őt Passau felé. Eszerint itt volna valahol.

Sokszor öleli Feristül

Ernő

³⁹ Frankovszky Rudolf barátja, s egyfajta személyi titkára volt Dohnányinak a háborút követő években, az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le.

⁴⁰ Dohnányi Mátyás 1945. április 23-án halt meg egy Székesfehérvár melletti hadifogolytáborban. Hogy erről édesapja pontosan mikor értesült, az kérdéses, 1945. november 12-i levele szerint mindenesetre akkor már tud róla (*Családi levelek*, 167–170).

⁴¹ Szlabey Erzsébet Judit Mária Ottilia (E-J-M-O), Dohnányi Mátyás másod-unokatestvére és második felesége, akivel nem sokkal halála előtt kötött házasságot.

3. fakszimile

„...már többször próbáltam Maguknak hirt adni...”, 1945. augusztus 20. (18. számú levél)

Neukirchen am Walde
Ober-Österr.

1945. VIII. 20.

Kedves Mici, mai többször pró-
báltam Maguknak hirt adni,
nem tudom, sikerült-e. Eszembe
Frankrossky eszébe jutott a
sorról, aki mostanai levele,
is is remélhetőleg Magukhoz is
kapsunk hirt. Frankrossky apjához
előre óta kelánt van a szemé-
lét minden. Eszembe csak az van:
jól kapsunk a reméljűk, hogy Maguk-
hoz is aránylag jó hirt kapsunk.
Majd, ha nem tudok mégis meg-
őle nemmit. Akkor megírok a
chete Eimán, aki vele van.
Spiritusban csak annyit halltam,
hogy látta őt Pannau felé.
Ezért itt volna valószínű.
Sokan ott is fentél. End

19. [194a] Bécs, 1946. október 23.

Dohnányi Ernő és Zachár Ilona Dohnányi Máriának

Dohnányi és Zachár beszámol az 1946-os nagy-britanniai turnét megelőző nehézségekről.

(levél; 1 folio, 2 oldal; gépirás Dohnányi tintás kézírásos kiegészítésével, cenzúrábélyegzővel)

[Zachár Ilona, Kitzbühel, 1946. okt. 21.]: [...] Az angliai út egyelőre szünetelt, mivel nem tudtunk passzusra szert tenni, amibe beleírhatták volna az engedélyt. Végre nagy nehezen most értesültünk róla, hogy meg van a passzus, de megint azt tudtuk meg, hogy akadály, miszerint osztrák útlevéllel utazunk, stb. Szóval tessék elképzelni, drága Mici néni, ma kettőkor telefonon fogjuk megtudni, utazunk-e a hat órai gyorssal ma Bécsbe, s holnapután Angliába repülőgépen? Mindez roppant idegjavító, mondhatom. [...] E-t most uszítom, hogy karácsonyra valami szépet alkosson. Szegényke sok gondja közepette nehezen áll rá, de gondolom, ha azzal érvelek, hogy ez lesz a karácsonyi ajándékom, mégiscsak rászánja magát, hogy ilyen irányban is dolgozzon. A neukircheni darabok is valójában úgy kezdődtek, hogy múlt karácsonyra készült egyiknek egy részecskéje, a Ländler.⁴² Különben hála Istennek jól van. [...]

Bécs, okt. 23.

Sok-sok nehézség után valahogy sikerült. Ép most várom Frankit,⁴³ hogy hozza a kész utleveleket. A repülőgép holnap 1 óra tájt indul és este kb. 7kor van Londonban. Onnan mindjárt tovább kell utaznunk Edinburghba, mert holnapután d.e. próbám van, este hgverseny. 26 és 27 Glasgow.⁴⁴ – Rég akartam már írni, mert sok mindenfélét akartam közölni, de vártam nyugodtabb napokra, ami most sem volt. – Sok-sok szívbeli üdvözet Ferinek is.

Csókol,

Ernő

⁴² Az op. 41-es Hat zongoradarab című sorozatról van szó.

⁴³ Frankovszky Rudolf.

⁴⁴ Nagy-britanniai hangversenyei: október 25., Edinburgh, október 26., Glasgow, október 27., Glasgow.

20. [196a] Bécs, 1946. december 11.**Dohnányi Ernő és Zachár Ilona Dohnányi Máriának**

Dohnányi és Zachár beszámol az aktuális nehézségekről a bécsi Beethoven-szonáta-sorozat közepette.

(levél; 1 folio, 2 oldal; gépirás Dohnányi tintás kézírásos kiegészítésével, cenzúrabélyegzővel)

[Zachár Ilona, dátum nélkül.]: [...] Utolsó levelem óta Bécsben vagyunk és élvezzük ezt a szép várost. Azaz élveznénk, ha nem lenne oly nehéz az élet! Nagy nehezen egy szobát bírnak fűteni, de ez csak egy a sok közül. Ami az étkezést illeti, minden lehetőt magammal hoztam, a lehető legnagyobb gonddal beosztom, mégis elfogyott, mivel itt semmi utánpótlás, még a felső-ausztriai jegyeinket sem váltják be, úgyhogy Fräuleinnak⁴⁵ kellett jönni S.O.S hívásunkra élelmet hozni. [...] Minden igyekezetem mellett, hogy E. megkaphassa a rendes kosztját, sem bírtam teljesen úgy ellátni, mint ahogy szokva van, s ezért kissé lefogyott. [...] Isten segédelmével 18.-án megyünk haza falusi lakunkba a hegytetőre, ahol is E. két hónapig pihenni akar. Ez nagyon ráfér, s mivel a levegő jó és ott mindenki szereti, azt hiszem ez a pihenés kellemes is lesz. A baj csak az, hogy a parasztok nagyon kedvesek, amíg nem kér tőlük semmit az ember, hanem mi ajándékozunk. Pl. nem volt tüzelőnk, mivel nem tudva utolsó percig, hol fogjuk tölteni a telet, nem szereztem be és most már ily későn ez lehetetlen. Barátunkhoz a kormányzóhoz fordultunk tehát s az amerikaiak kiutalták nekünk a szükséges fát. Erre a falusi polgármester majdnem megpukkadt mérgében és nekiment Fräuleinnak, hogy ilyen léhűtők, ilyen semmittevők, akik csak utaznak (tudniillik mi) ne merészeljék elvenni a fát az őslakóktól. Persze végül mégis ki fog utalni, különben kitörné a nyakát, de mindez a sok megaláztatás megfekszi az ember gyomrát, és tönkreteszi az idegeit. Mármint az enyémét, mert hála Istennek E. nem izgatja magát ilyesmin, ő nevet egyet és azt mondja, felesleges, hogy magunkat emésszük, a fő, hogy végül mégis lesz fa és pontum. [...] Kérdezni tetszik, mik a terveink a jövőre? Nincsenek és nem is lehetnek. Élünk bele vakon a múltó napokba, s mivel régi terveink javarészt halomba dőltek, alig merünk újakat kovácsolni és ha igen, úgy csak álmainkban emlegetjük őket. Egyelőre örülünk a karácsonynak, együtt leszünk végre, pihenünk, és reméljük, hogy E. dolgoztatni is fog új művén egy kicsit.⁴⁶ Ez lenne leghőbb vágyam. Neki is nagy kedve van hozzá most, hogy műveit eladta. Persze oly nehéz, hogy A[ngli]ától oly távol vagyunk, nem lehet érintkezni, a korrektúrákat nem lehet elküldeni, pedig az utolsókat E. látni szeretné. A kiadó az én lellemre kötötte, legyen rajta,

⁴⁵ Hermine Lorenz, Dohnányiék házzvezetőnöje.

⁴⁶ Valószínűleg a 2. zongoraversenyre céloz (op. 42).

hogy mielőbb megkaphassa a kéziratokat, de minden oly lassan és nehezen megy, kettőt már leadtunk arra a helyre, mely majd eljuttatja, de az egyiket most keressük, még évekkal ezelőtt került egy kopistához, remélem meg fog kerülni.

Dec. 11. (Icyke persze dátumot nem ír.)

A negyedik után. Még három van, 14. 15. és 17.én.⁴⁷ Nem lehetett volna valamelyikre eljönniök? A munka elég nagy, mert sok szonáta van, melyet nagyon régen nem játszottam.

Említettem már, hogy Hallival⁴⁸ Londonból beszéltem telefonon? Minden valószínűség szerint oda fogunk menni.

Boldog karácsonyi ünnepeket, amennyire lehet! Sok szívélyes üdvözzel a sógornak is

E.

21. [197a] Neukirchen am Walde, 1947 eleje **Dohnányi Ernő és Zachár Ilona Dohnányi Máriának**

Dohnányi és Zachár az aktuális problémákról és a válással kapcsolatos intéznivalókról.

(levél; 1 folio, 2 oldal; gépirás Dohnányi tintás kézírásos kiegészítésével, cenzúrábélyegzővel)

[Zachár Ilona, dátum nélkül.]: [...] Azóta nem sok újság történt. Közben nagy hidegek voltak, 24 fokot érte el a fagy s ez bizony sok kellemetlenséggel járt. [...] Én nagyon el voltam keseredve, hogy ilyen sorsra jutottunk és miközben Ernőnek siránkozva panaszkodom az utcán, elsiklik mellettünk egy kövér patkány. Hát még ezt is megértük, hogy patkányokkal sétálgatunk együtt. A patkány ránk nézett és egészen természetesnek tartva a dolgot, egyszerűen besétált a mi kapunkon a folyosón végig ki az udvarra. [...] Ernő tovább tanul franciául, már egész folyékonyan beszél és nagyon „perfektül”, hogy úgy mondjam, igen vigyáz, nehogy valami hibát ejtsen [...]. Utolsó napokban sokat izgultam azon, hogy Ernő nem jól hall az egyik fülén s el sem tudtam képzelni, hogy jutunk Linzbe a fülörvöshöz, amikor minden út be van havazva, semmi nem közlekedik, Franki, aki még a sárkány hátára is felül minden bántódás nélkül és kint a hóban mosakszik, is egy teljes hétig készült, míg Linzbe bejutott és máig sem vetődött haza, tehát Ernőnek igazán lehetetlen

⁴⁷ Dohnányi ebben a sorozatban eljátszotta Beethoven összes zongoraszonátáját. A koncertek dátumai: 1946. november 30., december 3., 8., 11., 14., 15., 17.

⁴⁸ Huberman János, Dohnányi nevelt fia, Galafrés Elza és Bronislaw Huberman gyermeke.

lenne most emiatt törni magát egy áldatlan utazással. De hála Istennek a doktornő közvetítésével, aki tanítványom, ma délután eljött a doktor és Ernőnek egy fecskendővel kitisztította a fülét. Persze, Götze bizonyára sikeresebben azaz jobban csinálta volna, de fő a jóakarát és az, hogy némi sikert mégis elért, most már tisztán hall és én is meg vagyok nyugodva, hogy várhatunk az utazással. [...]

K. M. Nekem szükségem volna a házassági kivonatra és az én állampolgársági bizonyítványomra. (Mindakettő a váláshoz kell.) Már most ezek egy „Dokumenten Mappé”ban voltak a Széher úton, melyet biztosan Elza őriz. El tudná azt onnan csenni? Ha igen, akkor a két okmányt küldje el az ügyvédnek, dr. Révay Bódog, Bp. V. Bajcsy Zsilinszky út 60. Egyébként jól vagyunk és sok szívélyes üdvözlötet küldünk Ferinek is

Ernő

22. [206b] Neukirchen am Walde, 1947. április 3. Dohnányi Ernő és Zachár Ilona Dohnányi Máriának

Dohnányi és Zachár valószínűsíthető utolsó levele Neukirchen am Waldéból az aktuális hírekkel.

(levél; 1 folio, 2 oldal; gépirás Dohnányi kézírásos tintás kiegészítésével)

[Zachár Ilona, dátum nélkül.]: [...] Bizony, szeretnénk már innen más helyre kerülni, de mindenfelé éhínség van, a legszörnyűbb éhínség, úgyhogy ez egy oázis a szenvedések tengerében. És oly végtelen csend, nyugalom és béke honol itt, úgyhogy nagy elhatározás kell arra, hogy elszakadjunk. [...] Persze, takarékoskodni kell s csak egy tál ételt csinálunk, E.-nek főzünk külön. [...]

ápr. 3.

Ma kaptam levelet Hallitól, melyből értesülök hogy ő már augusztus óta próbálja Elzának a beutazást megszer[v]ezni s most arra kér, hogy „közjegyzőileg” adjak beleegyezést, hogy Elza egyedül mehessen. Hát ez persze nem fog megtörténni. Előbb a válás! S azután, azt hiszem, nem lesz rá szüksége. Különbben kedves levél, melyben két kis leánykájának fényképét is küldi. (Csinos gyerekek.)

Én szorgalmasan dolgozom. Az első tétel majdnem kész (persze skizzben).⁴⁹

A levelek Pestről és oda most borzasztó lassan mennek (3 hét!).

⁴⁹ A 2. (h-moll) zongoraversenyre céloz (op. 42), melynek vázlatanyaga – tudomásunk szerint – nem maradt fenn.

Husvétra (biztosan elkésve) minden jó kívánságokkal
E.

Franki szörnyű tracsni.⁵⁰ Azt mesélte Icykének, hogy Maga őt avval bízta meg, hogy hasson Icykénél oda, hogy „jajgatásaival ne keserítsen el engem”!! Milyen számárság!

**23. [218b] Kitzbühel, 1947. október 15.
Dohnányi Ernő és Zachár Ilona Dohnányi Máriának**

Dohnányi és Zachár levele az aktuális hírekkel és a zeneszerző 70. születésnapjára köszöntéséről szóló beszámolóval.

(levél; 1 folio, 2 oldal; gépirás Dohnányi kéziratos tintás kiegészítésével)

[Zachár Ilona, Kitzbühel, 15. okt.:] Kedves jó Mici Néni! Már régen nem irtam, mert nagyon nehéz időket élünk át, sok gonddal és aggodalommal tele, úgyhogy nem tudtuk sokáig, mitevők legyünk. Most végre kialakult a helyzet. [...] Dagmár oly kedves volt, s sokat fáradt, de sajnos a viszonyok mostohasága folytán abszolút semmi eredmény nem lett belőle. Most azonban nagyon lekötelezne bennünket, ha arra az 1-2 hétre, amíg Londonban tartózkodunk, hiszen a hat hét alatt, amit A.-ban töltünk, számos helyre kell utaznunk s csak itt-ott töltünk néhány napot, Londonban – tehát ha erre az időre egy szobát adna nekünk, s nála lakhatnánk, ez nekünk nemcsak azért lenne jó, mert nem kerülne annyi pénzbe, de viszont kényelmesebb is lenne E.-nek, mint mindég máshol lakni. [...] Mi hosszú levélben megírtuk, hogy ünnepelték annakidején a kis Márta⁵¹ nagypapáját, de úgy látszik elveszett. Még Juliának is megírtam.⁵² Felejthetetlen nap volt, és itteni barátaink áldozatkészsége volt a legmegindítóbb, hiszen nekik maguknak sincs semmijük s azért pazar estélyt hoztak össze, finom vacsorával s megható felköszöntőkkel. A rádió is pazarul ünnepelte, utána a rádióigazgatónál volt estély, stb. stb. Az újságok gyönyörű cikkeket hoztak, büszkék és boldogak, hogy itt van náluk, el is tettünk néhányat s el akartunk küldeni, azt hiszem egyet el is küldtünk annakidején. [...]

⁵⁰ Pletykás.

⁵¹ Dohnányi Márta (1941–), Dohnányi Mátyás első házasságából származó leánya, az itt közreadott levelek adományozója.

⁵² Manninger Vilmosné, Dohnányiéék Széher úti barátja és telekszomszédja.

K. M. Mi az, hogy „Sztgyörgyi Laci⁵³ feleségével és 3 gyermekével” találkoztak a minap? Szgy. Laci feleségével és egyetlen gyermekével (leány) Innsbruckban {van s} hgversenymester a színházban. – Az innsbrucki koncertből dátumnehézségek miatt nem lett semmi. A zongorás est jó volt.

Sok csók

E.

24. [221a] Beaulieu-sur-Mer, 1948. január 12.

Dohnányi Ernő és Zachár Ilona Dohnányi Máriának

Dohnányi és Zachár az argentinai utazás előtt kották és könyvek kiküldetését sürgeti egyrészt a Rózsavölgyi kiadótól, másrészt az otthoniaktól.

(levél; 1 folio, 2 oldal; gépírás Dohnányi kézirásos tintás kiegészítésével)

[Zachár Ilona, dátum nélkül.]: [...] Most tárgyaljuk E.-vel s ő kért, hogy írjam meg én Mici Néninek, hogy miért küldik Albertiéék csak január végén a két kg-os csomagokat? Először is hová küldik, ide vagy Amerikába? Ha Amerikába, hát rendben van, de ha ide, akkor szörnyű ez a késlekedés, hiszen ha jól menne minden, esetleg febr. közepén el tudunk menni innen s akkor mi lesz a csomagokkal? Szörnyű lassúk ezek a Rózsavölgyiéék. Ha egyszer már elhatározták magukat arra, hogy elküldik a csomagokat, akkor adják már fel azonnal, miért kell akkor január végéig várakozni? Két kg-os csomagok hamar megjönnének, de fel kell már adni őket, mert hiszen egy levél is két hétig jön sokszor. Ha esetleg Ejmóék biztosan jönnének ide, akkor megkértem volna őket, nem lehetne-e, hogy mint személypoggyászt, ahogyan mi cipeltünk 11 nagy ládát Angliába, hoznák magukkal az összes könyv s kottaanyagot, melyet Sugárék csomagolnának s vámmal megvizsgáltatva lepecsételtetnének, úgyhogy semmiféle baj nem lenne vele a vámoknál s így aztán biztos megérkezne [...]

Köszönöm a gratulációt és a képeket. Pontosan a névnapomra jöttek. – Ha Ejmóék hozhatnák a kis csomagot, nekünk nagyon jó volna.

Sok üdv. a sógornak

E

⁵³ Szentgyörgyi László hegedűművész az Operaház hangversenymestere volt, később Argentínában élt.

25. [233a] Atlanti-óceán, 1948. március 26.**Dohnányi Máriának és Kovács Ferencnek**

Dohnányi beszámol az Argentínába tartó hajóút néhány mozzanatáról.

(levél; 1 folio, 2 oldal; kézírás tintával)

A „Ravello” hajón

Nagypéntek, 1948.

Kedves Mici és sógor,

tegnap volt 2 hete, hogy ezen a hajón vagyunk, az idő azonban olyan gyorsan halad, hogy alig kezdtünk el egy napot, már vége is van. Holnap Rio de Janeiro-ban leszünk, ha jól megy minden. Onnan még 8-9 nap Buenosig, miután párszor kikötünk. A tropusi meleg az Egyenlítő körül és még most is kibírhatatlan éjjel a kabinokban. Nappal valahogy még megy, sőt kellemes, ha a széloldalra megy az ember. A tenger az egész idő alatt csendes volt, mégis sokan lettek betegek a melegtől. Részemről jobb szeretem a mozgalmas, de friss részét az Oceánnak.

Görcsös spanyoltanulás történik az egész hajón. Icyke már olyan folyékonyan beszél, hogy az ember azt hinné, hogy már régóta tanul. Én is nemsokára ott fogok tartani, hogy könnyebb konverzációt fogok folytathatni. Egyelőre felfrissítem az olaszomat, mert itt csak olaszul vagy spanyolul, esetleg franciául beszélnek. Ha ezek a „beszéd és értelem gyakorlatok” nem volnának, nagyon unalmas volna ezen a hajón. Semmiről sincs gondoskodva. Ilyen ronda hajón sose voltam még. (Amellett drága.) A további híradásig sok szívélyes üdvözlettel és szeretettel

E.

26. [268a] Athens (Ohio), 1957. március 20.**Dohnányi Máriának**

Dohnányi örömet fejezi ki húga tervezett amerikai látogatásával kapcsolatban, továbbá hagyatékának elhelyezéséről ír, illetve könyveket, kottákat kér kiküldetni.

(levél; 3 folio, 5 oldal; kézírás tintával)⁵⁴

Athens, Ohio

1957 március 20

Kedves Mici, *végre* hozzájutok hogy ír hassak Magának és különböző kérdéseire feleletet adják. (Ez a vessző az „a” felett véletlen.)

⁵⁴ Dohnányi Mária kézírásával: „2 Kártyával válaszolva Ernő és Icy levél”.

Nagyon örülök, hogy elhatározta Magát {hogy} hozzánk jön, ha nem is permanensen, de legalább mint „visitor” amely időt remélem sikerülni fog hosszúra kinyújtani.⁵⁵ Amint visszaérkeztünk Tallyba⁵⁶ megteesszük a szükséges lépéseket. De ajánlom, hogy röpjön. Ez a legegyszerűbb és leggyorsabb: Bécsből akár Párizsba, akár Londonba, akár sok más helyre röpjölhet, ahonnan direct New Yorkba jöhet kb. 16 óra alatt. Onnan Tallahasseebe {5 óra alatt}. A hajóút nagyon hosszú, kivéve a Queen Mary vagy Queen Elizabeth-tel melyek 5 nap alatt teszik meg az utat.

A M.S.⁵⁷ s egyebeket illetőleg: igazán szükségem volna az Ünnepi Nyitány [op. 31] partitúrájára. Ennek eredetije a Városi könyvtárban van, másolata (– s az egész zenekari anyaga, mely az enyém) a filharmoniaánál, ahol a szintén tulajdonomban levő Cantus vitae [op. 38] anyaga {is} van, {az eredeti} partitúra nélkül. Az eredeti Cantus partitúráját második feleségem tette valahová. Ezt – mivel van egy másolatom szívesen a Múzeumnak⁵⁸ hagyom. Az ünnepi nyitányt – ha nem lehet másképp – legalább fotocopióban szeretném. Az {oriási zene} anyag – miután úgysem transzportálható – a filh.-nál maradhat; ott még más kottáim is vannak, – ezekről Csuka⁵⁹ fog tudni, – melyeket a filh.-nak testálom. Egyéb dolgok amik nincsenek birtokomban itt, s amelyeket szeretnék: Karácsonyi dalok [op. nélk.] tenor szólóra és kis zenekarra, (Rádióban). Schubert: Moment Musicales hangszerelve (Opera és Rádióban) és Schubert: F-moll fantázia (Filharmonia). Ezekre nagy szükségem volna. Fotokópia vagy másolatban.

Mi az a sok kötet magyar népdal?⁶⁰ Persze hogy szeretném, ha nem kerül semmibe. Továbbá: {kellene} a zöldbe kötött Dohnányi művek közül a D moll szimfónia [op. 9] s az első Hegedűverseny [op. 27]. Egyelőre ennyit.

A Bachot egyelőre nem kérem.⁶¹ Könyvek felett még fogok gondolkodni. Icykétől kérdezte[,] hogy honnan van itt annyi könyvünk. Hát kulturembereknek mindig van.

Szegény Ferinek, azt hiszem, megváltás volt a halál.⁶² A temetés körüli nehézségek szörnyűk voltak. Csodálom, hogy kibírta.

⁵⁵ Dohnányi Mária végül sem vendégként, sem más státusban nem jutott el Amerikába bátyjához.

⁵⁶ Tallahassee, Dohnányiék amerikai lakhelye.

⁵⁷ Kéziratok.

⁵⁸ Országos Széchényi Könyvtár.

⁵⁹ Csuka Béla (1893–1957) a Filharmoniai Társaság gordonkaművésze és titkára volt, aki sokat segített Micinek Dohnányi hátramaradt anyagai rendezésében.

⁶⁰ Valószínűleg a *Magyar Népzene Tára* köteteiről van szó.

⁶¹ Itt talán a három zongorás koncert (BWV 1064) kottájára utal. Később, egy 1958. július 20-i levélben megköszöni testvérének, hogy elküldte neki (OSZK, Dohnányi-hagyaték).

⁶² Kovács Ferenc hosszas betegeskedés után az 1956-os forradalom napjaiban hunyt el.

A szimfóniámnak [op. 40] Minneapolisban óriási sikere volt. Doráti⁶³ nagyon szépen csinálta, kívülről dirigálta az 55 percig tartó komplikált művet. Nov. 15-ikére megint műsorra tűzte. Tonit megszerettük s feleségét is, aki bájos aszszony. Ott volt Gizi is (Toni nővére).

Már rég írtam ilyen hosszú levelet.

Sok-sok ölelés (lám még a tinta is kifogyott!)⁶⁴

E.

4. fakszimile

„Már rég írtam ilyen hosszú levelet”, 1957. március 20. (26. számú levél)

Szerintem, azt hiszem, meg-⁵
valósult volt a kedv. A temetés
közeli nehézségnek bizonyult.
Csodálom, hogy kibírta.
A szimfóniámnak Minneapolisban
óriási sikere volt. Doráti nagyon
képen csinálta, kívülről diri-
gálta az 55 percig tartó kom-
plikált művet. Nov. 15-ikére
megint műsorra tűzte. Tonit
megszerettük a feleségét is, aki
bájos aszszony. Ott volt Gizi is.
(Toni nővére)
Már rég írtam ilyen hosszú
levelet.
Sok-sok ölelés (lám még
a tinta is kifogyott!)

⁶³ Doráti Antal, Dohnányi távoli rokona és barátja, a 2. szimfónia átdolgozott változatai bemutatójának karmestere (1957. március 15. és november 15., Minneapolis).

⁶⁴ Az utolsó szavak ceruzával írva.

Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtóreceptiója V. rész: az 1909–1912-es berlini évek*

Bevezetés: Dohnányi Ernő művészi karrierjének alakulása az 1909–1912-es berlini években

Dohnányi Ernő 1909 őszén ötödik berlini évadát kezdte meg tanári és előadóművészi minőségében egyaránt. Ismerősei és tisztelői joggal érezhették, hogy a harminckét éves művész pályája zenitjére érkezett, az ifjúkor küzdelmei után végre megállapodott, és ezután a nyugodt alkotómunka évtizedei következnek. Ehhez minden feltétel adottnak látszott a számára: biztos állás Európa egyik első zeneintézete, a berlini Königliche Akademische Preussische Hochschule für Musik tanáraként, boldog családi háttér, kényelmes és tágas ház Berlin Grunewald kerületében, nevét pedig már szinte az egész kontinensen ismerték több mint egy évtizedes előadóművészi és zeneszerzői tevékenysége révén. Játékának és kompozícióinak stílusa kialakult és megszilárdult, lényeges változásra már nem lehetett számítani egyik területen sem. Nagy sikerű angliai és amerikai, elsősorban zongoraművészi bemutatkozása (1898–1901) után a „bécsi évek” (1901–1905) követ-

* A tanulmányhoz kapcsolódó sajtóközreadás a korábbi részekről eltérően e kötet CD-mellékleteként jelenik meg Gombos László saját szerkesztésében. Az itt közölt bevezető tanulmány hivatkozási szisztémája a szerző korábbi közreadásait követi. A sorozat korábbi részeit lásd: Gombos László, „Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtóreceptiója. I. rész: A pályakezdő évek (1887. január – 1898. április)”, in *Dohnányi Évkönyv 2003*, Sz. Farkas Márta, Kiszely-Papp Deborah (szerk.) (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2004), 137–250; Gombos László, „Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtóreceptiója. II. rész: A nemzetközi karrier kezdete, 1898. október – 1901. április”, in *Dohnányi Évkönyv 2004*, Sz. Farkas Márta (szerk.) (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2005), 99–346; Gombos László, „Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtóreceptiója. III. rész: A bécsi évek (1901–1905)”, in *Dohnányi Évkönyv 2005*, Sz. Farkas Márta, Gombos László (szerk.) (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2006), 151–338; Gombos László, „Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtóreceptiója. IV. rész: Az 1905–1909-es berlini évek”, in *Dohnányi Évkönyv 2006–2007*, Sz. Farkas Márta, Gombos László (szerk.) (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2007), 59–302.

keztek számára, majd az 1905. őszi berlini letelepedés újabb fordulatot hozott a pályáján. Néhány év alatt sikeresen beilleszkedett a német zenei életbe, gyümölcsöző művészi és emberi kapcsolatokat alakított ki, és jelentős megbecsülést szerzett magának. A szinte idilli állapot azonban az ő esetében sem maradhatott állandó, mivel a magánélet, a környezet és a tevékenységi körök előre nem látható változásai az élet minden területére kihatottak. Így a század első és második évtizedének fordulója mégsem lehetett egy hosszú időszak kezdete, hanem ez is csak lendített egyet Dohnányi pályáján a további ismeretlen felé.

1910–1911 körül ugyanis olyan híresztelések kaptak lábra Dohnányiról, hogy elhagyja Berlint, és hazatér Budapestre. Több volt ez egyszerű és egyszeri újságírói tévedésnél, mivel maga az érintett sem cáfolta a híreket, illetve amikor nyilatkozott egy-egy komplex ügyben, nem *ezt* a momentumot cáfolta, illetve nem erősítette meg maradási szándékát. Nem tudjuk, hogy pontosan mit gondolt, és milyen tervei voltak, de az bizonyos, hogy ha egyáltalán felmerülhetett berlini távozása, akkor emögött fontos események és szempontok lehettek, akár magánéleti téren, akár tanári, előadóművészi vagy zeneszerzői karrierjét illetően.

Nem kizárt, hogy Dohnányi a távozás lehetőségének nyitva tartásával üzenni is kívánt a Hochschule für Musik előjáróinak. 1905-ben a letelepedés melletti érvek voltak túlsúlyban, ezért feladta korábbi szabad, kötetlen életmódját a pozícióval járó előnyökért cserébe. Néhány év múlva azonban megváltoztak a körülmények. Szerződéséből kiderül, hogy hetente mindössze hat órát kellett tanítania, és hogy a rendes téli és nyári iskolai szünidőn túl évi négy hónap szabadság illette meg.¹ Így a teljes álláshoz képest szinte elenyésző kötöttségek terhelték, és bőven maradt ideje a koncertezésre és a komponálásra. A kedvező feltételek Dohnányi megbecsültségét jelzik, mivel hasonló kiváltságban csak a hírneves művészek részesülhettek.² Berlin mint a letelepedés helyszíne valószínűleg a véletlennek köszönhetően került szóba, hiszen Dohnányi korábban szinte alig járt a városban. 1897 őszén itt kezdte meg szólístakarrierjét két hangversennyel (október 1. és 7.), de a következő hét évben csupán egyetlen alkalommal³ tért vissza, talán éppen azért, mert bemutatkozása nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. 1904 és 1905 fordulóján viszont három zongoraestet hirdetett (december 13. és 20., január 28.), és

¹ Az 1906. április 30-án kiállított okmány az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárában (Dohnányi-hagyaték), másolata Vázsonyi Bálint hagyatékában (az MTA BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum Dohnányi-gyűjteményében [a továbbiakban: ZTI MZA Dohnányi]) található.

² Az 1880-as években például Hubay Jenő is hasonló feltételekkel vállalta el a brüsszeli konzervatórium, majd pedig – Popper Dáviddal együtt – a budapesti Zeneakadémia tanári állását (különbséget az jelentett, hogy négy helyett háromhavi téli szabadságot biztosítottak a számukra). Emil Sauer 1902 januárjában lett a bécsi konzervatórium mesteriskolájának vezetője, ahol kétszer annyi fizetést kapott, mint Dohnányi, de több volt a növendéke és csak két hónap az évközi szabadsága.

³ 1900 februárjában zongoraversenyét játszotta Nikisch Artúr vezényletével.

egy kamaraesten is közreműködött (december 21.). Az egyik decemberi hangversenyen megjelent Ernst Rudorff, a főiskola zongora tanszakának vezetője, és a művészszobában tanári állásra tett javaslatot.⁴ Dohnányi maradhatott volna Bécsben, és a budapesti zeneakadémia is tett ajánlatot a számára.⁵ A német főváros, Európa e meghatározó kulturális központja azonban lényegesen gazdagabb és sokrétűbb zenei élettel rendelkezett, mint az említett városok. Emellett a közlekedési útvonalak csomópontjában feküdt, ami különösen fontos egy sokat utazó művész számára.

Dohnányi „imázsához” jelentős tényezőként járult ekkor a „Professor” megnevezés. Bár a címet a német kultuszminiszter hivatalosan csak 1908 nyarán adományozta Dohnányinak,⁶ a művészt már az első berlini évtől kezdődően gyakran ezzel a megnevezéssel illették, részben a tanár (Lehrer) kifejezés szinonimájaként, részben közmegegyezésen alapuló kisebb túlzással. Az 1910-es évek elején Norvégiában már szinte sosem feledkeztek meg e titulusról, inkább a keresztnévét hagyták el és következetesen „Prof. Dohnanyi”-ként utaltak rá. E megszólítás önmagában is komolyságot és jelentőséget kölcsönzött a nevezett személynek, és ebben az időben mindenképpen többet jelentett a „virtuóz”-nál. Utóbbi a századfordulón sokat veszített korábbi jelentéstartalmából, mivel az újságokban és a koncertplakátokon egyre több művész neve mellett tűnt fel, egyes koncertirodák hirdeteiben már szinte mindenkit így reklámoztak, a kritikák pedig gyakran állították szembe a valódi „művészeket” a csupán a technikájukat csillogtató „virtuózok”-kal. A professzori cím 1908-as hivatalossá tétele azonban negatív következményekkel is járt, melyeket aligha kompenzált Dohnányi fizetésének emelkedése (havi járandóságát akár egy-két koncerttel is megkereshette). A kinevezéssel ugyanis a kötelezettségei is megnöttek: több órát kellett tartania, és évközi szabadsága is három hónapra csökkent.

A Berlin mellett szóló érvek között talán első helyre kell tennünk egy személyes vonatkozást: a főiskola élén Joachim József állt, akit Dohnányi „évek óta

⁴ „One of the recitals in Berlin was attended by Ernst Rudorff, who was a composer, pianist, and the head of the Piano Department at the Hochschule für Musik in Berlin. While the ovations were still resounding in the hall, Rudorff visited Dohnányi in the artist’s room and offered him a teaching position at the Hochschule.” Ilona von Dohnányi, *Ernst von Dohnányi. A Song of Life*, James A. Grymes (szerk.) (Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 2002), 53.

⁵ Dohnányi 1905. április 22-én Zágrábban kelt levelében válaszolt Mihalovich Ödön igazgató ajánlatára. Soraiból arra következtethetünk, hogy március elején Mihalovich hasonló feltételeket ajánlhatott neki, mint a berliniek. A levél a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem könyvtárában található, közreadta: Vázsonyi Bálint, *Dohnányi Ernő* (Budapest: Nap Kiadó, 2002), 111–112.

⁶ Az 1908. július 1-i datálású kinevezési okmányt a főiskola július 22-én kelt kísérőlevelével együtt továbbította Dohnányinak. Mindkét dokumentum másolata megtalálható a Vázsonyi-hagyatékban (ZTI MZA Dohnányi).

A berlini Hochschule für Musik épülete
(Bundesarchiv, Bild 146-1998-014-18A / CC-BY-SA 3.0)

szinte bálványozott”.⁷ Nem kétséges, hogy Joachim személye is közrejátszott Dohnányi választásában, sőt talán abban is, hogy egyáltalán komolyan foglalkozni kezdett egy kötöttségekkel járó állás gondolatával. De hogy mindez mekkora jelentőséggel bírt a többi tényezőhöz képest, arra vonatkozóan nem rendelkezünk elegendő forrással. Dohnányi a hegedűművészt 1901 májusában ismerte meg,⁸ majd az elkövetkező három nyáron Gmundenben találkoztak, és szonátákat játszottak Viktor von Miller zu Aichholz művészetpártoló nagyiparos villájában.⁹ A két művész első közös nyilvános szereplésére csak 1905 májusában a Bonni Kamarazene Ünnepeken került sor, akkor, amikor már eldőlt a berlini lete-

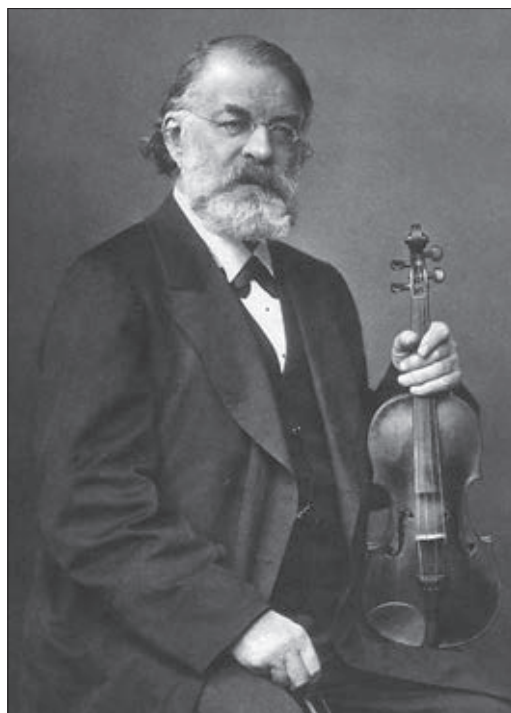
⁷ Vázsonyi, 113.

⁸ Amerikai turnéjáról hazafelé Dohnányi több hétig Londonban tartózkodott, és bérletet vett a Joachim Quartett hat hangversenyére. Családjának a következőképpen számolt be egy datálatlan levelében: „A Joachim quartett 6 estét ad, a melyekre abonáltam. Az összes későbbi Beethoven, s quartetteket Haydn, Mozart, Schumann, Schubert s Brahmtól. 3 concert már volt, s mondhatom, bizonyos tekintetben, azaz a szellemi részt illetőleg, ez a quartett felülmúlhatatlan.” (OSZK, Dohnányi-hagyaték.)

⁹ Dohnányi időskori visszaemlékezése szerint Joachim minden évben két hetet töltött Gmundenben a volt hannoveri királynő vendégeként, és három nyaralás alkalmával játszottak együtt: „Im Sommer der Jahre 1901, 2 und 3 spielte ich Sonaten mit ihm im Hause Victor von Miller zu Aichholz in Gmunden (Salzkammergut), wo Joachim als Gast der Exkönigin von Hannover alljährig zwei Wochen verbrachte.” (1957-es előadás a német RIAS rádió számára, kézírata: British Library Add. Ms. 50.807 A.) Az 1903-as gmundeni találkozást a Dohnányinál tanuló Bartók szeptember 1-i levele is megerősíti: „Most itt tartózkodik Joachim. Mint a hannoveri exkirályné vendége.” Közli: ifj. Bartók Béla, *Bartók Béla családi levelei* (Budapest: Zeneműkiadó, 1981), 109.

lepedés kérdése (négy koncerten játszottak együtt). Az ifjú művész nyilvánvalóan szorosabb művészi együttműködésre számított Joachimmal, mint ahogy végül történt. Dohnányi 1906. május 23-án Joachim vezényletével játszotta Schumann zongoraversenyét Bonnban, másnap pedig Schumann zongoranégyesében működtek közre. Majd 1907 májusában Brahms A-dúr szonátáját játszották a Bonni Kamarazene Ünnepeken, de 27-én Eisenachban már csak egy műsorban, de más-más darabban szerepeltek. Utóbbi alkalom Joachim utolsó nyilvános szereplése volt, mivel augusztus 15-én elhunyt. A közös fellépések elmaradása és a mester halála bizonyára érzékenyen érintette Dohnányit, és szertefoszlottak azon tervei, melyeknek gyümölcse 1910 körül érhetett volna be számára.

*Joachim József a 20. század elején
(Hubay-hagyaték, Brüsszel, magángyűjtemény)*

1911 elején számos híradás jelent meg arról, hogy Dohnányi Budapestre költözik, mivel felajánlották neki az Operaház igazgatói állását, ugyanakkor a Zeneakadémia jövődő vezetőjeként is emlegették. Három, egymástól független tényező együttállása kellett ahhoz, hogy a hírből valóság legyen. Az egyik a magyar zeneéletben uralkodó „közvélekedés”-ként írható le, azaz hogy egyre többen szorgalmazták Dohnányi hazatérését, a muzsikusoktól a zenekritikusokon át a

kulturális kormányzati tisztségviselőig. A másik tényező a vezető zenei intézmények saját életében kereshető: szükség van-e új vezetésre ezek élén. Harmadrészt pedig az is szükséges, hogy maga Dohnányi hajlandó legyen elhagyni Berlint, amihez önmagában nem elegendő az anyagi előnyök vagy a vonzóbb lehetőségek biztosítása, hanem bizonyos mértékig elégedetlennek is kell lennie jelenlegi helyzetével.

Az biztos, hogy Dohnányi személye jelentősen felértékelődött Magyarországon, amikor 1905-ben Berlinben telepedett le. A ritkán hazalátogató művészt mindig nagy lelkesedéssel fogadták, a kritika szinte fenntartás nélküli dicséretekkel, a közönség tapsokkal halmozta el. 1910 decemberében a *Pesti Hírlap* írta Dohnányi budapesti fellépését követően:

Milyen kár, hogy e nagy és excepcionális zenészt nem tudjuk egészen megnyerni hazai művészetünknek! Hogy ő csak időnként jön haza egy-egy rövid vendégszereplésre, aztán ismét elkerül tőlünk és tehetségének, munkaerejének javát a külföldnek szenteli! Hát igazán nem találhatnak módot arra, hogy itt-hon marasztalják, hazai zeneéletünk számára végleg lekössék Dohnányit? Hubay és Popper mellett, és velők együtt, igazán mesteriskolává avatná zenei egyetemünket, az orsz. zeneakadémiát.¹⁰

A háttérben nyilvánvalóan az állt, hogy a Zeneakadémián ekkor folyt a mesteriskola szervezése a hegedű, a cselló és a zongora tanszakon. Az első kettő vezetését az intézet két világhírű művészenek, Hubay Jenőnek és Popper Dávidnak szánták, hangszerüknek nem volt hozzájuk mérhető mestere az országban, és mindketten már egy negyedszázada, 1886 óta vezették az említett tanszakokat. A zongoratanárok között Szendy Árpád, Liszt egykori növendéke volt a rangidős, és végül is ő kapta a kitüntető feladatot. Nem tudjuk, hogy a *Pesti Hírlap* kijelentése mögött állt-e valós szándék az intézet vezetése részéről, de nem valószínű, hogy emiatt Dohnányi 1910-ben vállalta volna Berlin elhagyását.

Hamarosan azonban sokkal jelentősebb feladatot szántak egyesek Dohnányinak Budapesten. 1911 januárjában válságos helyzet alakult ki az Operaházban. A kormányzat részéről ekkor – több más személyé mellett – valóban felmerült Dohnányi neve is a dalszínház vezetői vagy első karmesteri posztjára, mások inkább a Zeneakadémia élén látták volna szívesen. A *Pesti Hírlap* 1911. január 21-én egy kritika mondatába beleszöve tényként írta Hubay Jenővel és Dohnányi Ernővel kapcsolatban: „az operaház leendő igazgatója és a zeneakadémia jövőbeli elnöke.” Az aláírás nélkül megjelent cikk állítása talán alig volt több sugalmazásnál, de az éppen Budapesten tartózkodó zongoraművészre valóban felfigyeltek veze-

¹⁰ *Pesti Hírlap*, 1910. december 8., feltehetően Béli Izor írása.

tői körökben. Az újsághíradásokból annyi biztosnak látszik, hogy legalább közvetítőn keresztül tárgyaltak Dohnányival az operaházi állással kapcsolatban, a részletekről azonban egyik fél sem volt hajlandó felvilágosítást adni a sajtónak. Találgatások és cáfolatok láttak napvilágot. Az egyetlen valódíként értékelhető hír az *Aradi Közlöny*ben jelent meg január 25. körül. Eszerint a művész 24-i aradi koncertje alkalmával Csányi Mátyás karmesternek elmondta, hogy „közvetve, illetékes helyről kérdést intéztek hozzá, vajon elvállalná-e az opera igazgatói állását; ő azonban oly súlyos anyagi és művészeti feltételeket szabott, hogy egyelőre kizártnak tekinthető e fontos kérdés közeli megoldása”.¹¹

Amint említettük, Dohnányi nem cáfolta kategorikusan, hogy reális esély lenne hazaköltözésére, és nem nyilatkozott a tárgyalások kimeneteléről sem. Így miután hazatért Berlinbe (február 5-én már Potsdamban játszott), ott is folytatódott a találgatás. A *Vossische Zeitung* nyomán Berlinben és Bécsben is átvették a hírt, miszerint „a tárgyalások már annyira előrehaladtak, hogy számolnunk kell a kiváló művész berlini távozásával”.¹² A *Pesti Hírlap* február 12-én már arról tudósított, hogy Dohnányi „feloszlatta berlini háztartását, búcsúzott ottani barátaitól és növendékeitől, és nemsokára ismét budapesti lakos lesz”.¹³ A cikkíró a hazaköltözésben biztos volt, annak céljáról azonban, úgy tűnik, csak találgatott, illetve az olvasóin keresztül a döntéshozókat igyekezett befolyásolni. Jól látta, hogy a zongoristának, színházi tapasztalatok híján, sokkal testhezállobb feladat lett volna a Zeneakadémia irányítása:

[...] ha úgy volna, ha valóban Dohnányit neveznék ki egyetlen dalszínházunk igazgatójává, ezt nem mondhatnók szerencsés megoldásnak. Dohnányi kiváló művész, minden izében igazi zenész – de nem színházi ember. Az ő helye a zeneakadémiában van; a balesete óta egyre gyöngéledő, és bizonyára nyugalomra vágyódó Mihalovich Ödönnek Dohnányi volna a leghivatottabb utódja.

A Dohnányival kapcsolatos tervekből ekkor nem lett semmi, Mészáros Imre maradt az Operaház, Mihalovich pedig a Zeneakadémia igazgatója. 1911 novemberében Michael Balling¹⁴ lett a dalszínház főzeneigazgatói hatáskörrel megbízott

¹¹ Az információkat és az idézett mondatot a fővárosban a *Pesti Hírlap* tette közzé 1911. január 28-án, az *Aradi Közlönyre* hivatkozva.

¹² „Wie wir hören, sind diese Verhandlungen bereits so weit gediehen, daß man mit dem Scheiden des trefflichen Künstlers von Berlin wird rechnen müssen.” A *Neue freie Presse* közlése 1911. február 9-én.

¹³ „(Dohnányi)”, [szerző nélkül] *Pesti Hírlap* (1911. február 12.).

¹⁴ Michael Balling (1866–1925) német karmesterrel már májusban folytak a tárgyalások, és az igazgató ezeket ugyanúgy cáfolta, ahogy Dohnányi esetében tette (lásd: *Pesti Hírlap*, 1911. május 6.).

főkarnagya (mellette Mészárossal mint adminisztratív vezetővel), de néhány hónap múlva az intézet ismét válságba került, és 1912. január végén újra felmerült Dohnányi neve. Január 27-én a *Népszavában* és a *Pesti Naplóban* megjelent cikkek az alábbi mondatot szó szerint egyformán közölték:

Dohnányi Ernőt, a külföldön élő magyar komponistát a vallás- és közoktatásiügyi minisztérium táviratilag Budapestre hívta. Dohnányi most Berlinben van, ahol előkelő állami zenei pozíciót tölt be. Akik az Operaház ügyeit és gróf Zichy János újabb intencióit ismerik, Dohnányi Ernőben látják az Operaház új igazgatóját.¹⁵

Dohnányi hazautazott, de tárgyalásai hasonló eredménnyel végződtek, mint előző évben. A *Budapesti Hírlap* 1912. január 30-án felsorolta a szóba jött vezetőket: Beck Vilmost, Kern Aurélt, Beöthy Lászlót és Máder Rezsőt, majd hozzátette:

A Dohnányi-féle kombinációról, a mely szintén komolyan szóba került, le kellett mondani, mert a világhírű művész a színház viszonyaihoz aránytalan fizetést kötött ki és a szezon derekán oly hosszú szabadságot, a melyet az intézet kára nélkül a miniszter egy adminisztrációval és művészi vezetéssel megbízott igazgatónak nem adhatott meg.¹⁶

Így továbbra is Mészáros Imre maradt az intézmény vezetője, Dohnányi pedig megőrizte berlini állását.

Keveset tudunk Dohnányi magánéletéről, melynek sikere döntően hatott a művészi pálya alakulására is, és olyan kérdésekre adott válaszokat is befolyásolhatott, hogy mely városban és milyen hosszú időre telepedjen le. A közvetlen és barátságos fiatalember, akinek jó érzéke volt a humor iránt, bizonyos területeken a hallgatás falával vette magát körül. Szinte sosem adott hosszabb interjút (évente legfeljebb egy alkalommal), és ha mégis kötélnek állt, motivációiról, közérzetéről nem nyilatkozott.¹⁷ A lapok tudósításaiból úgy látjuk, hogy a szerinte közérdek-

¹⁵ „Ballingot elüldözték”, [szerző nélkül.] *Népszava* (1912. január 27), illetve „Balling távozik”, [szerző nélkül.] *Pesti Napló* (1912. január 27.).

¹⁶ „Az operai válság bonyodalmai”, [szerző nélkül.] *Budapesti Hírlap* (1912. január 30.), 13.

¹⁷ Kivételnek számít a *Bergens Tidende*-ben 1909. szeptember 16-án megjelent interjú, amelyet a művész norvégiai turnéja előtt adott Bergenben. Az újságíró meg is jegyezte, hogy Dohnányi milyen jó hangulatban volt ekkor. Nyilván ennek köszönhető, hogy a másnapi reggelinél is hajlandó volt válaszolni a kérdésekre. Ezután a tárgyalat időszakban, 1912 őszéig, csupán egyetlen igazi Dohnányi-interjút találtunk (*Budapester Presse*, 1912. január 20.).

Dohnányi Frigyes (1843–1909). Paul Heyse rajza, 1902 (ZTI MZA Dohnányi)

lődesre számot tartó kérdésekre is legfeljebb egy-egy mondattal válaszolt az újságíróknak, minden mást pedig elutasított. Még testvéréhez, a hozzá igen közel álló Máriához (Micihez) szóló leveleiben is visszafogottságról, rendkívüli diszkrecióról tett tanúságot. Zárkózottsága talán csak a művészi vagy magánéleti válság leplezésére szolgált ugyanúgy, mint látszólag könnyed és felületességet sugalló viselkedése.

Édesapja, a rendezett polgári életet élő Dohnányi Frigyes kezdettől megpróbálta fiát az általa helyesnek vélt útra terelni, jó tanácsokkal látta el, melyeket az ifjú csak ritkán fogadott meg.¹⁸ Kunwald Elzával 1901 októberében kötött házasságával kapcsolatban is óvatosságra intette, de hiába.¹⁹ 1903-as levele, amelyben fiának a „mult két esztendőben kifejtett tevékenység”-ével kapcsolatban fogalmazta meg aggályait, elhúzódo problémát sejtet a háttérben:

¹⁸ Dohnányi Frigyes írta fiának február 20-i datálással, valószínűleg 1895-ben: „Ugyan a művészi tanulmányaidban rendkívüli örömet okoztál mi nekünk, de a practicus életre valóságod, úgy látszik nem eléggé erélyes, nem mozogsz elegendően. Igen örülnék, ha ebben tévednék. Leveleimet nem szoktad kellően átolvasni, illetőleg nem szoktál kérdéseimre felelni és kívánságaimat teljesíteni.” Közli: Kelemen Éva (szerk.), *Dohnányi Ernő családi levelei* (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó – MTA Zenetudományi Intézet, 2011), 268–269, 268.

¹⁹ 1900. július 4-én Dohnányi levélben foglalta össze édesapja számára a házasság előnyeit, nehogy egy szóbeli vitával ismét túlságosan felizgassa az időt embert. Közli: Szlabey Melinda, „A Széher úti Dohnányi-hagyaték”, in *Dohnányi Évkönyv 2002*, Sz. Farkas Márta (szerk.) (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2002), 145–146.

Te neked nem szabad oly könnyelműen elbánni az idővel, mint más embernek. [...] kimondhatatlan nagy bünt követ el az, aki a természet által nagy dolgok kivitelére teremtvé van, ha – a helyett hogy halhatatlan műveket producálna – cimboráival, kik tőle oly messze állnak, hogy nem érdemesek még árnyékában sem járni, drága idejét elfecsérli, eltrécseli, amellet egészségét rontja és annak a veszélynek kiteszi magát, hogy végre elundorodik a munkától és utóljára munkaképtelenné válik. [...] Van kedves, szerető nőd, vannak gyönyörű babáid, mit kívánsz többet? Otthon van a te boldogságod, csak nézz jobban magad körül...²⁰

Dohnányi a század első évtizedének végére biztos egzisztenciát teremtett magának, otthonában azonban aligha volt minden rendben. Vázsonyi Bálint úgy vélte, hogy „talán már akkor is csak a szószegést elkerülendő vette feleségül Kunwald Elzát”, de apja tanácsára „egy ideig még próbálkozott családi életének megmentésével”.²¹ Egyre kevesebb időt töltött otthon, egész éjszakákra kimaradt, a nyugalmat és feltöltődést máshol találta meg. A bécsi években egy-egy időre barátaival bohém életmódot folytatott, *An Ada* című, 1905-ben komponált zongoraműve²² pedig talán egy norvég barátnőre utal. Második felesége, Elza Galafrés könyvéből tudjuk, hogy 1909 nyarán Tirolban ismerkedett meg egy francia hölgygel, Gabyval, akivel Velencébe utaztak.²³

Majd a régóta beteg Dohnányi Frigyes 1909. november 10-én elhunyt. Amint Vázsonyi írta: „Az apa jelenléte – ha kilométerekben messze esett is – összetartó erőként hatott. Talán neki, egyedül neki szűgyellte volna Dohnányi bevallani magánélete csődjét. Frigyes halálával ez az összetartó hatás megszűnt.” Dohnányi 1910–1911-re talán mindezek következtében vette fontolóra, hogy családját elhagyva elköltözik Berlinből és pozíciót vállal Budapesten. Amint említettük, sem az 1911-es, sem az 1912. januári tárgyalások nem vezettek sikerre. Hamarosan pedig, éppen a jelen cikkben tárgyalt időszak végén, jelentős változás történt a művész magánéletében. 1912 tavaszán megismerkedett a német színésznővel, Elza Galafrés-val, aki kulcsszerepet játszott Dohnányi pantomimje, a *Pierrette fátyla* március 16-i bécsi sikerében. Nyáron már eldőlt, hogy együtt kívánnak élni, ezért a színésznő az év végére visszatért szülővárosába, Berlinbe. Így Dohnányi további három évig a német fővárosban maradt.

²⁰ Dohnányi Frigyes levele Dohnányi Ernőnek, 1903. július 20. Közli: Kelemen (szerk.), 272–274, ide: 273–274.

²¹ Vázsonyi, 75.

²² A *Winterreigen* (op. 13) sorozat 3. darabja.

²³ Elza Galafrés, *Lives, Loves, Losses* (Vancouver: Versatile, 1973), 159.

Elza Galafrés és Dohnányi az 1910-es évek elején (ZTI MZA Dohnányi)

A színpadi műveknek köszönhetően az 1909–1912 közötti időszakban új terület jelentkezett Dohnányi tevékenységi köreiben. 1908–1909-ben komponálta első színpadi alkotását, az említett *Pierrette fátyola* (*Der Schleier der Pierrette*) című pantomimet, Arthur Schnitzler drámája nyomán. 1910. január 22-én Drezdában mutatták be, majd április 24-én Stuttgartban, május 7-én Budapesten, augusztus 18-án Prágában és október 22-én Lipcsében játszották. Ezután Magdeburg, Koppenhága majd 1911. szeptember 20-án Bécs következett, és hamarosan felújítások az előző helyszíneken. Közben 1911–12-ben Dohnányi elkészült *Simona néni* (*Tante Simona*) című egyfelvonásos vígoperájával, Victor Heindl szövegére. Bemutatójára 1913. január 22-én került sor Drezdában. Ezek a művek összehasonlíthatatlanul több időráfordítást igényeltek Dohnányitól, mint korábbi kompozíciói: a mű megírásán kívül együttműködést a szövegírókkal, a különféle kottaanyagok (partitúra, zongorakivonat, vokális és hangszeres szólamok) elkészítését és/vagy korrigálását, jogi és jogdíjproblémák megoldását, a bemutatók előkészítését és olykor vezénylését, szerzőként részvételt az előadások és próbák egy részén. Emellett a sokféle irányból érkező változtatási igények kielégítése (húzás, betoldás, igazítás előadók képességeihez, kompromisszumok keresése vagy

mindezek diplomatikus elutasítása) is jelentős többletmunkával járt. Így ha további operák komponálását tervezte, változtatnia kellett korábbi életmódján és időbeosztásán, amelybe a rendszeres utazások, koncertezés, tanítás és komponálás mellett nehezen férhetett bele az aktív színpadi szerző szinte teljes embert kívánó szerepe. Független zeneszerzői ambíciói esetén tehát csökkentenie kellett elfoglaltságai között a tanítás és a koncertezés arányát. Minden bizonnyal az időrabló utazásoktól szabadult volna meg a legszívesebben, ezzel azonban a honoráriumok mellett az „ünnepelt előadóművész” státuszáról is bizonyos mértékig le kellett mondania.

Az 1910-es évek elejére egyértelműen kiderült Dohnányi számára, hogy nem lesz olyan típusú utazó virtuóz belőle, amelyről oly sokan álmodnak, és ha tagadják is, a szívük mélyén mégis vágnak rá. A szólistaként világot járó művészről az a kép élt és él ma is az emberek tudatában, hogy fény, csillogás és rajongók áradata kíséri, és akár egyetlen turnéval is vagyionokat keres. De – csak hogy néhány zongorista példát említsünk – Paderewski, Sauer, Godowski, Pachmann és mások látszólag oly vonzó életének árnyoldalaiba Dohnányinak is volt alkalma belepillantani, megtapasztalta a fárasztó utazásokat, az idegi és fizikai kimerültséget, pedig közel sem adott olyan sok koncertet, mint vetélytársai. Amikor évente száz-százötven, olykor még annál is több alkalommal várják el a művésztől, hogy tökéleteset nyújtson, az elkerülhetetlenül frusztrációhoz vezet, a túl sok fellépés pedig gépiessé, mechanikus feladattá alacsonyítja az előadó-művészetet. A zenélés ezen oldaláról Dohnányi bizonyára szívesen lemondott, ráadásul alkata és játéktípusa sem predesztinálta erre a szerepre: játékát döntően befolyásolta hangulata és a külső körülmények hatása, stílusát sokkal inkább a pillanat hevében történő alkotás, mint a megtanultak precíz reprodukálása jellemezte. Talán volt valami alapja az olyan híradásoknak, amelyek arról tudósítottak, hogy Dohnányi abbahagyja a hangversenyezést. Oslóban így írt a *Morgenbladet* 1911. január 12-én: „valószínűleg ez az utolsó alkalom, hogy városunkba látogat. Zeneszerzői munkája egyre jobban leköti az idejét, és úgy tervezi, hogy véget vet a koncertkörutaknak.”²⁴

Dohnányi sosem került be az úgynevezett sztárok közé, hanem – mintha átugrotta volna a „virtuóz évek” időszakát – igen fiatalon a zeneművészet már megálapodott klasszikusaihoz hasonlóan kezelték.²⁵ Ennek mintegy megerősítését jelentette a tanári pozíció, amellyel Európa egyik vezető zenei intézménye nyilvánosan deklarálta Dohnányi iránti elismerését.

²⁴ A hír annyiban igaznak bizonyult, hogy Dohnányi egészen 1919-ig nem látogatott ismét Skandináviába, de ebben minden bizonnyal a világháború eseményeinek is része volt.

²⁵ Részletesebb kifejtését lásd Gombos László, „Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtóreceptciója. III. rész: A bécsi évek (1901–1905). Dohnányi Ernő művészi karrierjének alakulása a bécsi években”, in *Dohnányi Évkönyv 2005*, Sz. Farkas Márta, Gombos László (szerk.) (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2006), 151–166.

A szólókoncertek mellett azonban a berlini években szinte új területként jelentkezett Dohnányi tevékenységei körében a kamarazene előadása. A korábban csak alkalomszerűen vállalt közreműködések ekkor váltak egyre rendszeresebbé, önálló szonáta- és trióestek formáját öltötték, és a műsorok kialakításában is a tudatos szerkesztés vette át a főszerepet. Félrevezető eredményre jutnánk, ha annak alapján készítenénk statisztikát Dohnányi hangversenyeiről, hogy melyik évben hány alkalommal játszott kamaraművet, bár a számszerű növekedés ebben az esetben is szembetűnő lenne 1905, és még inkább 1907 őszétől. A kép azonban akkor válik világossá, ha megvizsgáljuk, hogy Dohnányi mikor milyen szituációban játszott kamarazenét. Pályája első nyolc évadában ugyanis általában valamely vonósnégyes hangversenyén működött közre egyetlen mű előadásában,²⁶ sokszereplős, vegyes műsorú eseményen lépett fel vagy más művészekkel megosztott koncerteken került sor közös produkcióra. Máskor pedig az ő szólóhangversenyén szerepeltek vendégek saját zongoraötöse vagy csellószonátája megszólaltatásában. A koncertműsorok arról a meglepő eredményről tudósítják a kutatót, hogy nyolc év alatt egyetlen olyan alkalom volt csupán (szonátaest Bécsben Hugo Beckerrel 1903. január 20-án), amikor a teljes műsort a kamarazenének szentelték, és Dohnányi valamennyi mű előadásában részt vett.²⁷

A fentiek fényében jelképes értelmű, hogy a berlini évek első hangversenye a Sebald Sándorral adott Brahms-szonáta-est volt 1905. október 6-án, és ezt egy kamarazenei közreműködés (*Kreutzer-szonáta*), illetve a Lady Halléval tett dániai turné követte, amelynek gerincét tizenkét szonáta előadása jelentette kilenc hangversenyen. A korábbiakhoz hasonló kamarazenei fellépések mellett Dohnányi a negyedik berlini évad végéig további huszonnyolc szonátaesten szerepelt (ezek közül négy esetben a művészek egy-egy szólószámot is játszottak), két, illetve egy alkalommal Robert Hausmann és Hugo Becker csellóművésszel, egyszer Vecsey Ferenc és 1907 novemberétől kezdődően huszonháromszor Henri Marteau hegedűművésszel. A trióestek sora 1907. december 7-én Budapesten indult, amikor Hubay Jenő és Popper Dávid kérte fel Dohnányit közreműködésre, a következő év novemberi nagy sikerű közös szereplés után pedig Dohnányi Marteau-val és Beckerrel alakított állandó együttest, amely az évadban öt alkalommal szerepelt.

1909 őszén Dohnányi tovább folytatta a Vecsey Ferencsel megkezdett közös szonátaesteket (november 19., Budapest; november 21., Kassa; november 24., Szeged), a Marteau–Becker–Dohnányi Trió sorozatai pedig fellépéseinek jelentős hányadát kötötték le. Többnyire akkor is a „Marteau–Becker–Dohnányi Trió”

²⁶ Kivételt jelent a Kneisel Quartet három koncertje az 1900–1901-es amerikai turnén, amikor Dohnányi két-két számban szerepelt.

²⁷ Dohnányi tanulóveiből is csupán a Herzfeld Viktorral Bécsben adott két szonátaestról van tudomásunk (1895. november 30. és december 10.).

megnevezés szerepelt a koncertsorozat egyes eseményeinek hirdetésein, ha Dohnányi Marteau-val vagy Beckerrel szonátázott, illetve ha harmadik személyként más művész lépett fel (például Oskar Schubert klarinétművész 1910. december 13-án Berlinben).

Dohnányi az évek során a kamarazenében is többé-kevésbé állandó repertoárt alakított ki. Amíg korábban a szórványos és alkalmi fellépések miatt főként a véletlenszerűen érkező felkérések befolyásolták műsorát, most már ő javasolhatta meglévő műsorszámait egy-egy koncert megtervezésekor. A rendszeres szonáta- és trióestek pedig arra is lehetőséget kínáltak, hogy tudatosan, egyes területeken a teljesség igényével gyarapítsa tovább a repertoárját. A már említett első berlini esten mindhárom Brahms-hegedűszonátát megszólaltatta Sebald Sándorral, 1906 februárjában két alkalomra elosztva Beethoven összes csellóra és zongorára komponált művét műsorra tűzte Robert Hausmann társaságában, 1907 végétől pedig Marteau-val Berlinben, Bécsben és Budapesten is előadta három-három hangversenyen a szerző összes hegedűszonátáját. Majd 1909 és 1912 között olyan kamarazenei repertoárt alakított ki, amely mintegy kéttucatnyi műből állt, a középpontban Beethoven trióival és szonátaival. Emellett meghatározó szerepet kapott még Schubert, Brahms és Schumann muzsikája, és gyakran vett fel egy-egy művet Bach, Dvořák, Grieg és César Franck darabjaiból trió- és szonátaestjeire.

Amíg a szólista Dohnányi játéka különféle vélemények megfogalmazására ösztönözte a kritikusokat, kamarazenei fellépései mindenütt szinte egységesen a legnagyobb elismerést váltották ki. Egyénisége és játéktípusa különösen predesztinálta a legmagasabb rendűként tisztelt muzsika előadására, és a szólóhangversenyeiről megjelent kritikák is gyakran olyan erényeit emelték ki, amelyek közismerten a kamarazenéhez kapcsolódnak.

Dohnányi kamarazene felé fordulásában fontos szerepet játszott a már említett Joachim József, akivel együtt muzsikált az 1901–1903-as gmundeni nyaralások idején, és aki nyilvánosan is partnerének kérte fel az Európa-szerte nagy figyelemmel övezett bonni zenei fesztiválok alkalmával. Joachim a május hónapban rendezett sorozat szellemi atyja és vezetője volt, és neki köszönhetően 1905-től Dohnányi is a zeneünnepek egyik meghatározó személyisége lett. A magyar ifjú az első bonni kamarahangverseny alkalmával (május 28.) ismerkedett meg Robert Hausmann-nal, a Joachim Kvartett csellistájával, akivel fél évvel később Berlinben Beethoven összes cselló–zongora szonátáját előadta. Dohnányi és a kamarazene viszonyában azonban a legjelentősebb fordulat valószínűleg Joachim 1907. augusztusi halála miatt következett be. A mester elhunyt a felerősíthette a zongorista küldetéstudatát és azt a vágyát, hogy Joachim nyomdokába lépve átvegye helyét a kamarazene világában.

Mindez összefüggésben van a berlini főiskolán történt generációváltással is: állandó hegedűs partnere 1907 őszétől ugyanaz az Henri Marteau volt, aki genfi

állását feladva egy évvel később Joachim utóda lett a főiskolán. 1908 végén pedig Hugo Beckerrel alakítottak triót, aki 1909-ben Frankfurtból költözött Berlinbe, és éppen a januárban elhunyt Hausmann követte az intézmény tanári gárdájában. De bizonyos szempontból Dohnányi zongoristaként is valakinek a helyét vette át Berlinben: K. Heinrich Barth, aki kerek ötven éven át (1871–1921) tanított a berlini főiskolán, a Joachim Kvartett tagjaival alakított zongoratriót, és évtizedekig muzsikáltak együtt (a hegedűs Heinrich Karl Hermann de Ahna és 1892-től Emanuel Wirth, a csellista Hausmann volt). Dohnányi szerepére ebben az összefüggésben is utalt a *Neue Musik-Zeitung* kritikusa a Marteau–Becker–Dohnányi Trió indulása idején:

Barth, Wirth és Hausmann trióestjei is hamar véget értek. Wirth többnyire beteg, Hausmann követte mesterét, Joachimot, Barth már csak a zongoratanításnak szenteli magát a kir. főiskolán, ahol azonban már most megvan zseniális utódja az ifjú, tette kész Dohnányi Ernő személyében.²⁸

Ugyanakkor Dohnányi azt is elérte, hogy kamarajátékosként ne csupán Joachimhoz hasonlítsák,²⁹ hanem egyenesen az ő utódának nevezzék:

Marteau-val való társulása óta pedig az egész világ Dohnányit tekinti Beethoven zongoraművei és hegedűszonátái leghivatottabb magyarázójának. Lassanként olyan forma híre kerekedik Dohnányi Beethoven-magyarázatainak, mint egykor a Joachim-féle Beethoven-interpretációknak.³⁰

A vizsgált időszakban a kamarazene térhódítása mellett változás történt Dohnányi koncertjeinek mennyiségét illetően és turnéinak szerkezetében is. A pályakezdés után egy rövidebb inaktív félévtől eltekintve szinte folyamatosan emelkedett a művész fellépéseinek száma, 1910 körül azonban jelentős és tartós visszaesés következett, egy időben az első színpadi művek komponálásával. A

²⁸ „So sind auch die Trio-Abende von Barth, Wirth und Hausmann schnell zum Abschlusse gelangt. Wirth ist meistens krank, Hausmann ist seinem Meister Joachim gefolgt, Barth widmet sich nur noch dem Klavierunterricht an der Kgl. Hochschule, wo er aber schon jetzt in dem jugendlichen, tatenfrischen Ernst von Dohnányi einen genialen Nachfolger erhalten hat.” *Neue Musik-Zeitung* (1909. március 4.).

²⁹ 1908. március 20-án írta a *Pesti Napló* Marteau és Dohnányi első hazai Beethoven-sorozatáról: „Olyan nemesen, szerényen s plasztikus szépségekben ékesen játszott a két művész, mintha Joachim Beethoven-áldotta szelleme igazgatta volna fantáziájukat.”

³⁰ *Pesti Napló* (1908. november 25.).

művész nagy sikerű angliai és amerikai bemutatkozását (1898–1901) követően az 1901 őszen kezdődő évadban mindössze 14 alkalommal szerepelt, majd a „bécsi évek” (1901–1905) négy szezonzából összesen 109 fellépéséről van tudomásunk. Ez feltétlenül jelentős teljesítmény volt, az évente átlagosan vállalt 25–28 hangverseny azonban legfeljebb a hírnév fenntartásához lehetett elegendő. Ezzel szemben az első négy berlini év 238 hangversenye látványos fordulatot jelez Dohnányi pályáján. Az első három évadban az 54, 56 és 74 fellépés önmagában is növekvő tendenciát mutat, a továbbiakban azonban sem a növekedés, sem a 70 feletti koncertszám nem volt tartható a komponálással és tanítással is elfoglalt Dohnányi esetében.

Az 1909–1910-es szezonra jutott még 66 fellépés, amely 1910–1911-ben 44-re, 1911–1912-ben pedig 34-re csökkent. Itt azonban nem akkora és nem olyan típusú visszaesésről van szó, mint a fiatalkori nagy turnék után a bécsi években: egyrészt éppen most, az 1910-es évek elején állt be a Dohnányi számára elfogadható koncertmennyiség, másrészt egyre több tevékenység között osztotta meg az idejét. Az adott körülmények között (különös tekintettel a legalább 40–50 napot elrabló utazásokra) évente 50–60 hangverseny volt reálisan teljesíthető egy olyan művész számára, aki minden évben ragaszkodott a több hónapos pihenéshez és feltöltődéshez. Egyéniségétől távol állt, hogy a rövid távú siker érdekében erején felül vállaljon, és önmagát hajszolva gépies rutinfeladattá alacsonyítsa a koncertezést.

A koncertevadok felépítésében Berlin földrajzi fekvése is jelentős változást hozott. Kiemelt szerepet kaptak a német városok, amelyeket egyetlen napon belül, akár átszállás nélkül is meg lehetett közelíteni vonattal, és elérhetőbb közelségbe került Franciaország, Hollandia és Skandinávia, ahol egyetlen fellépés esetén két-három napon belül meg lehetett fordulni. Dohnányi jellemzően este szállt vonatra, másnap reggelre vagy kora délutánra megérkezett az 500–800 kilométerre fekvő célállomásra, majd a késő délutáni vagy esti hangversenyt követően azonnal indulhatott hazafelé vagy a következő helyszínre. Ezzel szemben a berlini éveket megelőzően Budapestről vagy Bécsből csak több koncertből álló turné esetén volt rentábilis a nyugat- vagy észak-európai utazás, mivel egyetlen távolabbi fellépés miatt négy–öt napot is veszített, nem beszélve a magasabb utazási költségekről és a hosszabb utazás és az átszállások miatt igénybe vett szállodai kiadásokról.

Részben ezzel magyarázható, hogy az 1905-től nagyjából 1912-ig terjedő időszakban megváltozott a Dohnányi-turnék szerkezete is. A pályakezdő éveket a hosszabb, de egyetlen területet bejáró utazások jellemezték (három angliai és két amerikai körút 8, 13 és 32, illetve 15 és 38 fellépéssel), majd a bécsi években rövidebb turnék következtek (a négy angliai és egy-egy németországi, illetve dániai utazás alkalmával összesen 43 hangversenyre került sor). Első pillantásra úgy tűnik, hogy a berlini években ismét a hosszú körutak vették át a főszerepet. Ezek

egy része azonban megszakításokkal tagolt kisebb csoportokból állt, közben pedig Dohnányi akár több napra is hazatérhetett, illetve olykor eleve Berlinen át vezetett az útja két helyszín között. Azaz a néhány vagy éppen egyetlen hangversenyből álló utak annyira közel kerültek egymáshoz, hogy olykor négy vagy hat hétig tartó, másfél tucatnyi hangversenyből álló sorozatot eredményeztek. Az egybefüggő körutak elsősorban Skandináviába vezettek, de Dohnányi Közép-Európában is részt vett hasonló turnékon az első berlini időszakban.

1909-től néhány évre még intenzívebbek lettek a skandináviai utazások, szinte kizárólag norvégiai úti célokkal. 1909. szeptember 16. és 28. között nyolc koncertet adott északon (három bergeni fellépés, majd Stavanger, Kristiansand, Arendal, Skien, Larvik), és néhány héttel később, október 21. és 31. között további hét következett (öt Kristianiában, a mai Oslóban, illetve egy-egy Hamarban és Trondheimben). 1910 februárjában oda- és visszafelé is fellépett Koppenhágában és egyszer a svédországi Göteborgban, a turné középpontjában a három kristianiai koncerttel. Legközelebb 1911 elején, január 9. és 15. között szerepelt Norvégiában, amikor az öt fővárosi esemény mellett Drammenbe látogatott el. A három évadban összesen 27 alkalommal koncertezett Skandináviában, mindig óriási sikerrel.

A vizsgált időszak néhány további turnéja – amint említettük – látszólag hasonló vagy még hosszabb volt, valójában azonban már 1–2–3 eseményből álló kisebb utazások egymáshoz közeli láncolatairól volt szó:

- osztrák–magyar turné: 1909. november 17–27. (6 koncert),
- osztrák–magyar turné: 1910. február 21. – március 22. (11 koncert),
- osztrák–magyar turné: 1910. november 19. – december 7. (7 koncert),
- közép-európai turné: 1911. március 3–18. (10 koncert),
- osztrák–magyar turné: 1912. január 5–20. (6 koncert),
- osztrák–magyar turné: 1912. március 5–26. (10 koncert).

A berlini évek új helyszínei közé tartoztak a korábbi német, osztrák–magyar és skandináv városokon túl – a fellépések időrendjében – Hága, Rotterdam, Zürich, Brüsszel, Antwerpen, Szentpétervár, Párizs, Bazel, Neuchâtel, Utrecht és Bern, 1909-től Duisburg, Köslin (Koszalin), Kolmar (Colmar) és Reichenberg (Liberec). Tíz évnek kellett eltelnie, hogy 1910 nyarán másodszor is fellépjen Salzburgban. Több évig még Olaszország is kimaradt utazásaiból, és egyetlen párizsi és két szentpétervári fellépéstől eltekintve Franciaország és Oroszország is. Csak 1910 áprilisában, három hangverseny erejéig jutott el Madridba, 1911 májusában két koncertre Milánóba és az év decemberében Rómába, ahová egykori tanára és barátja, Hubay Jenő hívta meg közreműködőnek. Sem Spanyolország, sem Olaszország esetében nem beszélhetünk turnéről, csupán egy alkalomra szóló utazásról.

Dohnányi a berlini években szerepelt először olyan magyar városokban, mint Nyíregyháza, Szombathely, Kolozsvár, Nagyszeben, Debrecen és Brassó. 1909-ben tíz év után látogatott el ismét Kassára, majd 1910-ben első alkalommal lépett fel Újvidéken és Nagyváradon, 1912-ben Lugoson és Eperjesen.

Nem találtunk magyarázatot arra, hogy pályakezdése után miért csökkent olyan radikálisan az angliai koncertek száma: az első négy berlini év során Dohnányi mindössze két alkalommal járt a szigetországban, mindkétszer májusban, a turnék lezárását követően.³¹ 1908-tól pedig egészen 1912 végéig nem utazott Angliába, ahol korábban nagy sikerrel szerepelt, már jól ismerték a nevét, ezért relatíve kis anyagi ráfordítással (elsősorban újsághirdetések és utcai plakátok révén) megtelt volna a koncertterem.

Az összes hangverseny több mint kétharmada így egy néhány száz kilométeres, Berlin központú körben zajlott, amelyet egy valamivel nagyobb félkör egészített ki Koppenhága, Hága, Bern, Budapest állomásokkal, ennél távolabb azonban – az északi államok kivételével – a művész csak kivételesen látogatott el. A legtávolabbi végpontok London, Párizs, Trieszt, Brassó, Szentpétervár, Stockholm és Oslo voltak.³²

Jól tetten érhető logika mutatkozik meg abban, hogy a sajtó helyenként és időszakonként milyen részletességgel írt Dohnányiról. Amikor először járt egy helyen, jellemzőek voltak a művészt bemutató feltűnően nagy, elemző írások. A pályakezdés idején Angliában és Amerikában több gépelt oldalnyi kritikák jelentek meg a játékaról, Bécsben viszont, miután hosszabb ideje a városban élt, elegendő volt a műsor felsorolása és néhány mondatnyi utalás a közismert tulajdonságokra. Julius Korngold 1910. november 29-i kritikájában meg is indokolta, hogy miért nem szükséges többet írnia a *Neue freie Presse* zenei rovatában: „A gyakran méltatott Dohnányi jellemzése nagyon is jól elintézhető a személyére való utalással [...]”.³³

Berlinben a művész bizonyos tekintetben tiszta lappal indult: 1905 őszén még vendégként írt róla a sajtó, fél évvel később viszont már örömmel üdvözölték a város polgárai között. Amint a *National-Zeitung* írta: „[...] bízvást gratulálhatunk a Főiskolának és magunknak, hogy ilyen kiváló művészi erőt sikerült meg-

³¹ 1906-ban zongoraversenyét játszotta Londonban, 1908-ban pedig ugyanitt két dalesten működött közre, és szólóhangversenyt adott Harrogate-ben.

³² Az a benyomásunk támad, mintha Dohnányi tudatosan törekedett volna arra, hogy lehetőleg a hosszabb turnék során se távolodjon el egy napi útnál messzebb Berlinton, ahová így bármikor gyorsan visszatérhetett. Európát pedig egyáltalán nem szándékozott elhagyni, amint az 1906. február 3-án Alexander Grósz impresszárióval kötött szerződésében írásban is rögzítésre került (a szerződéslevél másolata a Vázsonyi-hagyatékban található, ZTI MZA Dohnányi).

³³ „Dohnányi, der oft Gewürdigte, ließe sich nachgerade sehr gut mit einer Personalnotiz erledigen[...]”

Neue freie Presse (1910. november 29.)

(ANNO Historische österreichische Zeitungen und Zeitschriften)

weit an Geist und Unmittelbarkeit. Das herrliche Stück lebt wunderbar im Gemütsklang, es raunt und rauscht noch mysteriöser darin, und aus den Rezitativen bringt mit beschwörender Kraft der Sehnachtsruf nach der Romantik. Dohnányi, der oft Genüßliche, ließe sich nachgerade sehr gut mit einer Personalnotiz erledigen; weniger Dr. Schönberger, der lange unterbrochene Beziehungen zu Wien wieder aufgenommen hat. Ein echter Door-Schüler, meisterte er die „Wandererphantasie“ mit fassen, energischem Aufschlag und gab lebensvolle Porträts der Davidsbündler, ohne, wenn auch zum fröhlichen Florestan neigend, den empfindsamen Eusebius zu verkürzen. Der Klavierstube aber in einem älteren, langhaarigen und buxenhändigen Sinne triumphiert noch immer in und durch Emil Sauer. Wenn er in Bizet'schem Wiebelsheim den aufdringlichen Mafortzy-

szerezni a berlini zeneélet számára.”³⁴ Nagyjából 1910–1911-re már következetesen berlini muzikusnak nevezte a sajtó, csak itt-ott utaltak magyar származására és neveltetésére. A kritikák egységesen elismerő hangon szóltak játékaról és muzikalitásáról. Bemutatkozásnak szánt első szólóestjéről a *Der Tag* néhány sorban a legtöbb olyan megállapítást előrevetítette, amely aztán állandóan visszatérő eleme lett a berlini Dohnányi-kritikáknak: játéka minden szempontból a legmagasabb teljesítmény, nemes tónussal és hibátlan technikával rendelkezik, kiemeli a melodikus szépségeket, és képes behatolni a mű lelkébe. És ha a recenzius egy-egy mű vagy műrészlet interpretációjával nem ért is teljesen egyet, akkor is hangsúlyozza az előadás gondosan átgondolt és technikailag hibátlan jellegét.³⁵

Robbanásszerű feltűnésről vagy váratlan szenzációról azonban nem beszélhetünk, mivel erre nemcsak Dohnányi személyisége és játéktípusa, de a berlini

³⁴ „[...] können wir getrost der Hochschule und uns dazu gratulieren, daß es gelungen ist, eine so hervorragende künstlerische Kraft dem Berliner Musikleben zu gewinnen.” 1906. február 15.

³⁵ „Die Wiedergabe dieses poesieerfüllten Tonwerkes war eine in jeder Hinsicht höchst erfreuliche Leistung. Weich und edel entfaltete sich der Ton unter den unfehlbar sicheren Fingern des Künstlers; was an melodischer Schönheit in der Composition steckt, das kam schlackenlos und warmbeseelt zu Tage. Die F-moll-Sonate [von Brahms] ist zum Lieblingsstück unserer jüngeren Pianisten geworden; es gibt aber nicht viele unter ihnen, die dem Geist des Werkes so wenig schuldig bleiben wie Dohnányi. Die an zweiter Stelle folgende Sonate op. 110 von Beethoven [...] hatte eine gewisse Kühle und Zurückhaltung, war aber sorgfältig durchdacht und technisch von tadelloser Sauberkeit.” *Der Tag* 1906. február 9. Karl Crebs, az újság recenziusa 1910–1912 körül is rendszeresen látogatta Dohnányi koncertjeit, és bár egyre rövidebb terjedelemben, de ekkor is mindig pozitívan írt a művészről.

zeneélet sem kínált sok lehetőséget. A világváros néhány évtized alatt megsokszorozódott forgatagában, amikor az újságok és utcai plakátok koncertek százait reklámozták egyszerre, a közönségnek és a kritikusnak módja sem volt a kínálat áttekintésére és reális értékelésére. A recenziók gyakran átvették a napilaphirdetések távirati stílusát (utóbbiakból egyetlen lapon akár ötvenet is közöltek), és egy-egy kiemelt esemény részletesebb méltatását követően a cikkíró lényegében csak felsorolta azokat a hangversenyeket, amelyeken az előző napokban részben vagy egészében jelen volt. Még a bécsi *Neue Musikalische Presse* tudósítója is meglepődve jegyezte meg, hogy esténként legkevesebb három, máskor öt esemény zajlott egy időben Berlinben.³⁶

Különösen a zenei lapok recenzióit jellemezte a szűkszavúság. A *Die Musik* és az *Allgemeine Musik-Zeitung* 1910 körül a már ismert művészek koncertjeit csupán felsorolta, legfeljebb a még ismeretlen tehetségeket mutatták be egy-két mondatnál hosszabb terjedelemben. Prof. Dr. Blume például mindössze ennyit közölt Dohnányi 1910. október 18-i brémai szerepléséről: „Mozart G-dúr zongoraverenyét [...] Dohnányi Ernő tökéletes kecsességgel és finomsággal interpretálta.”³⁷ A *Die Musik* nagynevű recensensének, Wilhelm Altmann-nak az 1910. október 27-i kamaraestről írott egyetlen mondatából szintén kitűnik, hogy miért nem szükséges többet írnia a szóban forgó művészekről: „Szonátaestet rendezett Dohnányi Ernő és Henri Marteau, két olyan művész, akiknek a zeneéletben betöltött jelentőségéről már régen lezárták az aktákat.”³⁸

A magyar zongoraművész, Fligl József találóan jellemezte a német főváros légkörét *A berlini hangversenyévad* című cikkében:

A zenei élet tempója lassan-lassan eléri az Allegrót, midőn a Singakademie és a Philharmonie megnyitja kapuit [...] és a szolista-áradat megindultával egy Presto furioso-ban éri el tetőpontját: naponta 8–10 hangverseny csalogatja a zenekedvelő publikumot, amely boldogan lubiczkol a hanghullámok ezen óceánjában, mialatt a zenekritikusok kétségbeesetten tépik a hajukat, a művészek pedig arany-aratást tartanak, vagy pedig megfizetik a deficizet – je nachdem.³⁹

³⁶ „Die erste Woche schon brachte 14 Musikaufführungen, und seitdem gab es an keinem Abende weniger als 3, ein paarmal auch 5 gleichzeitige Konzerte.” *Neue Musikalische Presse* (1906. október 20.).

³⁷ „[...] dazwischen Mozarts G-dur-Klavierkonzert, das Ernst von Dohnányi mit vollendeter Grazie und Feinheit interpretierte.” *Allgemeine Musik-Zeitung* (Berlin) (1910. október 28.).

³⁸ „Einen Sonatenabend veranstalteten Ernst von Dohnányi und Henri Marteau, zwei Künstler, über deren Bedeutung für das Musikleben längst die Akten geschlossen sind.” *Die Musik* (Berlin–Leipzig) (1910. november 15.).

³⁹ Fligl József, „A berlini hangversenyévad”, *Zenevilág* (1908. február 16.).

Mivel a produkciók többnyire magas színvonalúak voltak („a magasabb közép-fok mindig el van érve, vagy túl van haladva”), a szólistákat a cikkíró az anyagi siker szerint sorolta két fő csoportba: „olyanokra, amelyeknél a hangversenyrendező ráfizet és olyanokra, amelyeknél pénzt keres.” Az első csoportot a nagyszámú fiatal adta, akikről szólva Fligl hozzátette:

[...] a berlini hangverseny-publikum most annyira blazírt és nagyigényű már, hogy ismeretlen vagy kevésbé ismert nevekkal nem is törődik. A jegyeket tehát többnyire elajándékozzák és még így is nehezen lehet megtölteni a termet. [...] Akinek néha van alkalma, hogy a kulisszák mögé tekinthessen, az sajnálattal tapasztalhatja, hogy a hangversenytermekben évente hány nagyra-törő reménységet hantolnak el, s hogy a művészi létért folytatott nehéz küzdelemben hány existenciát morzsol össze a sors könyörtelenül.

A jövedelmező koncertek szólistái közé Fligl egyrészt a „szalon-óriásokat” sorolta, akik jelentős ismeretségi körrel rendelkeztek, és gazdag pártfogóik gyakran felvásárolták a jegyeket, másrészt „a nagyok nagyjait, az Isten kegyelméből való művészeket”, akik „mindig telt ház előtt lépnek fel”. Ezért „ha Rosenthal, d’Albert, Sauer, Sarasate, Burmester vagy Ysaye játszik, ha Sembrich asszony, Culp Júlia vagy Koenen Tilly énekel, akkor idejében jegyről kell gondoskodni”.

A sajtóhíradások tanúsága szerint Dohnányi a berlini évekre több szempontból is az „Isten kegyelméből való művészek” közé számított mindenütt, erre utal a kritikusok dicséretein és a közönség elragadtatásán kívül a gyakran zsúfolt ház is, de legalábbis a szinte mindig telt nézőtér. Mivel azonban Dohnányi még mindig fiatal volt, és a városban viszonylag kevésbé ismert, a kritikákban 1909-ig néhol még olyan elemek is megjelentek, amelyek a kivételes tehetségű, de még pályakezdő művészek jellemzéseinek tipikus kísérői. Ezek közé tartozik például, hogy az ifjút a már jól ismert mesterekhez hasonlították, továbbá bátran jósoltak számára nagy jövőt, miközben a jóslat bekövetkezését valamilyen feltételhez kötötték. 1910 körülre ez a helyzet megváltozott, és már hozzá kezdték el hasonlítani a pályakezdő művészeket. Dohnányi első koncertévadjai idején már végigjárta a szólista karrier tipikus fázisait: kivívta az elismerést, hogy játékát a legnagyobb művészekéhez hasonlítsák, később igazolta és megerősítette a róla kialakult képet, majd maga is bevonult a mértékadó mesterek közé, akiket már nem szükséges másokhoz hasonlítani, a bécsi években pedig már szinte a zongorajáték nagy klasszikusaihoz hasonlóan kezelték. Berlinben és néhány további új

helyszínen viszont részben újraindult a folyamat, ezáltal mintegy összecsúsztak a karrier egyes fázisai.⁴⁰

A kisebb közép-európai városokban, ahol Dohnányi első alkalommal vagy több év kihagyást követően lépett fel, az újságok feltűnően részletes leírásokat közöltek a játékaról. Hasonló történt korábban például az első grazi, breslaui, düsseldorfi és mannheimi koncertek esetében, ezúttal Milánóban, Triesztben, Nagyváradon és Magdeburgban, illetve a többévi kihagyás miatt Grazban és Salzburgban szenteltek ismét megkülönböztetett figyelmet Dohnányinak. Amikor pedig 1910. január 12-én Freiburgban játszott Henri Marteau-val és Hugo Beckerrel, négy óriási, minden részletre kiterjedő cikkben méltatták a művészek játékát.⁴¹

Az 1910 körüli évek norvégiai turnéi egyértelműen diadalmenetek voltak Dohnányi számára. Az újságírók számos alkalommal leszögezték, hogy az ő fogadtatása kivételes, ekkora figyelem és siker szokatlan és egyedülálló volt a skandináv közönség részéről. A *Hamar Stiftstidende* 1909. október 26-i írása egy olyan – a norvégiai lapokban többször is visszatérő – megközelítést exponált, amely Dohnányi fellépésének lényegét a különleges esemény felemelő, megtisztelő jellegében látja, és a játék analízise helyett a kritikus egyszerűen nem tehet mást, mint köszönetet mond a művészeknek.

Távol álljon tőlünk, hogy ezt az Isten kegyelmével megáldott művészt bármilyen kritikával illessük. Azt az egyet szeretnénk leszögezni, hogy mind a zeneértő, mind a kevésbé zeneértő hallgatók hálásak voltak azért, amit hallottak. Ezenkívül szeretnénk kinyilvánítani a magunk és valójában az egész város a feletti örömét, hogy nagy ritkán lehetőségünk nyílik a művészet világának egy-egy nagy alakját meghallgatni. Az efféle élmények szint visznek hét-köznapjainkba.⁴²

⁴⁰ Münchenben még 1907-ben is a következőt írták róla: „Dohnányiban [...] a szó legszorosabb értelmében vett egyéniséget mondhatjuk a magunkénak; további fejlődéssel és letisztulással [...] tőle biztosan nagyot, talán a legnagyobbat remélhetjük.” „[...] wir in Dohnányi [...] eine Individualität im vollsten Sinne des Wortes besitzen; von ihm ist mit fortschreitender Entwicklung und Abklärung [...] sicherlich Großes, vielleicht das Größte zu erhoffen.” *Allgemeine Zeitung* (1907. január 13.).

⁴¹ *Breisgauer Zeitung*, *Freiburger Volkszeitung* és *Freiburger Zeitung* 1910. január 14., továbbá a ZTI MZA Dohnányi-hagyatékban található egy Freiburgból származó, forrásmegjelölés nélküli újságkivágat.

⁴² „Nogen Kritik af denne Kunstner af Guds Naade anser vi os fritat for at komme med. Kun vil vi slaa fast, at saavel musikalske som mindre musikalske Mennesker var lige taknemmelig for, hvad de fik høre. Og vi vil dertil udtale vor – og visselig »hele Byens« – store Glæde over af og til at faa Anledning til at høre en af de Store i Kunstens Verden. Sligt liver bra op i Hverdagslivet.” *Hamar Stiftstidende* (1909. október 26.).

Hamar Stiftstidende (1909. október 26.)

(Norvég Nemzeti Könyvtár / Nasjonalbiblioteket, Oslo)

Dohnányi

kom, sea og vandt. Et sin Koncert Søndag Eftermiddag i Haamar Haandværkerforening havde han indtægt præjfuldt. Guds, og Beggeistringen var overvældende efter brede eneste Mønstre: den steg til de frejligste Evalutioner, og man vilde sikkert ikke gi Slip paa Mesteren.

Robert Schütz af denne Kunstner af Guds Naade ønsker vi os frit for at komme med. Men vil vi lade fast, at selv musikalske som mindre musikalske Mennesker var lige taknemmelig for, hvad de fik høre. Og vi vil her til tænke paa — og velselig „hede Bænd“ — store Glæde over af og til et saa Anledning til at høre en af de Store i Kunstens Verden. Skigt ligger fra os i Overdagelivet.

A skandináviai sikerek elérésében fontos szerepe volt Peter Vogt Fischernek, aki 1906-tól 1911-ig a dániai és norvégiai turnékat szervezte, és hatásos reklámkampányt folytatott. Fischer munkájának eredményét jelzi, hogy mire Dohnányi egy-egy helyen fellépett, a helyi sajtóban már több előzetes cikk jelent meg róla, és amint számos írás mutatja, a kritikusok jól informáltak voltak a művész előző utazásaival és a korábbi sajtóvisszhanggal kapcsolatban. Dohnányi első norvégiai koncertjei előtt például nyilvánvalóan élénk várakozást keltettek az olyan, hirdetésként megjelentetett idézetek, mint az előző évad kritikáiból a dán Robert Henriques sorai: „Manapság, amikor a művészet gyakran kézműves munka lett, egy olyan zongorista, mint Dohnányi, valóságos reveláció. Ő a zongora ura és mestere, de a zene alázatos szolgája.”⁴³ Ezek a szavak éveken át, egészen 1911 januárjáig visszhangoztak a norvég sajtóban.

⁴³ „I vor Tid hvor Kunst ofte er et Haandverk, er en Klaverspiller som Dohnányi noget af en Aabenbaring. Han er Flygelets Herre og Mester, men Musikens ydmyge Slave.” A koppenhágai *Morgenbladet* cikkének részlete felhívásként jelent meg az *Aftenposten* 1906. október 7-i számában, egy nappal az első oslói hangverseny előtt.

Forráshelyzet és a közreadás elvei

A Dohnányi-sajtóreceptió közreadását célzó válogatásunk első két fejezetének⁴⁴ munkálatai során elsődleges forrásunk a Dohnányi-hagyaték volt, és a több hazai és külföldi gyűjtemény között megosztott anyagot nagyjából azonos nagyságrendben egészítettük ki sajtókutatással. A harmadik,⁴⁵ a negyedik⁴⁶ és a jelenlegi fejezet témakörébe tartozó újságcikkek esetében azonban feltűnő hiány mutatkozott a szerzői hagyatékban, és ez a korábbiaknál nagyobb volumenű könyvtári kutatást tett szükségessé. Az MTA BTK Zenetudományi Intézet Könyvtára, az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, a Florida State University és a British Library Dohnányi-gyűjteményében, valamint Vázsonyi Bálint hagyatékában (amelyet Barbara Vázsonyi ajándékának köszönhetően jelenleg az MTA BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumának Dohnányi-gyűjteménye őriz) és a Tallahassee-ben élő Dohnányi család birtokában mintegy százötven újságcikket találtunk a vizsgált időszakra vonatkozóan, majd ezt a mennyiséget több mint hatszorosára bővítettük budapesti, bécsi, berlini, oslói és londoni sajtókutatással, valamint internetes kereséssel.

A kritikákat, híradásokat, beszámolókat és interjúkat egy-egy eseményhez kapcsolódóan, ezen belül időrendben közöljük. Külön fejezetben jelentetjük meg a színpadi művekhez kapcsolódó írásokat, mivel ezek önmagukban is nagy mennyiséget képviselnek, a bemutatókhoz kapcsolódóan az újságok többoldalas elemzéseket és tartalmi ismertetéseket közöltek, és ezek közreadása aránytalanul megnehezítette volna az áttekintést. A Dohnányi-kompozíciók előadásairól szóló híradások közül csupán néhány példát vettünk fel a kiadványba, mivel az írások (főként az ősbemutatók kivételével) többnyire csak a megszólalás tényéről tájékoztatnak, de nem tartalmaznak értékelést a kompozíciókról.

A szerkesztői kiegészítések – ezeket szögletes zárójellel különböztettük meg – egy újságcikkcsoporthoz kapcsolódóan csak egy alkalommal szerepelnek, a többletinformációkat és magyarázatokat tartalmazó lábjegyzetek viszont a teljes publikációban is csak egyszer. A lap neve után zárójelben csak akkor tüntettük fel a megjelenés helyét, ha az eltért a koncertétől. Egy-egy hangversenyről néhány cikket teljes egészében közöltünk, a továbbiakból a nem Dohnányiról szóló, ismétlődő szakaszokat elhagytuk. A közlésből kihagyott írásokat, amelyek jelentős

⁴⁴ Gombos László, „Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtóreceptója. I. rész: A pályakezdő évek, 1887–1898”, in *Dohnányi Évkönyv 2003*, 137–250; illetve uő., „Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtóreceptója. II. rész: A nemzetközi karrier kezdete, 1898–1901”, in *Dohnányi Évkönyv 2004*, 99–346.

⁴⁵ Gombos László, „Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtóreceptója. III. rész: A bécsi évek, 1901–1905”, in *Dohnányi Évkönyv 2005*, 151–338.

⁴⁶ Gombos László, „Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtóreceptója. IV. rész: Az 1905–1909-es berlini évek”, in *Dohnányi Évkönyv 2006/2007*, 59–302.

része koncertelőzetes vagy rövid híradás, a cikkcsoportok végén soroltuk fel. A címeket egységesen félkövér szedéssel különböztettük meg, illetve ennek hiányában az első néhány szót emeltük ki, mivel az eredeti források többségére is ez a megoldás jellemző. Az általánosabb jellegű rovatelnevezéseket (Irodalom és Művészet, Hangversenyek stb.) nem tüntettük fel.

A szövegben előforduló sajtóhibákat és az értelemzavaró, félreérthető helyeket jelzés nélkül javítottuk. A helyesírást a mai szabályokhoz igazítottuk (különös tekintettel a magyar nyelv hosszú és rövid ékezezeire, amelyeket a korabeli nyomdák ritkán használtak következetesen, illetve egyáltalán nem rendelkeztek bizonyos karakterekkel). Viszont amennyire csak lehetett, megőriztük a régies írásmódot és kifejezéseket, továbbá az idézőjeleket és a kurzív szedést. A német nyelvű lapokra jellemző, ritkított szedést kurziválással helyettesítettük. A személynevek írásmódját egységesítettük. A korabeli újságok többnyire nem közölték a zenekritikák íróinak nevét, legfeljebb minden negyedik-ötödik írás végén szerepel monogram, álnév vagy az aláírást helyettesítő néhány írásjel. A többnyire néhány karakterből álló aláírásokat egységesen zárójelben, kurzív szedéssel, a szerzőkről megszerezhető információkat lábjegyzetben közöljük.

Köszönetet szeretnénk mondani mindazoknak, akik a közreadás munkáját segítették az elmúlt évtizedben: Kelemen Éva, az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára Dohnányi-referense és Szőnyiné Szerző Katalin, a Zeneműtár korábbi vezetője, Gádor Ágnes, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Könyvtárának nyugalmazott igazgatója és Szirányi Gábor, a Könyvtár nyugalmazott igazgatóhelyettese, Szabó Sándor, a budapesti British Council könyvtárvezetője, Sasváryné Szepesi Zsuzsanna, az MTA BTK Zenetudományi Intézet Könyvtárának korábbi vezetője, Csepregi Gábor, az ottawai Dominican University College elnöke, Leif Jonsson, a Sigtunastiftelsens bibliotek & klipparkiv (Stockholm) munkatársa, Christian Friedrich történész, a Stiftung Fürst-Pückler-Museum, Park und Schloß Branitz múzeuminspektora, valamint Hilde Garai Davidsen Kelemen Norvégiából. Kusz Veronika a Florida State University könyvtárában őrzött Dohnányi-hagyatékából és a Dohnányi család birtokában lévő újságcikkgyűjteményből készített felvételeket (az anyag azóta az MTA BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumának Dohnányi-gyűjteményébe került). Norvég nyelvről Hatala Éva, németről Fülöp József és olaszról Thomas Schrott fordított. A német nyelvű cikkek többségét és az angol újságcikkeket Gombos László fordította.

A közreadást lásd a kötethez tartozó CD-mellékleten.

Kovács Ilona

*„...a nyomorult zongorázást felcserélném
tisztességesebb pályával.”*

Az első világháború hatása Dohnányi Ernő művészi pályájára*

Ismeretes, hogy egy hónappal a Ferenc Ferdinánd trónörökös ellen elkövetett merénylet után, július 28-án Bécs hadat üzent Szerbiának. Az első hadüzenetek sora követte, és a háború megállíthatatlanul világméretűvé terebélyesedett. Magyarország nem volt érdeke a hadba lépés, de mint az Osztrák–Magyar Monarchia része, külügyeiben nem volt független, így mégis kénytelen volt részt venni a háborúban. Ennek pedig egyenes következménye volt, hogy 1914 nyárutójától minden hadköteles magyar férfi feje felett Damoklész kardjaként lebegett az azonnali behívás veszélye. A hadkötelezettség a művészekre éppúgy vonatkozott.

Kivételes bánásmódban csak néhány igazán neves művész reménykedhetett ideig-óráig, ám a behívás eshetősége esetükben is mindvégig ott kísértett. Dohnányi Ernőnek – a világhírű zongoraművésznek és zeneszerzőnek, a berlini Hochschule für Musik professzorának – kezdetben nem kellett félnie a behívótól, jóllehet két oldalról is érintett volt, mivel a főiskola tanáraként megkapta a porosz állampolgárságot is. Leveleiben éles kontrasztként jelenik meg a számára idegen uniformis felöltésének lehetősége és személyes életének kiegyensúlyozottsága. Nem csoda, hiszen élete talán legboldogabb időszakát élte: Galafrés Elzával, leendő második feleségével éppen ebben az időszakban teljesedett ki szerelmük. Dohnányi, aki mindig is rajongott a hegyekért, új családjával Svájcban töltötte 1914 nyarának egy részét. A világháború kitörésének híre is az élményekkel teli nyaralás közben érte őket. Miután visszatértek Berlinbe, időről időre köteles volt megjelenni a német rendőrségen katonai szolgálata ügyében. Először a tábori tűzértséghez, majd a Landsturm ohne Wafféhez (a fegyvertelen népfelkelőkhöz) osztották be, de ez csupán formalitás volt, a háború kezdetétől szabadságot kaptak, a tényleges behívás veszélye nem fenyegette.

* A tanulmány a 2014. november 27-én az MTA BTK Zenetudományi Intézetben Budapesten rendezett – *A zene és a Nagy Háború* című – konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata és az OTKA/NKFIH K115676 számú kutatás keretében készült.

Életrajzírója, Vázsonyi Bálint így fogalmazott:

Szabadságlevelét azonban egyre kurtább időszakokra hosszabbítják meg; közeledik az idő, amikor a császárnak kamaszokra és aggastyánokra is szüksége lesz, hogy az összeomlást késleltesse. 1915 novemberében utoljára szabadságolják Dohnányit, december 6-ig, egy budapesti hangverseny alkalmából.¹ A döntés órája elkövetkezett. Tudja, hogy Magyarországon is katonaköteles, de ha szolgálnia kell, akkor hazája egyenruhájában, nem a császár zászlaja alatt kívánja tenni. November 23-án még Vecsey Ferencsel, 26-án pedig egy jótékony célú hangversenyen lép fel Berlinben. Utoljára. Másnap, Galafrés Elzával együtt útra kelnek. A gyanút elkerülendő, még a legszükségesebbet sem vihetik magukkal, de ez most nem fontos. Egyetlen gondolata: hazamenni.²

1915. november 28-án érkeztek Budapestre, december 2-án pedig megkapta népfölkelési igazolványát, mely szerint „népfölkelési fegyveres szolgálatra alkalmasnak” találták. Ugyanakkor még ebben a hónapban a magyar királyi honvédelmi miniszter rendeletére „bizonytalan időre” felmentést kapott a tényleges szolgálat alól.³ (1. *fakszimile*)

Dohnányit a legfelsőbb körök biztatták tehát arra, hogy ne katonaként, hanem művészetével álljon hazája szolgálatába. Háborús időkben persze sok minden átértékelődik. Neki is voltak kétségei. Húgának, Dohnányi Máriának a következőket írta egy levelében még Berlinből:

Most látszik csak, hogy mennyire luxustárgyak vagyunk. A cipészre nagyobb szüksége van az emberiségnek, mint reánk. S ha nem érezném, hogy kompozícióimmal talán mégis valamit adhatok az emberiségnek, a nyomorult zongorázást felcserélném tisztességesebb pályával.⁴

¹ A Landsturmschein utolsó bejegyzése 1915. november 16. MTA BTK ZTI Könyvtár, Fond 4/79.

² Vázsonyi Bálint, *Dohnányi Ernő* (Budapest: Nap Kiadó, 2002), 140.

³ Lásd Dohnányi „Fölmentett népfölkelésre kötelezett igazolványi lapja”-t, kelt 1916. február 26-án. MTA BTK ZTI Könyvtár, Fond 4/83.

⁴ Dohnányi Ernő levele Dohnányi Máriának; Berlin-Charlottenburg, 1914. szeptember 28. Kelemen Éva (összeáll.), *Dohnányi Ernő családi levelei* (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó – MTA Zenetudományi Intézet, 2011), no. 166. levél, 152. A továbbiakban: *Dohnányi családi levelei*.

1. faksimile

Népfölkelési igazolványi lap (MTA BTK ZTI Könyvtár, Fond 4/80)

Budapest *IV. kerület*
Glugáris utca házszám: *17* emelet: *2* ajtó: *C-32/K*
II. PÓTSZEMLE.
Népfölkelési igazolványi lap.
Név: *Dohnányi Ernő*
Apo neve: *Dohnányi Pál* Anya neve: *Glugáris Otília*
Születés: *1877 július 28* Hely: *Pozsony* Járás: *"* Megye: *"*
Ország: *Magyarország* Lakóhely: *Győr*
Illetékes hely: *Budapest* Járás: *"* Megye: *"*
Tartózkodási hely: *Berlin* Nyelv: *sóly, angol*
Népfölkelési igazolványi lap (kéményi előírásnak alátámaszt, kérésre postán)
Népfölkelési igazolványi lap (kéményi előírásnak alátámaszt, kérésre postán)
Az alkalmasságok talált népfölkelési beosztásokat a honvédséghez
Kelt: *Bp* 1915. *Dec 2*
Utasítás: Az alkalmasságok talált népfölkelési beosztásokat a honvédséghez
Kelt: *Bp* 1915. *Dec 2*
Utasítás: Az alkalmasságok talált népfölkelési beosztásokat a honvédséghez

A háború kitörésekor még senki nem sejtette, hogy négy évig tartó küzdelemnek néznek elébe. Általános vélekedés volt – és az első bevonulók is arra számítottak –, hogy mire lehullanak a falevelek, a katonák már otthon lesznek. Dohnányi is hasonló véleményen volt. Már 1914. szeptember 28-án sokallta a háborút – ismét hűgához írt levelét idézem:

Görcsösen várom a francziák kudarcát; a dolog már majdnem 4 hete húzódik, s nem akar vége lenni...⁵

⁵ Dohnányi családi levelei, no. 166. levél, 153.

1915. július 28-án kelt levelében már félreérthetetlenül rezignált hangnemet üt meg:

Bárcsak már vége volna ennek a háborúnak, minél tovább tart, annál óriásibb lesz a kár. Egyelőre „unabsehbar”,⁶ az oroszok még mindig erősebbnek bizonyulnak, mint ahogy feltesszük.⁷

Dohnányi tehát – az elsőként idézett levele tanúsága szerint – elsősorban kompozícióival akart szolgálni. Bár a latin közmondás szerint „inter arma silent musae”, hűgának arról ír, hogy „munkakedv azért van”. Valóban: az első világháború ideje alatt komponált műveket áttekintve úgy tűnik, a zeneszerző Dohnányit számottevően nem hátráltatta az alkotásban a Berlinből Budapestre költözés, zeneakadémiai pedagógiai tevékenysége, a számtalan jótékonysági hangverseny és a legörömtelibb családi esemény, Mátyás fiának születése. Nagyrészt azért, mert idejét korántsem vette igénybe a koncertezés oly mértékben, mint békeidőben. A háborús helyzetből következően ugyanis drasztikusan csökkent hangversenyeinek száma, és látványosan szűkült a fellépések földrajzi köre is: az ellenséges országok színpadairól – így szeretett Angliájáról is – jó időre le kellett mondania. Az első világháború ideje alatt befejezett egy kamaraművet (op. 26), egy versenyművet hegedűre (op. 27), intenzíven dolgozott *A vajda tornya* című háromfelvonásos operáján (op. 30), írt cadenzákat Beethoven-zongoraversenyekhez, készített egy zongoraátíratot André Wormser *A tékozló fiú* című némajátékához, komponált hat koncertetűdöt (op. 28), egy *Bölcsődalt* és egy magyar népdal ihlette variációsorozatot zongorára (op. 29).

Ezek közül csak a kamaramű, a Dohnányi által nagyra tartott⁸ esz-moll zongoraötös (op. 26) megírásának pontos idejét illetően lehetünk némiképp zavarban. A három Dohnányi-műjegyzék⁹ ugyanis nem ad – fennmaradt autográf híján nem is adhat – biztos keletkezési dátumot. Kettő közülük 1914-et jelöl meg, míg egy – talán Galafrés-ra hivatkozva – 1913–14-et. Annyit a rendelkezésre álló dokumentumokra támaszkodva is megkockáztathatunk, hogy a mű egy része – hangulata alapján az utolsó tétel – nagy valószínűséggel a világháború kitörése után keletkezhetett. Az akkori társ, Galafrés Elza évtizedekkel később írt me-

⁶ Beláthatatlan.

⁷ Dohnányi Ernő levele Dohnányi Máriának; Berlin-Charlottenburg, 1915. július 28. *Dohnányi családi levelei*, no. 169. levél, 155.

⁸ Dohnányi Ernő, *Búcsú és üzenet* (München: Nemzetőr/Donau Druckerei, 1962), 29.

⁹ Podhradszky Imre, „The Works of Ernő Dohnányi”, *Studia Musicologica VI* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964), 357–373; James A. Grymes, *Ernst von Dohnányi. A Bio-Bibliography* (Westport, Connecticut: Greenwood Press, 2001); Kiszely-Papp Deborah, *Dohnányi Ernő* (Budapest: Mágus, 2002), 25–31.

moárjában említi, hogy már 1913. szilveszter estéjén ott volt a zeneszerző íróasztalán a műkézirata (meglehet persze, hogy inkább csak egy része), visszaemlékezése azonban nem tekinthető hiteles forrásnak. Emlékirataiban e darabbal kapcsolatban nem a keletkezéstörténetre, hanem inkább arra helyezi a hangsúlyt, hogy az alkotást szerelmük kézzelfogható bizonyítékeként Dohnányi neki ajánlotta, csak hogy a magyar zeneműkiadó kihagyta a dedikációt. Itt a pontatlanság hamar tetten érhető, hiszen a művet Dohnányi akkori kiadója, a Simrock nyomtatatta ki Berlinben – természetesen csak a háború után. Ennek fényében Galafrés-nak a dátumra – több évtized távolából – tett utalását is óvatosan kell kezelni. A háborús helyzet ráadásul a mű tervezett bemutatóját is kétségessé tette. A vonósszólamokat játszó Klinger vonósnégyes tagjai közül ugyanis ketten az ellenséges tábor állampolgárai voltak: a második hegedűs orosz, a csellista pedig angol volt, ezért a megszűnés veszélye fenyegette az együttest. A premier végül nem maradt el, a szerző közreműködésével nagy sikerrel mutatták be Berlin közönségének a legfrissebb Dohnányi-alkotást 1914. november 12-én.

A darabnak nincs klasszikus értelemben vett narratívája, így meglehetősen fenntartással kezelendő, amit Galafrés ezzel kapcsolatban ír. Nevezetesen, hogy a mű a kettejük között lévő örök szerelem szimbóluma. Ennek az állításnak ellentmond, hogy a kompozíció mindhárom tétele igen borongós, pesszimista hangvételű. A háború kitörése utáni részbeni kompozíciós munkálatokra utalhat az is, hogy tudunk egy elkezdett, a boldog szerelem fogalomkörébe egyáltalán nem illő, gyászindulós 2. tételről is, melyet a szerző végül elhagyott a mű végső alakjából. (2. fakszimile)

2. fakszimile

Az esz-moll zongoraötös (op. 26) eredetileg tervezett 2. tétele
(FSU Kilenyi–Dohnányi gyűjtemény)

Az elkészült alkotás 3. tételében végtelen szomorúságot és magányt sugall a vonósok által megszólaltatott fúgatéma töredezettsége is. A zongora négysoros korállal válaszol, melynek emelkedő dallami és dinamikai íve mintha az égiektől segítséget kérő, kétségbeesett ember fohásza lenne. (1.a és 1.b kotta) Feloldást csak a tétel vége hoz majd. Már a zeneszerző korai korszakában is jellemző, hogy a ciklikus műveket az első tétel főtémájának visszatérése foglalja keretbe, ami az egység megtestesítőjeként, a megtervezett organika jegyében a mű belső kohézióját teljesíti ki. Itt is visszatér az 1. tétel főtémája, mely háromszoros *pianissimóval* az áhított boldogság bátortalan reményét sugározza.

1.a kotta

Az esz-moll zongoraötös (op. 26) 3. tételének kezdete

© Simrock

Moderato

espr. ma sotto voce

p

Moderato

espr.

p

cresc.

cresc.

cresc.

cresc.

cresc.

cresc.

1.b kotta

„Korál” az esz-moll zongoraötös (op. 26) 3. tételében

© Simrock

Un poco più mosso

Un poco più mosso

pp

p

cresc.

Nincsen datálási bizonytalanság a d-moll hegedűverseny (op. 27) keletkezését illetően, mivel húgának írt leveleiben Dohnányi – ha csak távirati stílusban is – beszámol a komponálás fázisairól, egy-egy tétel elkészültéről. Mintha a feje tetejére állt világot mutatná be az 1. tétel fordított dramaturgiájú hegedűszólamával. A szonátaformájú 1. tétel hagyományos módon indul: a zenekar exponálja a versenyművet elindító főtemát, mely hangsúlyozott, felfelé lépő bővített kvarttjával és a 4. ütem (csak a kottaolvasó számára nyilvánvaló) lefelé lépő szűkített nónájával mélyen bevésődik a hallgató emlékezetébe. (2. kotta) A hegedű azonban – szakítva a versenymű-konvenciókkal – nem ismétli meg a zenekar által bemutatott témát, hanem meglehetősen öntörvényűen cadenzával válaszol a bevezetőre. (3. kotta) Ezzel a sajátos bemutatkozással Dohnányi fontos formaalkotó tényezővé teszi a cadenzát, mintegy tematikus rangra emeli, hogy aztán változatosan, ugyanakkor organikus összefüggésben nemcsak az 1. tételen, hanem a 4. tételen is főszereplőként vonultassa végig.

2. kotta

A d-moll hegedűverseny (op. 27) kezdete, zongorakivonat

© Alberti

Molto moderato, maestoso e rubato.

Violine.

Klavier.

p

mp espr.

cresc.

f

p

3. kotta

A szólóhangszer cadenzás belépése a d-moll hegedűversenyben

© Alberti

The musical score is written for violin and piano. It begins with a violin part that has a fermata over a whole note. This is followed by a cadenza for the violin, marked 'Tempo I. rubato'. The piano part provides accompaniment with chords and moving lines. The score is divided into three systems. The first system shows the violin part with a fermata, followed by a cadenza marked 'Tempo I. rubato'. The piano part provides harmonic support with chords and moving lines. The second system continues the cadenza with more complex figures. The third system shows the cadenza concluding with a final chord and a fermata.

Ugyanezzel a hegedű-cadenzával (*Tempo del primo pezzo, rubato*) kezdődik a zárótétel is; funkciója e helyen többféleképpen is értelmezhető, mint ahogy a tétel formájának is többféle értelmezése lehetséges. (1. táblázat) Egyrészt mielőtt felhangozna a variációs tétel 23 ütemes (6+6+6+7) – népdalszerkezetet idéző – témája, a cadenza mintegy introdukcióként előkészíti a továbbiakat. Másrészt a zeneszerző e gesztussal a lehető legszorosabb kapcsolatot létesíti a saroktételek között azzal, hogy közvetlenül a tétel elején visszautal az 1. tételre. A zenekar által exponált himnikus témát az 1. variációban (49. próbaszámtól) a hegedű viszi tovább, alatta a zenekar variált figurációit halljuk. A kihegyezett, szálkás ritmusú 2. variáció (*Piú mosso, vivace*, 51. próbaszámtól) után aztán megszakad a szoros értelemben vett változatok sora: ezúttal egy ütemszámra is szimmetrikus (23+17+23) háromtagú forma ékelődik be (*Ancora piú mosso*, 53. próbaszámtól). A variációk sora a Liszt-rapszódia hangvételét idéző 3., *minore* variációval (*Adagio ma non troppo, rubato*, 56. próbaszámtól) folytatódik, melynek végéhez a cadenza-motó allúziója kapcsolódik. Ezt követően a variációk sorát újabb közbeékelés szakítja meg: Dohnányi megidézi az 1. tétel főtemáját (59. próbaszám, *Molto moderato, maestoso*), a főtéma és a hegedű-cadenza közöt-

1. táblázat

A d-moll hegedűverseny zárótételének formaértelmezései

próba- szám	48 ¹²	49	51	53	56+59 ⁴⁶	59	60	60 ⁴²	61	64	64 ⁴⁶
űtem	1-38	64-89	90-121	122-184	185-208+ 209-214	215-237			238-266	267-272	273-296
variációs forma	cadenza	1. var.	2. var.	intermezzo (1.)			intermezzo (II.)			Dohnányi-névjegy: cadenza	Coda
	Téma			a 23 ü	3. var.+ cadenza			I. ft	215-226.		
				b 17 ü				I. áv.			
				a 23 ü				I. I. mt 229-237. item			
rondfőforma	cadenza	A		B	A	C			A	Dohnányi-névjegy: cadenza	Coda
trilis forma	cadenza	A		B	A			A			Coda
tempo jelzés	Tempo del primo pezzo, rubato	---	Prú mosso, (Vivace)	Ancora più mosso	Adagio ma non troppo, rubato	Molto moderato, maestro			a tempo, ma poco a poco più animato	Traquillo	Molto allegro

ti kis átvezető motívumot (60. próbaszámtól) és a melléktémát (60⁺² próbaszámtól). E második intermezzót követő 4., utolsó variáció (*a tempo, ma poco a poco più animato*, 61. próbaszámtól) a Dohnányi-névjegyre¹⁰ torkollik (*Tranquillo*, 64. próbaszámtól), mely mi más lehetne, mint a cadenza-mottó utolsó felidézése. A variációs tételt (s egyben az egész versenyművet) a téma 5/4-ben induló, virtuózan száguldó nyitó gondolata fejezi be.

Legnyilvánvalóbban a concerto 3. tételéről asszociálhatunk a háborúra. Az első formarészben először mintha Mefisztó ördögi kacaját hallanánk. Dohnányi itt az emberek egymás ellen vívott ádáz és értelmetlen harca feletti gonosz örömet mintázza meg a gazdag kromatikával megkomponált passzázsokkal, a sivító üveghangokkal és a száguldó tempóval. A Paganini 13. – Ördögcacagás címet viselő – *caprice*-ához hasonlatos zenei anyag után az első formarész második témája Mefisztó kéjesen lejtett, behízlgő keringője.

Az első világháborúval kapcsolatos életrajzi események hatására született a *Hat koncertetűd* (op. 28) is. Dohnányi hazatelepülésének köszönhető, hogy a berlini főiskola helyett 1916 őszétől egykori alma materének professzora lett. A tanári kar legtöbbször képest a fiatal, agilis és világlátott tanár az első tanév elteltével a tantervre vonatkozó nagyszabású reformtervezetet nyújtott be az akadémiai tanfolyamok nívóját emelendő. Bár megújulást célzó tervezetét a főiskola „fura urai” elvetették, egy második beadványban legalább a zongora tanszak tantervét igyekezett megújítani. Részletes tervezetet készített az évfolyamonként elvégzendő tananyagról és a vizsgakövetelményekről. Bizonyos tekintetben ehhez kívánt hozzájárulni az op. 28-as, féltucatnyi koncertetűdöt tartalmazó sorozat is, melyek mindegyike különböző hangszertechnikai nehézséget állít a középpontba. Dohnányi maga sokszor játszott e sorozatból, legtöbbször a *Capriccio* alcímű f-moll koncertetűdöt (no. 6). A nagy romantikusok etűdjeihez hasonlóan rendkívül nehéz, hangverseny-előadásra is alkalmas darabokat Dohnányin kívül először az 1928-tól működő művészképzőjének hallgatói vették fel műsoraikba.

Az 1917-ben komponált *Változatok egy magyar népdalra* (op. 29) című zongoraművével kezdődött el Dohnányi azon darabjainak sora, melyekben a tiszta forráshoz, a magyar népdalhoz fordult inspirációért. Félreérthetetlen e kompozíció nemzeti érzelmeket hangsúlyozó üzenete, éppúgy, mint ahogy a háborút követően látványosan megszaporodó hasonló jellegű műveiben is.¹¹ Trianont ugyanis

¹⁰ A Dohnányi-névjegy jelenségének részletes kifejtését lásd doktori disszertációmban: Kovács Ilona: *Alkotói folyamat Dohnányi Ernő zeneszerzői műhelyében. A kamarazene-vázlatok vizsgálata*. PhD-disszertáció. (Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Budapest, 2009), 81–92.

¹¹ Dohnányi nemzeti érzelmű kompozíciói az első világháború alatt és után: *Változatok egy magyar népdalra* (op. 29) – 1917; *Pastorale* (Mennyből az angyal, op. nélk.) – 1920; *Hitvallás – Nemzeti ima* (op. nélk.) – 1920; *Magyar Jövő* – Himnusz vegyeskarra, zongorakísérettel (op. nélk.) – 1921; *A vajda tornya* (op. 30) – 1915–1922; *Magyar népdalok* énekhangra zongorakísérettel (op. nélk.) – 1922; *Ünnepi nyitány* (op. 31) – 1923; *Ruralia hungarica* (op. 32) – 1923–1924.

a pozsonyi születésű Dohnányi személyes tragédiái egyik legnagyobbikaként élte meg. 1944-ben tartott *Emlékkönyvemből* című rádió-előadásában szülővárosát mint „ma [is] fájó, vérző seb”-et említette. Ugyanebben az előadásában feltette a költői kérdést is: „Vajha még a miénk lesz ez a város?”¹² Az 1922-ben komponált *Magyar népdalok* és az 1923–24-ben alkotott *Ruralia hungarica* (op. 32) is e sorba illenek. Előbbi középpontjában az „Újfaluba, hazám földjén” című, negyedik dalban Dohnányi mintha szűkebb hazája elvesztését siratná. A *Ruralia hungarica*-ban pedig nyilvánvaló az elcsatolt területeket képviselő népdalok nagy száma. Az első világháborút követően a „hontalanná” vált Dohnányi szinte minden szóló-koncertjének programjában – beleértve az amerikai éveket is – ott találjuk majd e mű valamelyik tételét.

A komponálás mellett Dohnányi előadó-művészetével is hazáját kívánta szolgálni. Maga mondta élete végén, pályájára visszatekintve, hogy „a koncert-művész olyan, mint a katona – még élete árán is teljesítenie kell kötelességét”.¹³ Koncertjei közvetlenül a háború kitörését követően kényszerűségből Berlinre és környékére korlátozódtak, hazatelepülése után, 1915 novemberétől pedig nagyrészt Budapestre szűkültek. A hazatérést követő három nap mindegyikén jótékonyági koncertet adott Thomán István lakásán. A mások megsegítésére adott hangversenyek sora a háború alatt és után is rendszeressé vált. Olykor fellépett Bécsben és Pozsonyban, egyszer-egyszer Kolozsvárott, Zágrábban, Kassán, Aradon és Brünnben. Nemzetközi színpadra csak 1919 szeptemberében jutott el ismét: Norvégia fővárosába, Kristianiába (ma Oslo). Ez idő alatt – részben a fellépési helyszínek beszűkülése miatt is – számos új művet tűzött műsorra. Teljes repertoárjába korábbi tanulmányaimban adtam részletes betekintést,¹⁴ ezúttal csak néhány mozzanatot emelnék ki. Egyik legtehetségesebb tanítványával, Mischa Levitzkivel játszotta először 1915-ben Berlinben Mozart akkor még szinte ismeretlennek számító kétfonó D-dúr szonátáját (K. 448), amelyet 1916. január 16-án szintén Levitzkivel közös koncerten Budapest közönségének is eljátszott. Itt nemcsak a mű, hanem a kamarapartner megismertetése, bemutatása is cél és küldetésjeljesítés volt. Dohnányi négy évig tanította Berlinben Levitzkit, így pontosan tisztában volt vele, hogy a csodagyerekből hamarosan csodafelnőtt lesz, akit az egyre szegényebbé váló Magyarország nem tud

¹² Dohnányi Ernő, „Emlékkönyvemből. Előadás a Magyar Rádióban. Budapest I, 1944. január 30. (vasárnap) 18.00” – gépírat. (British Library, BL, Add. MS. 50,807A fols. 11–24.)

¹³ Dohnányi Ernő, *Búcsú és üzenet*, 13.

¹⁴ Kovács Ilona, „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája, I. rész: 1897–1921”, *Dohnányi Évkönyv* 2005, Sz. Farkas Márta és Gombos László (szerk.) (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2006), 63–150; továbbá „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája, II. rész: 1921–1944”, *Dohnányi Évkönyv* 2006/7, Sz. Farkas Márta és Gombos László (szerk.) (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2007), 306–336; „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája, III. rész: 1945–1960” (kézirat).

majd megfizetni. Háborús időkben – és utána is – ritka volt az ehhez hasonló, szenzációnak számító hangverseny.

Számos új, romantikus művel bővítette műsorát, emellett azonban elkötelezett híve lett a kortárs magyar zeneszerzők népszerűsítésének. 1917. október 31-én Kerpely Jenővel először játszott Kodály-művet, a Gordonkaszonátát adták elő, amit pár nappal később egy válogatás követett a Kilenc zongoradarabból. Ugyan-ezen a koncerten játszotta Weiner Leó Nyolc kis zongoradarabját is. 1917. március 18-án műsorára tűzte Weiner Leó fisz-moll hegedű-zongora-szonátáját (op. 11) – itt Vecsey Ferenc volt a partnere. Ezt Telmányi Emillel is eljátszotta (1919. március 16.), vele Weiner D-dúr hegedű-zongora-szonátáját (op. 9) is pódiumra vitték (1920. december 1.). Október 3-án Molnár Antal, Radnai Miklós, Siklós Albert, Szendy Árpád egy-egy zongoraművét játszotta Bach-, Beethoven- és Schumann-darabok mellett.

A hagyományos koncerttípusokon kívül az új körülmények új hangversenytípusokat teremtettek Dohnányi repertoárjában. Az egyik újdonság az volt a korábbiakhoz képest, hogy a zongoraestet irodalmi betétek egészítették ki. A versek előadója az élettárs-művésztárs Galafrés Elza volt. Feltűnnek a repertoárban az ifjúsági koncertek is. Így került 1917. október 17-én Brahms fisz-moll szonátája (op. 2) és Schubert a-moll szonátája (op. 42) közé ékelve tíz Bartók-mű is. (3. *fak-szimile*) E darabokból számos alkalommal adott válogatást Budapesten, egy alkalommal Aradon is. Ifjúsági koncerteken népszerűsítette Bach és Schumann gyermekeknek szánt pedagógiai műveit is.

3. fakszimile

Bartók-művek Dohnányi műsorán (OSZK, Dohnányi-hagyaték)

Már az első világháború időszakára is érvényes az, amit Bartók Béla Dohnányi koncerttevékenységéről 1920-ban írt:

Budapest zenei élete ma egyetlen névben foglalható össze – Dohnányi. A megpróbáltatások órájában, amikor a többi művészek elhagyták az országot, vagy „sátraikban duzzognak”, Dohnányi hőiesen folytatja sokoldalú működését, honfitársai ezreinek vigasztalást és örömet nyújtva.¹⁵

Dohnányinak már az első világháború ideje alatt a magyar kulturális élet felvirágoztatásáért végzett munkája is kétségtelenné teszi, hogy kár lett volna baka-ruhát öltenie vagy cipésznek mennie a komponálás és „a nyomorult zongorázás” helyett.

¹⁵ Béla Bartók: „Hungary in the Throes of Reaction”. In Somfai László (szerk.), *Documenta Bartókiana V.* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977), 38.

Útkeresések: Dohnányi Ernő Argentínában (1948–1949)*

„Ritka ajándékot kapott Argentína akkor, amikor ez az Európában híres zeneszerző és páratlan zongoravirtuóz úgy döntött, hogy ebben az országban fog letelepedni” – e szavakkal kezdte Dohnányi Ernőről, a magyar zene jeles képviselőjéről szóló írását Juan Manuel Puente a *Lyra* című, Buenos Airesben megjelenő művészeti folyóirat 1948. május–júniusi számában. Az argentin zenekritikus, a Splendid (El Mundo) rádió műsorigazgatója meleg szavakkal méltatja a zongorista Dohnányit, a „legtisztább romantika, a liszti hagyományok utolsó nagy képviselőjét”, elismerően szól zeneszerzői munkásságáról. Reméli, „hogya a korát tekintve idős, de lelkében fiatal művész nyugalmat és békét lel új hazájában, sok szép koncerttel és kompozícióval ajándékozza meg közönségét”.¹

Dohnányi maga is úgy gondolta, hogy ezen a távoli földrészen megállapodhat, s a meggyötört Európát maga mögött tudva hangversenykörútjai jövedelméből nyugodt megélhetést teremthet maga s közvetlen környezete számára. Arra azonban aligha számított, hogy megérkezése után néhány hónappal minden korábbinál kilátástalanabb helyzetbe kerül, s küzdelmes másfél év után el kell hagynia Argentínát.² De vajon mi készítette a hetvenedik életévét már betöltött idős mű-

* Jelen tanulmány az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára Dohnányi-gyűjteménye (továbbiakban: OSZK, Dohnányi-hagyaték), az MTA BTK Zenetudományi Intézet Könyvtára (a továbbiakban: ZTI), valamint az Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumának Dohnányi-gyűjteménye (a továbbiakban: ZTI MZA Dohnányi) felhasználásával készült. A tanulmány megírását az Országos Széchényi Könyvtár kutatóidővel támogatta.

¹ Juan Manuel Puente, „Un prócer de la música de Hungría”, *Lyra. Musica Teatro Artes Cine* 5/57–58 (1948. mayo–junio), fol. 27v–28v.

² Erre az időszakra a magyar nyelvű Dohnányi-kutatás mind ez idáig kevés figyelmet fordított. Habár ez a másfél év időben valóban csak töredéknyi része az életútjának, s folyamatát egy több hónapos észak-amerikai hangversenykörút is megszakította, jelentőségét tekintve mégis fontos momentuma Dohnányi emigrációban eltöltött másfél évtizedének. Írásomban e hiány pótlására teszek kísérletet.

vészt arra, hogy a világ e távoli pontján válasszon új hazát magának? Hogy döntését megértsük, mindenekelőtt röviden át kell tekintenünk az 1944 novembere és 1948 tavasza közt eltelt évek legfontosabb történéseit.

Előzmények

Ismeretes, Dohnányi 1944 őszén hagyta el Magyarországot. Vele tartott élettársa, Salaczné Zachár Ilona és annak családja: két gyermeke és szülei.³ Néhány hónapot Bécsben, a Collegium Hungaricumban töltöttek. Amikor azonban a várost már komolyan veszélyeztette a szovjet hadsereg, 1945. április 2-án Frankovszky Rudolf ezredes két autóján nyugat felé indultak,⁴ és a háború teljes elvesztésével számolva angol vagy amerikai megszállás alá kerülő területre igyekeztek jutni. Előbb Linzbe, majd onnan a közeli Neukirchen am Waldéba mentek, mely reményeiknek megfelelően az amerikai megszállási övezethez tartozott. Ez a kis felső-ausztriai falucska lett otthonuk közel két éven át, s habár a mindennapi megélhetésük nehézkes volt, társadalmi pozíciójuk eleinte biztatóan alakult a közösségben. Részt vettek a falu életében, Dohnányi orgonált, s új darabokat tanított meg a templomi kórusnak.

Egy gyönyörű kis helyen vagyunk itt már április eleje óta. Linztől északnyugatra, Passautól délkeletre, 585 m. magasságban egy bájos, dombos fennsíkon, a honnan jó időben (azaz esős időben) az alpokat [!] is látni. Vannak szebb helyek is, de ilyen bájos vidéket alig láttam még. A falu lakossága nagyon szívélyes s jobban szerette mindig a magyarokat, mint a birodalmi németeket. Magyar rengeteg van itt (katonaság) orgonázom s a magyarok segítségével egy falusi viszonyokhoz képest elég tisztességes kórusral mindenféle Zangl,

³ Salaczné Zachár Ilona (1909–1988). Az 1940-es évek elején több regényes zeneszerző-életrajza jelent meg. *A Két szív összedobban. Néhány esztendő egy nagy muzsikussal pár, Wieck Klára és Schumann Róbert életéből* című, valamint az *És terjesztém a szent tüzet* című, Kazinczy Ferencről szóló köteteihez Dohnányi írt előszót. Több olasz regényt fordított, így többek között Lucio D’Ambra *Abbázia regénye* és *A házasság trilógiája* című munkáit vagy Daniele Varé *Az utolsó császárnő* című kötetét. 1945 utáni írásait főként amerikai magyar nyelvű újságok közölték. Gyerekei: Ilona (Helen, 1929–2016) és Gyula (Julius 1930–). Édesapja, Zachár Gyula (1875–1964) Dohnányiéik távoli rokona volt. A családdal utazott a nevelőnő-házvezetőnő Hermine Lorenz is (Fräulein, Fräuli), aki később Argentínába és az Egyesült Államokba is velük ment.

⁴ Frankovszky Rudolf a későbbiekben is a család mellett maradt: a hivatalos ügyek intézésében és a mindennapi gondok leküzdésében egyaránt segítségükre volt. Az 1950-es évek elején Chicagóba költözött, ahonnan továbbra is igyekezett hasznukra lenni. Levélben fordult Truman elnökhöz annak érdekében, hogy Dohnányit tisztázza az ellene felhozott vádak alól. A levél kézírásos fogalmazványa és gépirata megtekinthető az OSZK Dohnányi–Frankovszky-hagyatékában.

Reimann s e fajta miséket énekelünk. Sőt meg mertem reszkírozni egy a cappella misét Schuberttől. (Könnyű.) Zongora is van (piano) a paplakban; ott néha „hangversenyezem” egy kis társaságnak.⁵

De nemcsak a helyi lakosokkal és a többi magyar menekülttel ápolták a kapcsolatot, az amerikai hadsereg vezető tisztjeivel, így a fiatal John Kirn századossal és a főparancsnokkal, Reinhardt generálissal is jó viszonyt alakítottak ki. Több alkalommal részt vettek baráti összejöveteleiken, sőt Dohnányi a tábornok egy estélyén még zongorázott is.⁶ A nyár folyamán hamarosan nagyobb nyilvánosság előtt is pódiumra állhatott: három alkalommal vezényelte Linzben az ún. Bruckner-zenekart,⁷ és meghívást kapott a Salzburgi Ünnepi Játékok 1945. augusztus 13-i nyitó hangversenyének dirigálására.⁸ Mielőtt azonban az első próbát megtarthatta volna, Otto Pasetti zeneügyi biztos határozata értelmében letiltották fellépését, mert nyilvánossá vált, hogy neve szerepel a magyarországi háborús bűnösök listáján.⁹ Ahogyan a hazai újságok némelyikében már májusban olvasható volt, azért, mert az ő nevéhez fűződött a Zeneakadémia zsidótlanítása, sőt „ömiatta vonult Bartók Béla, a lángeszű muzsikusz, önkéntes száműzetésbe”.¹⁰ A hír nagy nyilvánosságot kapott. Nemcsak az angol és amerikai megszállási

⁵ Dohnányi Ernő levele Dohnányi Máriának, Neukirchen am Walde, 1945. május 24. Kelemen Éva (összeáll.), *Dohnányi Ernő családi levelei* (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó – MTA Zenetudományi Intézet, 2011), 184. sz. (A továbbiakban: *Családi levelek*.)

⁶ Emil Fred Reinhardt tábornok (1888–1969). Az általa vezetett hadosztály egységei 1945. április 25-én lépték át az Elbát, s elsőként teremtettek kapcsolatot a szovjet hadsereggel. 1945 augusztusáig Felső-Ausztria katonai kormányzója volt.

⁷ Reich-Bruckner-Orchester (Linz). A városi zenekar és különféle rádiózenekarok tagjaiból megalakított együttes 1942 és 1945 között működött mint a St. Florian Birodalmi Rádió (Reichssender St. Florian) hivatalos zenekara. A kiváló hangszerjátékosokból álló együttes feladata mindenekelőtt Anton Bruckner életművének gondozása, népszerűsítése, kompozícióinak minél gyakoribb előadása volt. Lásd még: *Családi levelek*, 186. sz.

⁸ A Salzburgi Ünnepi Játékok augusztus 13-i nyitó hangversenyére három próbát terveztek (augusztus 9–11. között). A július 27-én megkötött megállapodás értelmében Dohnányi 500 Reichsmark honoráriumot kapott volna a fellépésért.

⁹ Otto Freiherr von Pasetti-Friedenburg (1902–?) osztrák származású tenorénekes. Az 1930-as évek második felében az Amerikai Egyesült Államokba emigrált, ahonnan az amerikai hadsereg titkosszolgálatának alkalmazottjaként tért vissza Ausztriába (Theatre Music Officer Austria Headquarters Information Services Branch U. S. Army). Feladatai közé tartozott a náci szimpatizáns vagy annak vélt művészek felkutatása, illetve munkájuk, fellépéseik betiltása is.

¹⁰ Lásd például *A Reggel* 1945. május 7-i számát. Az Igazságügyi Minisztérium 32.941/1945 I.M.X. sz. leirata szerint azonban 1945 decemberében neve már nem szerepel az új névjegyzékben, illetőleg az előző listáról is törölték. Az erről szóló hivatalos igazolást Frankovszky Rudolf szerezte meg Budapesten. Lásd: Dohnányi Ernő levele Kilényi Edének, [Neukirchen am Walde, 1945. december 15. után]. A levél másolata: ZTI MZA Dohnányi, „Politikai mappa” (Egyéb dokumentumok). – Az igazolás magyar és angol nyelvű fotómásolatai, valamint a német fordítás gépirata megtekinthető az OSZK Dohnányi–Frankovszky-hagyatékában.

övezetek írott sajtójában jelent meg, hanem elhangzott a magyar rádióban s több külföldi adón is.¹¹ Az amerikai hadsereg linzi tisztikara kiadott ugyan egy komünikét, amelyben megvédték a zeneszerzőt („a generális megvédett” – fogalmazott hűgának Dohnányi), ám ennek ellenére az ellene felhozott igaztalan vádak továbbra sem csitulak.¹² Egykori tanítványa, Kilényi Ede, aki mint bajorországi zeneügyi biztos a hadsereg kötelékében szolgált, szintén azon fáradozott, hogy tisztázza őt.¹³ De úgy látszott, hiába. A Magyarországról folyamatosan érkező, személyét érintő kellemetlen híradások nemcsak méltóságában alázták meg a muzsikust, de egzisztenciájának újrapiatésében is gátolták: a megszállási övezetekre osztott Ausztia lassan megelevenedő hangversenyéletében többnyire csak jelentéktelenebb fellépési lehetőségekhez jutott. Az egyik ilyen alkalomról tudósítanak a családi barát, Buchinger Mária¹⁴ mély átérzéssel megfogalmazott sorai:

Tegnap este olyan élményben volt részünk, hogy erről egész aprólékosan kell beszámolnom. Ernő bácsi tartott igen lelkes hallgatóság előtt hangversenyt. Az elkényeztetett és beteg – tehát ingerlékeny – publikum csak úgy tombolt a lelkesedéstől, azaz helyesebben mondva majdnem felolvadt, beleolvadt a zenébe. Már az első szám Beethoven Polonaise C-durja megteremtette a kapcsolatot és elfeledtette a zongora nem egészen kifogástalan voltát. Az Appassionatát kor és rangkülönbség nélkül mindenki végig bögte, mert ilyen gyönyörűen még a világ elismerten legjobb Beethoven játékos: Dohnányi sem játszotta soha. Mici néni[,] ezt gramofonlemezre kellett volna felvenni és vasárnap mise előtt lejátszani – azt hiszem, nem lenne többé háború. [...] Szünet után következett Dohnányi 6 Klavierstücke op. 41. Ebben a még kéziratban levő szerményben benne van Neukirchen minden bája, a Scherzino vízcsofogása mellett Schubert patakja elbújhat, a Cascadesokról nem is beszélve. Semmilyen más kompozícióban nem hallottam, azaz nem láttam még annyira pontosan a tájat visszatükrözödni, az nemcsak „víz” meg „hegy” hanem a patak minden követ le lehetne festeni és a Ländler összes állati és emberi szereplői

¹¹ Dohnányi később, az ártatlanságát bizonyító minisztériumi igazolás birtokában írhatta Kilényinek: „Nagyon fontos volna nekem, hogy a B.B.C. valamelyik adásában hírül adná [azt], mert ott olyasmi hangzott el, hogy magyar művészeket én a Gestaponak szolgáltattam volna ki. Azonkívül fontos volna nekem, hogy műveimet megint játsszák.” [Neukirchen am Walde, 1945. december 15 után]. Uo.

¹² Dohnányi Ernő levele Dohnányi Máriának, Neukirchen am Walde, 1945. november 12. *Családi levelek*, 186. sz.

¹³ Edward (Ede) Kilényi jr. (1910–2000) zongoraművész. 1953-tól Dohnányi tanártársa a Florida State Universityn (Tallahassee).

¹⁴ Buchinger Mária (Marcsa) botanikus. Dohnányi sógorának, Kováts Ferencnek kedves tanítványa. A családtagok emlékezete szerint fiatalon remekül zongorázott. 1945–1947 között Ausztriában, többnyire Bécsben dolgozott, később édesanyjával Argentínában telepedett le.

élénkebben látszanak, mint egy Brueghel képen. A „Cloches” volt számunkra a legmeggrázóbb. A bal kéz elkezd a harangzúgást és ebbe a harangzúgásba a jobb kéz belerajzol egy életet. Először gyerekes, játékos gondatlanságot, néhány viccet, egy kis romantikát, majd mire a komolyan felépített munka következne, ebbe belevegyül a csatazaj majdnem kakofon moraja. Küzdelem a belső énnel és a külvilággal, nincs megnyugvás, nincs megalkuvás – az egyetlen lehető megoldás, hogy az élet *belevegyüljön, egyesüljön* a harang-zúgással, nem a kis lélekharang hangjába, hanem az érces, nagy déli harangszóba, a vasárnapi misék hangjába, amelyek a jó Istenhez és az emberekhez egyaránt szólnak! Képzelteti Micike Néni, mennyire megrázott az a mű, amelyben drága Mátyásunk egész élete benne van.¹⁵

Nehézségeiken Ilona kitartó leleményességgel és nagy munkabírással igyekezett úrrá lenni. Habár naplóiban és Magyarországra írott leveleiben gyakorta panaszkodott labilis egészségi állapotára (fejfájások gyötörték, gyakran meg volt fázva és folyton fáradt volt), mégis maradt energiája arra, hogy Neukirchenben nyelvórákat adjon, fordítson, zongorát tanítson vagy éppen sofőrködjön – mikor mire volt szükség. Minden szempontból kiszolgálta Dohnányit, még konyhakertet is ültetett, hogy egészséges zöldségekkel tudja táplálni. Feltétlen rajongással és mély szeretettel vette körül a művészt, s minden igyekezetével azon volt, hogy a lehetőségekhez képest kiegyensúlyozott, nyugodt környezetet biztosítson számára. A megpróbáltatások nehéz hónapjaiban Dohnányi zeneszerzőként termékenynek bizonyult. Átdolgozásai és legbensőbb érzéseit hangjegyekben megfogalmazó új zongoradarabjai mellett ekkor komponálta második zongoraversenyét is.¹⁶

Az 1947-es esztendőben az európai politikai erőviszonyok alakulása – a szovjet érdekszféra országainak fokozott balra tolódása s a diktatórikus rendelkezések nyugtalanító megszorodása – következtében az ausztriai magyar menekültek számára egyre sürgetőbbé vált helyzetük rendezése. Az ország ingatagnak tűnő négyhatalmi státusza, az egyre-másra érkező rémhírek csak súlyosbították a bi-

¹⁵ Buchinger Mária levele Dohnányi Máriának, Hofgastein, 1946. augusztus 23. (OSZK, Dohnányi-hagyaték) – Ezen a nyáron Dohnányi tíz alkalommal adott szólóestet. A többnyire jótékonyági hangversenyek dátumai: június 15. Linz, június 20. Graz, június 26. Grieskirchen, július 2. Innsbruck, július 3. Innsbruck (rádió), július 4. Kitzbühel, július 30. Bad Gastein, augusztus 10. Steyr, augusztus 21. Bad Gastein, augusztus 22. Hofgastein, szeptember 6. Bad Hall. Innsbruckban 1946. szeptember 15–16-án Brahms B-dúr zongoraversenyét játszotta, szeptember 18-án és 20-án pedig vezényelt.

¹⁶ Az ausztriai emigráció éveiben készült a Hat zongoradarab (op. 41), a II. zongoraverseny (op. 42), a *Suite en valse* kétzongorós átdolgozása (op. 39a) s *Valse boiteuse* tételének zongoraváltozata (op. 39b). Ugyancsak ekkor fejezte be II. szimfóniáját (op. 40), s elkészítette a *Cantus vitae* (op. 38) zongorakivonatát.

zonytalanságot („beszélték, hogy a hazafelé tartó magyarokat az oroszok leszedik a vonatról és Szibériába viszik munkára” – olvasható Zachár Ilona naplójában).¹⁷ Dohnányiek is keresték a megoldást. A művész minél távolabb kíváncszott Magyarországtól, ahová – mint azt több esetben kijelentette – nem is szándékozott visszatérni. De nem is tehetett volna. 1947 folyamán a néppügyészség elfogatóparancsot adott ki ellene, immár azzal vádolva őt, hogy a Rádió zenei főigazgatójaként jelentős mértékben hozzájárult a magyar zenei életnek a jobboldali propaganda szolgálatába állításához.

Most készült el az indítvány többek között Dohnányi Ernő a Rádió volt főzeneigazgatója és más neves, volt szélsőjobboldali személyek ellen. Dohnányi – hangzik a néppügyészség kiadatási kérelme – jelentős mértékben hozzájárult a magyar zenei életnek a jobboldali propaganda szolgálatába állításához. A rádió útján huzamosabb időn keresztül olyan állandójellegű és folyamatos tevékenységet fejtett ki, amely alkalmas volt arra, hogy a fasiszta és demokráciaellenes irányzat elterjedése és megerősítése céljából, vagy faji és felekezeti gyűlölet felkeltése, ébrentartása céljából a közvéleményt jelentősen befolyásolja.¹⁸

Angliai, tengerentúli letelepedését elsősorban nem saját menekült (displaced person) státusza akadályozta, hanem magánéletének rendezetlensége. Mivel második feleségtől, Galafrés Elzától¹⁹ addig még nem tudott elválni, Zachár Ilona és két gyermeke külön családnak számított, más elbírálás alá esett, s nem kaphattak közös vízumot. Nevelt fia, a Kanadában élő John Huberman segítségével ő maga letelepedhetett volna az országban.²⁰ Fiatal barátja, John Kirn anyagi jótállása révén – Kirn ekkor már a The Farmers & Citizens Bank, Lancaster (Ohio) tisztviselője volt – az Egyesült Államokban is megállapodhatott volna. Ő azonban nem hagyta magára Ilonát. Szerette a nála több mint harminc évvel fiatalabb nőt, becsülte önfeláldozó kitartását; a gyermekek pedig talán valamelyest enyhítették személyes tragédiáját: Dohnányi ugyanis a második világháborúban mindkét

¹⁷ Zachár Ilona naplói megtekinthetők a ZTI MZA Dohnányi-gyűjteményében.

¹⁸ „Elfogatóparancs Habsburg József Ferenc, Dohnányi, Páger, Muráti, Vaszary és mások ellen”, *Kis Újság* (1947. október 17.). (OSZK, Dohnányi-hagyaték. Lapkivágatok.)

¹⁹ Galafrés Elsa (1879–1977, nevének írásváltozatai: Elza, Galafrès) korának ismert színésznője, mozgásművésze, Dohnányi *Der Schleier der Pierrette* (op. 18) című pantomimjának főszereplője. Első férje a neves lengyel hegedűművész, Bronisław Huberman (1882–1947) volt. Mivel nehezen egyezett bele a házasság békés felbontásába, több évig tartó jogi huzavona után annak hivatalos kimondására csak 1949. január 25-én kerülhetett sor.

²⁰ John Huberman (1910–1996) az 1930-as évek végén Svájcba, majd Kanadába emigrált, ahol Vancouverben telepedett le.

1. fakszimile

Dohnányi Ernő argentin beutazási engedélye (ZTI MZA Dohnányi)

MZA-DE-Tu-Script 9.045/1

REPÚBLICA ARGENTINA
MINISTERIO DE AGRICULTURA
DE LA NACIÓN
Dirección de Inmigración
DARSENA NORTE

VALIDO PARA UN SOLO VIAJE
 (CADUCA A LOS ¹²⁰ DÍAS DE LA FECHA DE SU OTORGAMIENTO)

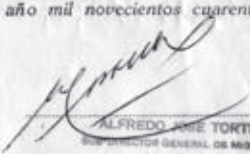
Permiso N.º 03867

Varios Viajes

La Dirección de Inmigración de la República Argentina, de acuerdo con las facultades que le confieren las disposiciones vigentes, ha concedido permiso para reingresar en el país, procedente de Brasil y Uruguay al portador, que dijo llamarse Ernesto de Dohnány de 11 años de edad, de nacionalidad Húngaro, de estado casado, domiciliado en Martínez - Calle Gal. Polanco 2031 - F.C.R.A.

Observaciones: Exp. N.º 205008/48. - Viaja en Darse
parte húngaro N.º 148328 y recibo de tramitación
de O.T. de la Gera B.A. - Caduca a los veinte
veinte días y varios viajes de la fecha de su
otorgamiento. - Para reingresar al país.

Dado en Buenos Aires, a los veinte días del mes de Agosto del año mil novecientos cuarenta y ocho.

 ALFREDO JOSÉ TORTELLO
 SUB-DIRECTOR GENERAL DE INMIGRACIONES

NOTAS:
 Para efectuar futuros viajes deberá documentarse el titular de acuerdo con las disposiciones en vigencia, por cuanto este permiso se otorga por vía de excepción.
 La Dirección de Inmigración no otorgará certificación de ninguna naturaleza a las personas que hayan utilizado esta clase de permisos para viajar.

16.03/30.000/945

saját fiát elvesztette. Az első házasságából származó Hansot Hitler elleni összeesküvés vádjával letartóztatták, s röviddel a német fegyverletétel előtt a sachsenhauseni koncentrációs táborban kivégezték.²¹ A második házasságból származó Mátyás pedig egy Székesfehérvár melletti szovjet hadifogolytáborban halt meg tifuszból 1945 nyarán.²² Mindannyiuk számára megnyugtató megoldást végül Argentína kínált, mégpedig Bubik Árpád koncertrendezőnek köszönhetően.²³ Bubik ekkor már több hónapja Buenos Airesben élt, s 1947 nyarán jelezte Dohnányinak, hogy az argentin fővárosban (vagy akár az országban másutt is) mód volna hangversenyekre. Később már óvatosabb volt, s noha remélte, hogy sikerül a feltételeket biztosítania, figyelmeztette őket, ne építsenek csak erre, mert nagy a konkurencia.²⁴ Végül aztán három évre szóló, nagyvonalú koncertszerződést kínált, melyet a művész, egyeztetve észak-amerikai impresszáriójával, Andrew Schulhoffal, elfogadott.²⁵ Döntését nagyban befolyásolta, hogy Juan Perón elnök megengedő bevándorlási politikájának köszönhetően s az argentin magyar egyházi emigráció segítségével mindannyian megkaphatták a beutazási engedélyt.

Előkészületek – utazás

A várakozás heteit a francia Riviérán, Beaulieu-sur-Merben töltötték. A kis tengerparti üdülőhelyre 1947. december 18-án este érkeztek meg: Dohnányi és Ilona Angliából, a gyerekek Ausztriából. Hamarosan hozzáláttak a hivatalos ügyek intézéséhez, ami nem ment zökkenőmentesen. Ilona feljegyzéseiből tudjuk, hogy az utazáshoz és a kezdeti kiadásokhoz szükséges kölcsönök átutalása Bubik tisztázatlan kérései és a pénzösszeget biztosító John Kirn bizalmatlansága folytán késlekedett. Dohnányi maga is úgy látta, hogy a kiutazás Európából kálvária, s türelmetlenül várta, hogy útra keljenek:

²¹ Dohnányi és első felesége, Kunwald Elza házasságából két gyermek született: János (Hans) 1902-ben, Erzsébet (Grete) 1903-ban.

²² Dohnányi Mátyás (1917–1945) holttestét halála után pulóverének foszlányai alapján azonosította édesanyja, Galafrés Elza.

²³ Bubik Árpád (1896–1965) hangversenyrendező és színházi menedzser, az 1922-ben megalakult Magyar Művészek Szövetkezete ügyvezető igazgatója. Az 1927-es Beethoven Zeneünnepély szervezője. Dohnányi több vidéki hangversenykörútjának szervezője. 1942-től rövid ideig a Fővárosi Operettszínházat és a Margitszigeti színpadot vezette. 1945 után Ausztriában (Salzburgban), később Argentínában és Németországban élt.

²⁴ Zachár Ilona (ZTI MZA Dohnányi) naplója nyomán.

²⁵ Andrew Schulhof (?–1960) koncertrendező. A két világháború között a Berlini Filharmonikus Zenekar és Wilhelm Furtwängler mellett működött, majd 1938-ban, Dohnányi közbenjárása folytán az Egyesült Államokba költözött. Kiváló művészek amerikai pályafutását egyengette, ügyfele volt többek között Bartók Béla, Thomas Beecham, Reiner Frigyes, Doráti Antal.

[...] bármennyire szép itt, alig várjuk, hogy a hajón lehessünk, mert hogy minden az elutazáshoz készen van, félig már Argentínában érezzük magunkat, s ez a várakozás unalmas. Különben a Riviéra sem viselte magát úgy ahogy szerettük volna, s amilyen a híre. Kevés igazán szép napunk volt [...] pár nappal ezelőtt még abban a ritka látványban is volt részünk, hogy a hóból kikukucskáló narancsok fogadtak minket. Aztán már munka után is vágyom. Zongorázni itt alig lehetett: az egész községben nincs zongorája senkinek, – báró Nikolicsnak egyedüli Steinwayát [!] elvitték a németek, – az a pianínó mely itt a házban van, annak ellenére, hogy meghangoltattam, oly komisz, (lehet vagy 100 éves), hogy rajta játszani Tantalus kínjaihoz hasonló.²⁶

***Dohnányi Ernő, Zachár Ilona és két gyermeke: Helen (Muci) és Gyula (Öcsi)
a francia Riviérán, Beaulieu-sur-Mer-ben (ZTI MZA Dohnányi)***

Élénken szervezkedett, könyveket és kottákat kért, s reményteli bizakodással várta tengerentúli koncertjeit: a dél-amerikai fellépések mellett az Egyesült Államokban is turnéra készült. Húgának írta:

²⁶ Dohnányi Ernő levele Frankovszky Rudolfnak, Beaulieu-sur-Mer, 1948. február 23. (OSZK, Dohnányi–Frankovszky-hagyaték).

New York persze onnan is [Buenos Aiestől] messze van; lesz az is 2 hét. A térképen minden rövidebbnek látszik: de az út mégis nagyon hosszú. De repülni is lehet (Innen oda másfél nap.) De ez drága, és amúgy is jobban szeretem a hajót. (Máskülönben nagyon szeretek repülni; fogok is sokat, mert Délamerikában a nagy távolságok miatt a koncertturnét így fogom lebonyolítani. Hároméves szerződésben ezek a kiadások garantálva vannak.)²⁷

Testvére, Mici beletörődő megnyugvással és nem kevés aggodalommal vette tudomásul, hogy Dohnányiék elhagyják Európát. Riasztotta őt a nagy távolság és az ismeretlen környezet, megjegyzései pedig nagyfokú tájékozatlanságot árultak el a 40-es évek végének Argentínáját illetően. Értesüléseit feltehetően Náday Béla színész-újságíró népszerű írásából merítette, aki a *Budapesti Hírlap* megbízásából – még 1920 elején, vagyis majd harminc évvel korábban – három hónapot töltött Argentínában.²⁸ Könyvecskéjében Náday elragadtatott hangon írt az országról, amely számára akkor a boldog béke gondtalan hazája volt: „Csak a tíz év előtti Magyarországhoz lehet hasonlítani azt a jólétet, azt a gazdagságot, azt az eldorádói bőséget, amely ebben az Isten áldotta országban uralkodik. Végtelen rónaságokon rengeti a langyos szellő az aranysárga búzakaralásokat, a forró nyárban mérhetetlen mezőségeken, amerre megyünk, amerre látunk, sarló csöngése hallatszik, és rendre vágják hatalmas csomókba a hullámzó gabonatenger kalászeit. A mezők és a beláthatatlan legelők, melyeken milliószámra tenyésznek az állatvilág legnemesebb fajtái, adják meg Argentína mérhetetlen gazdasági értékét.”²⁹ Ám kritikusan szemléli a főváros kulturális életét: „Buenos Airesnek sem állami színházai, sem állami színművészei, sem pedig állami zeneintézményei és énekesei nincsenek. Színművészeti akadémiáról, zenei főiskoláról szó sincs, éppúgy képzőművészeti tanintézetéről sem. Ha e hiányok ellenére mégis akad egy-egy nagyobb tehetség, azt az állam 800-1500 peso havi ösztöndíjjal Párisba, vagy más európai fővárosba küldi tanulni. A kormány azonban nem számol azzal a körülménnyel, hogy ha abból az illetőből egyszer nagy művész lesz, akkor Argentína örökre elvesztette őt, mert a művészi viszonyok kétségbeejtő sivársága miatt a művész csak azért utazik rövid néhány napra vissza hazájába, hogy két-három hangversenyt adva pénzre tegyen szert és – visszautazzék Európába. A tanulmányútra való kiküldés helyett tehát azt ajánlanám Salinas kultuszminiszternek, hogy ne a tehetséges ifjakat küldje Európába, hanem Európából profeszorokat hozatva vesse meg az argentin nemzeti művészet alapját. Csak így

²⁷ Dohnányi Ernő levele Dohnányi Máriának, Beaulieu-sur-Mer, 1948. február 13. *Családi levelek*, 228. sz.

²⁸ Náday Béla, *Argentínában. 1920 február–március–április* (Budapest: Budapesti Hírlap Nyomdája, 1920).

²⁹ Náday, 40–41.

születhetnék meg Argentína nemzeti művészete. Ilyen módon teremthetnének például egy európai színvonalon álló filharmonikus zenekart. Mert minden idegen mélységesen csalódik, ha a buenos-airesi hatalmas, impozáns operaházban, a *Colon*-ban, melyben 3000 hely van, hallja az olasz opera-staggionék előadását.”³⁰

Dohnányi egykor talán maga is olvasta Náday sorait. Ám az 1920-as évek tengerentúli hangversenykörútjai, majd az 1930-as évek hazai művészeti életében betöltött pozíciói megengedték számára, hogy a nemzetközi zenei életéről mindenkor széleskörűen és naprakészen tájékozódjon. Ezért amikor hozzátartozói a Buenos Aires-i zenei életet alapos túlzással a neukirchenihez hasonlították, így oktatta őket az argentin viszonyokat illetően:

Különben milyen furcsa véleményük van erről a városról, hogy a neukircheni zenei élettel hasonlítják össze? Buenos A. 2 milliós város, van szimfonikus zenekara, melyet a leghíresebb dirigensek dirigálnak, van operája, melyből Toscanini került ki, s melynek elsőrangú énekesei vannak (tőlünk Pataky és Némethy Ella énekelt ott). A zenei élet különben elég nagy Délamerikában, csak nem olyan romlott, mint az északamerikai és a – mienk.³¹

Végül a tervezettnél egy hónappal később, 1948. március 11-én indultak útnak Genovából. Dohnányi az előző napon leveleket írt kedves ismerőseinek. Elköszönt Frankovszky Rudolftól is, aki Ausztriában maradt, s továbbra is felügyelte európai jogdíjainak alakulását.³² Utoljára hűgától búcsúzott egyszerű szavakkal, minden szépet és jót, de főleg egészséget kívánva – lelke legmélyén talán érezve, hogy személyesen többet már nem találkozhatnak.

A több mint három hétig tartó utat egy csúnya és kellemetlen olasz hajóval, a Ravellóval tették meg. Első osztályra váltottak jegyet, bár ez anyagilag igen megterhelte fillérre kiszámított költségvetésüket. A jövőjük miatt állandóan aggódó Ilona ennek ellenére mégis úgy gondolta, Dohnányi művészi rangjához nem lenne méltó más megoldás. Óriási volt azonban a csalódásuk, amikor kiderült, ez az első osztály egyáltalán nem olyan, mint amilyennek elképzelték, s ahogyan az Dohnányi emlékeiben élt. Nem volt szalon, nem volt zongora, gyakorlásra gondolni sem lehetett. Kabinjuk szűk volt és levegőtlen, a mellékhelyiségek tisztasága

³⁰ Náday, 35–36.

³¹ Dohnányi Ernő levele Dohnányi Máriának, Beaulieu-sur-Mer, 1948. március 3. *Családi levelek*, 232. sz.

³² Dohnányi még 1945 őszén adott meghatalmazást Frankovszky részére. A megbízást később meghosszabbította, s Frankovszky egészen az 50-es évek elejéig követte európai jogdíjainak alakulását. Az AKM 1946–1951 közötti kimutatásának másolatát Frankovszky 1951. június 19-én küldte el Dohnányinak. A meghatalmazások és az elszámolás eredeti példánya megtekinthető az OSZK Dohnányi–Frankovszky-hagyatékában.

is kívánnivalót hagyott maga után. Milyen más volt negyedszázaddal azelőtt egy-egy tengerentúli utazás: kényelem, társasági élet, művészbárok, koncertek a hajón...³³ De megváltozott a kor, megváltoztak a lehetőségek. Ez a hajó csak egy bevándorlókat szállító ingajarat volt, s több ezer társukhoz hasonlóan ők is „csak” bevándorlók voltak – első osztályon. Mindezek ellenére Ilona szerint „Ernő kitűnően érezte magát”.³⁴ Az időnként háborgó tengerrel nem törődött, zsebnaptárába pedig pontosan bejegyezte az utazás jelentős állomásait: a Baleár-szigeteket, Gibraltárt, Tenerifét, Santost, Montevideót és Rio de Janeirót. Az Egyenlítőn március 22-én, reggel háromnegyed kilenckor haladtak át és útjuk során – akárcsak negyed századdal korábban Náday – bizonyára láttak delfinrajokat, s talán bálnát is, „mely orrnyílásán keresztül 1-2 méter magas vízoszlopot fújt a levegőbe”³⁵

Buenos Aires-Martinez – 1948. április–szeptember

Dohnányiék 1948. április 3-án, szombaton délben érkeztek meg Buenos Airesbe. Mindannyian izgatottan várták a kikötést, s kíváncsiak voltak, vajon kik fogadják őket. De csalódnuk kellett, a kikötő üres volt, csak fegyveres őrköt láttak. S habár beutazási irataikat már korábban rendben lévőnek találták, az orvosi vizsgálaton is túl voltak, a hajót még egy jó ideig nem hagyhatták el. Mikor végre kiszállhattak, nagyon örültek, amikor meglátták Bubik Árpádot és Mikisha Taras ukrán zongoraművészt, az 1933-as első Nemzetközi Liszt Ferenc Zongoraverseny második helyezettjét. Bizakodva utaztak tovább Buenos Aires elegáns elővárosába, Martinezbe, ahol a hatszobás bérelt villában immár két hangszer várta a művészt. Dohnányi boldog volt, hiszen ekkor még nem tudhatta, hogy a szerződésben már lekötött hat szólóestet Bubiknak nem állt módjában hangversenysorozatként hirdetni, vagyis a jegyek egy részét biztosan, bérletben eladni. Az is csak a későbbiek során derült ki, hogy kapcsolata nem volt felhőtlen az ottani nagy hangversenyrendező irodákkal, ami nagyon megnehezítette számára a koncertek szervezését. De nem feledhetjük: bármennyire igyekezett is az előkészítéssel (ha valóban annyira igyekezett, mint mutatta), abban az időben ő is csak egy volt a helyét és egzisztenciáját kereső számtalan emigráns közül.

³³ Dohnányi tengerentúli turnéi során három alkalommal lépett fel hajón: 1923. május 8-án a *Reliance*-en. („Benefit of the Seamen’s Fund and the Suffering Children of Central Europe” [A tengerészalap és a közép-európai szenvedő gyermekek javára]). Műsoron: Chopin: Fisz-dúr noktürn, Dohnányi: fisz-moll és C-dúr rapszódia, valamint a *Naila keringő*; 1924. január 7-én az *SS Majestic*-en („In Aid of Seamen’s Charities” [A tengerészeti alap javára]), Wilhelm Backhausszal és Fritz Kreislerrel. Műsoron: Dohnányi: C-dúr rapszódia, Pastorale, *Marche humoresque*, f-moll capriccio, Backhaus pedig eljátszotta a *Naila keringőt*. 1925. április 21-én a Columbuson hirdették, műsorán a *Marche humoresque* és egy rapszódia szerepelt.

³⁴ Zachár Ilona levele Dohnányi Máriának [a Ravellon], 1948. március 28. Húsvétvasárnap. (ZTI, Fond 4/290.)

³⁵ Náday, 14.

Argentínában a Kelet-Európában végbemenő politikai változások következtében az 1948-as évben ugrásszerűen megemelkedett a bevándorlók száma. Ez érvényes volt a magyarokra is. A hivatalos statisztikai adatok szerint – az előző évi alig több mint száz letelepedővel szemben – számuk ebben az évben a kétezret is meghaladta. A menekültek társadalmi összetétele, éppúgy mint foglalkozásuk, igen sokszínű képet mutatott. Ekkor érkeztek azok a háborús menekültek, akik addig Európa nyugati felén várták sorsuk jobbra fordulását és azok is, akik a térség egyes országaiban bekövetkezett kommunista hatalomátvétel elől menekültek. De voltak olyanok is, akik baloldali elkötelezettségük ellenére sem kívántak a szovjetek által felügyelt ideológiával azonosulni. Az emigránsok között sok volt az arisztokrata, az egykori földbirtokos, a katonatiszt, a jobb- és baloldali politikus és a művész, kétkezi munkás azonban kevés akadt. Ezek a többnyire fiatalnak már nem mondható emberek nem rendelkeztek valóban piacképes foglalkozással, s előfordult, hogy az egykori ügyvéd ügynökként, a volt tisztviselő pincérként talált magának munkát.³⁶ A művészeknek, így a zenészeknek sem volt egyszerű helyzete a fővárosban. Buenos Airesben ugyanis már a 30-as évek közepétől egyre több, Európa sötét árnyai elől menekülő zenész telepedett le, köztük magyarok is. 1935-ben érkezett Drezdából a Kodály-tanítvány Kinszky Róbert (Roberto Kinsky) karmester,³⁷ de ott dolgozott Szenkár Sándor és Szenkár Jenő is.³⁸ Az évtized végén mutatkozott be Svéd Sándor,³⁹ utóbb jelentős sikerrel szerepelt a Léner-kvartett.⁴⁰ Az 1947/1948-as koncertszezon különösen gazdagnak ígérke-

³⁶ Ladislao Kurucz, *Los Húngaros en la Argentina – A magyarok Argentínában*, trad. castellana de Peter Kiss (Buenos Aires: Biblioteca Nacional, 1999), 304–309. A kétnyelvű kiadvány magyar nyelvű szövegrésze a kötet 175. oldalától kezdődik, a hivatkozott oldalszámok minden esetben erre a szakaszra utalnak. – Itt jegyezzük meg, hogy a kötetben szereplő adatokat a forrásokra utaló jegyzet vagy hivatkozás nem igazolja.

³⁷ Roberto Kinsky (1910–1977) Fritz Busch asszisztenseként dolgozott a *Teatro Colón*-ban. 1949-től az általa alapított Orquesta Sinfónica del Estado (ma Sinfonica Nacional) vezető karnagya. Bemutakozó hangversenye idején, 1949. november 30-án Dohnányi már az Egyesült Államokban élt. Kinsky nevéhez fűződik Bartók Béla táncjátékának, *A fából faragott királyfi*-nak 1936-os Buenos Aires-i bemutatója is.

³⁸ Kurucz, 206, 297. – Szenkár Sándor (1901–1971) működését alátámasztó adatokat a tanulmány nyomdába adásáig nem sikerült találni. Breuer János szerint valószínűleg Szenkár Jenő (1891–1977) ismertette meg Dél-Amerikával Kodály zenéjét. Lásd: http://lfze.hu/nagy-elodok/-/asset_publisher/HVHn5fqOrfp7/content/szenkar-jeno/10192;jsessionid=2AB598D3A2C2821647180E6E033CB072. Utolsó megtekintés: 2017. május 12.

³⁹ Svéd Sándor (1906–1979) korának egyik legnevesebb baritonénekese. Fiatalon a bécsi Staatsoper tagja, 1940–1950 között a New York-i Metropolitanban énekelt. Néhány éves magyarországi tartózkodás után, 1956-tól ismét külföldön élt.

⁴⁰ A Léner Jenő (1894–1948) által alapított vonósnégyes az 1920-as évektől kezdődően a világ egyik legismertebb kvartett-társulata volt. 1927-ben a Columbia cég felkérésére Beethoven összes vonósnégyesét lemezezték.

zett. Számos neves, Európában pódiumhoz esetleg nehezebben jutó, többnyire politikai okok miatt tiltólistára került művész látogatott az országba: Wilhelm Backhaus hét estén át eljátszotta Beethoven összes zongoraszonátáját,⁴¹ a Teatro Colón 1948-as évadnyitóján Beethoven IX. szimfóniáját Wilhelm Furtwängler vezényelte,⁴² a tenorszólót Pataky Kálmán énekelte.⁴³ A zenerajongó közönség ismét gyönyörködhetett a Léner-kvartett játékában, fellépett Jacques Thibaud, neves francia hegedűművész.⁴⁴ Az operában nagy sikerrel játszották Aurel Milloss Beethoven *Leláncolt Prometheus*ának zenéjére komponált táncjátékát.⁴⁵

„Az első benyomások a lehető legkedvezőbbek” – írta röviddel megérkezésük után hűgának, Micinek Dohnányi. Lakásuk, a lombokkal befuttatott rácskerítés mögött megbúvó, búbajos kis villa pont megfelelő, éppen olyan, mintha nekik építették volna.

Dohnányi Ernő a martinezi villa teraszán (ZTI MZA Dohnányi)

⁴¹ Wilhelm Backhaus (1884–1969) a második világháború kezdetétől Svájcban élt.

⁴² Wilhelm Furtwängler (1886–1954) az 1920-as, 1930-as években többször dirigálta a Budapesti Filharmóniai Társaság zenekarát. Dohnányival mint a Társaság elnök-karnagyával közvetlen, kollegiális kapcsolata volt. 1948 tavaszán hat hangversenyt vezényelt a Teatro Colónban. A IX. szimfónia előadása alkalmából a *Lyra* című művészeti folyóiratban képriport jelent meg. (1948. mayo–junio, fol. 45v–46v). Április 10-i és 19-i koncertjét Dohnányi is meghallgatta.

⁴³ Pataki Kálmán (1896–1964) opera- és oratóriuménekes, Európa számos nagy operaszínpadán emlékezetes sikerrel lépett fel. A Teatro Colónban 1934-ben debütált. 1946-ban apósával, Beregi Oszkárral Buenos Airesben telepedett le.

⁴⁴ Jacques Thibaud (1880–1953) több alkalommal fellépett Budapesten. 1948. május 13-i Buenos Aires-i koncertjén Dohnányié is jelen voltak.

⁴⁵ Millos Aurél / Aurél Milloss de Miholy (1906–1988) a 20. század egyik kiemelkedő koreográfus egyénisége. Jelentős kezdeményezései voltak a magyar színpadi táncművészet megújítására, több alkalommal dolgozott a Németh Antal vezette Nemzeti Színház társulatával. Az 1930-as évek végétől főként olasz színpadokon rendezett. Pályája folyamán több mint 170 koreográfiát készített. A Beethoven-táncjáték Buenos Aires-i előadásáról lásd: Juan Francisco Giacoble, „Milloss y »Las Criaturas de Prometeo«”, *Lyra*, 5/57–58 (1948. mayo–junio), fol. 33v–35v.

A közlekedés kitűnő, az ellátás remek: a család az első pillanattól kezdve otthonosan érezte magát. A szép, elegáns környezet, a kertváros biztonságot árasztó nyugalma jó hatással volt az idős művészre, valójában minden tetszett neki:

A környék, ha lapos is, nagyon szép, mert Buenos Aires leggazdagabb embereinek van villájuk és kertjük itt. A folyó – La Plata – mely tenger benyomását kelti, lévén 70 klm. széles, kb. tíz percre van innen. A levegő kitűnő, s most nagyon kellemes, mert már nem oly meleg. (De még kabát nélkül lehet járni.) Egyébként minden fordítva van. A hold pl. nem hazudik, mert ha C-re áll, tényleg crescit. A nap délben északnak áll, s a hideg szél délről jön. Még az ajtók és szekrények zárai is fordítva járnak.

Buenos Aires városa modern szemmel nézve nagyon szép. Kb. 3 millió lakosa van, egy pár felhőkarcoló, de sok nagy tér és széles utcák. S ami kellemesen feltűnő: nagyon tiszta. Egyáltalán a piszkos Európa után duplán jól esik a tiszta, amelyre itt úgy látszik, adnak. Nagyon élvezem a szép fürdőszobát (házunkban 3 fürdőszoba és 4 WC van). A zongorákkal azonban itt is baj van, miután argentin zongoragyár nincs (legalább nem jó). Egy zongorám és egy pianinóm van; az utóbbi a jobbik. Hangversenyeim a Teatro Colonban lesznek (egyelőre hatot hirdetnek), ahol múltkor Furtwänglert halottam [!] – jobban mondva: láttam –, aki szintén hat hangversenyt dirigál. A zenekar jó, és a színház nagyon szép, nagy, de jó akusztikájú.

Ezek az első benyomások. S ha a folytatás is ilyen jó lesz, akkor nagyon boldogok leszünk itt.⁴⁶

Mivel az első fellépésre megérkezésüket követően csak három hét múlva került sor, bőven volt ideje pihenésre, regenerálódásra. Bizakodva készült a koncertre, gyakorolt, s esténként ismerőseinek is szívesen zongorázott.⁴⁷ Bubik sajtótájékoztatót szervezett számára, több újságnak nyilatkozott. Riportot közölt vele a nagy példányszámú, spanyol nyelvű *Democracia*,⁴⁸ de például Buenos Aires egyik zsidó lapja, a *The Jewish Daily* is.⁴⁹ Utóbbinak állítólag maga Dohnányi mondta a következőket: „Nagyon örülök, hogy egy zsidó zenekritikussal válthatok szót” –

⁴⁶ Dohnányi Ernő levele Dohnányi Máriának, Martinez 1948. április 15. *Családi levelek*, 234. sz.

⁴⁷ Mint azt Ilona feljegyezte: egyik este új zongoraversenyét játszotta el Bubik Árpádnak és Mikisha Tarasnak, máskor pedig két Beethoven-szonátát szomszédasszonyuknak és két fiának.

⁴⁸ Juan R. Franze, „Ernst von Dohnany[!] creador multiple e intérprete brillante de la música”, *Democracia* (1948. április 24.). (ZTI MZA Dohnányi. Egyéb dokumentumok, „Politikai mappa”)

⁴⁹ A. Kahanovich, „A zene világában. Beszélgetés a híres zongoristával és zeneszerzővel, Dohnányi Ernővel”, *The Jewish Daily (Buenos Aires)* (1948. április 21.). (ZTI MZA Dohnányi. Egyéb dokumentumok, „Politikai mappa”.) A leírás a héber nyelvű szöveg angol fordítása alapján készült.

kezdte nyilatkozatát. „A legjobb barátaim a leghíresebb zenészek között mind zsidók voltak, így Goldmark, Weiner Leó, Kodály Zoltán [!] – a zene két nagy alkotója hazámban, Magyarországon; és mások is. A sötét időkben, amikor Budapest Hitler megszállása alatt volt, minden tőlem telhetőt megtettem, hogy védjem a zsidó zenészeket. Világos, hogy ez mit is jelentett akkoriban. A Gestapo megtudta [!] és ezért eltávolított [!] professzori állásomból.” Nehezen hihető, hogy ezek a rengeteg tárgyi tévedést és megalapozatlan állításokat tartalmazó mondatok valóban elhangzottak, Dohnányi személyétől az effajta öngazoló megnyilatkozások mindenkor távol álltak. Minthogy azonban az interjút Bubik Árpád szervezte meg („impresszáriója, H. J. Bubik közbenjárása révén lehetőségünk volt meginterjúvolni” – olvashatjuk), valószínűbb, hogy a szöveg az ő sugallatára került a cikkbe. Talán attól féltek – s mint utóbb beigazolódott, nem is alaptalanul –, hogy az évek óta kísértő rágalmak esetleg itt, ebben a távoli országban is nyilvánosságra jutnak. Fellépése előtt néhány nappal Dohnányi a Radio Splendidben is nyilatkozott. Az angol nyelvű adásban, Juan Manuel Puente mikrofonja előtt többek között arról is beszélt, hogy számára mindig nagyon örömteli és tanulságos, ha műveit különféle előadásokban hallhatja. Az apróbb eltérések valójában nem érdeklik, csak akkor bosszankodik, ha nagyon súlyosak a hibák, de ez szerencsére ritkán fordul elő. Véleménye szerint nem mindig maga a zeneszerző az, aki legjobban interpretálja műveit, nem lehet egyedül csak ő azok tévedhetetlen előadója. „Nem mondom, hogy mások jobban értik a művet, mint a komponista, de sokszor olyan új dolgokat fedeznek fel benne, amire maga a szerző nem is gondolt” – fogalmazott. „Éppen ezért műveim meghallgatása, mások interpretálásában, számomra kellemes [művészi] torna⁵⁰ és persze tanulság, hogy a magam előadásában később ne jelentkezzenek azok a hibák, amiket másoknál felfedeztem.”⁵¹

⁵⁰ „en para mi una gymnasia placentera”.

⁵¹ A nyilatkozatról a *Lyra* folyóiratban megjelent cikkből értesülünk. Lásd az 1. számú lábjegyzetet.

2. fakszimile

Teatro Colon – Szalay Lajos⁵² tollrajza, 1948. A kép forrása: Louis Szalay, *Impresiones de un inmigrante. 25 dibujos a pluma.* (Buenos Aires: Ed. la Municipalidad, [1949])

Dohnányi első hangversenye 1948. április 25-én volt a Teatro Colónban. Az est műsorán Haydn, Beethoven, Chopin, Liszt művei mellett saját kompozíciói szerepeltek.⁵³ Zachár feljegyzéseiből tudató, hozzátartozói nagyon izgultak, mivel az utóbbi hónapokban alig jutott zongorához, s a folyamatos gyakorlás hiányát meglátásuk szerint az utóbbi hetek nyugodt felkészülése sem pótolta, ráadásul új zongoraversenyének martinezi házi bemutatója során a kezét is megütötte. Nem panaszkodott ugyan, de Ilona szerint az éghajlatváltozást is nehezen viselte, s félték, hogy cserben hagyja őt legendás nyugalma. Kezdetben a közönség hűvös tartózkodással, udvarias tapssal fogadta játékát. Ez voltaképpen várható is volt, hiszen nevét kevésbé ismerték a dél-amerikai földrészen, arrafelé soha nem kon-

⁵² Szalay Lajos (1909–1995) grafikus. 1948–1960 között Argentínában élt, a Tucumáni Egyetem és a Buenos Aires-i Képzőművészeti Főiskola tanára volt.

⁵³ Haydn: f-moll variációk; Beethoven: c-moll szonáta; Chopin: h-moll mazurka (noktürn?), Aszdúr impromptu; Liszt: E-dúr legenda (*Paolai Szent Ferenc a hullámokon jár*); Dohnányi: fisz-moll rapszódia, Scherzino a Hat zongoradarabból, *Adagio ma non troppo* a *Ruralia Hungaricából*; Dohnányi–Schubert: *Valses nobles*.

certezett, és hanglezfelvételei sem voltak. Így aztán a színház hatalmas nézőterét csaknem félíg megtöltő hallgatóság nemigen tudta, mit kaphat és mit várhat egy, a hetvenedik életében túl lévő idős zongoristától. „De úgy tűnt, Dohnányi a hallgatóság hozzáállását kihívásnak tekintette. Számára ez a koncert egy csata volt, amit meg kellett nyernie.”⁵⁴ Az est előrehaladtával mintha megfiatalodott volna, egyedülálló zenei tehetsége, személyiségének kisugárzása, és nem utolsósorban a hosszú évtizedek hangversenyrutinja meghozta a sikert:

[...] jött Liszt legendája. E. úgy játszott, hogy még soha, de soha így nem hallottam. [...] mikor bevégezte, úgy dördült fel a taps, mint egy orkán. Az mondják, ilyen taps még nem volt a Colonban. Az emberek örvöngve tapsoltak, kiáltoztak itt-ott: *muj bien*, [...] háziasszonyunk a nyakamba borult, az arca csupa tűz volt, s úgy lihegte: „Istenem, mintha Liszt támadt volna fel. Így még nem hallottunk Lisztet játszani!” És aztán jöttek Ernő művei és a lelkesedés leírhatatlan lett [...] mindenki ülve maradt és tombolva várta, hogy mi lesz még, majd ordítottak, hogy újra és hogy volt, s négy ráadás következett, ami igazán csodaszamba megy itt [...]. Kint is annyian várták autogrammkérők, még az utcán is, hogy eltorlaszolták a forgalmat.⁵⁵

Másnap a vezető lapok (többek között a *La Prensa*, a *La Nación*, a *Clarín*, a *La Razón*) elragadtatott hangú cikkekben méltatták a művészt: dicsérték játéka kifinomult eleganciáját, billentésének páratlanul sokszínű gazdagságát, gyengéd nemes heroizmusát, zongorahangjának bársonyos, telt hangzását, tökéletes technikáját s különleges, mély karakterábrázoló képességét.⁵⁶ A jól sikerült bemutatkozás után, meglepetésre a május 6-án megrendezett második szülőesten már a fél házat sem töltötték meg a hallgatók, s a koncertről alig néhány újság közölt barátságos hangú, ám rövid tudósítást. Dohnányi azonban hitte (mert hinni akarta), hogy hamarosan minden rendeződik, beindulnak a hangversenyek. Olyan bevételekben reménykedett, amelyek jelentős részét főként hirdetésekre költetik. Bubik maga is komoly összeget, tízezer *pesó*t szánt volna reklámokra. Ő már kezdettől fogva látta, hogy propagandaanyagok nélkül Dohnányi a későbbiekben egyáltalán nem juthat fellépésekhez a főváros gazdag zenei kínálatában.⁵⁷

⁵⁴ „But it seemed Dohnányi regarded their attitude as a challenge. For his this concert was a battle that had to be won.” Ilona von Dohnányi, *Cantus vitae (Autobiography of Ernst von Dohnányi)*, gépirat, 305–306. (OSZK, Dohnányi-hagyaték)

⁵⁵ Zachár Ilona levele Dohnányi Máriának, Martinez, 1948. április 26. *Családi levelek*, 235. sz.

⁵⁶ ZTI MZA Dohnányi. Scrapbook.

⁵⁷ Ilona naplójából megtudjuk, Bubik már 1947 nyarán, az argentinai hangversenyek szervezésekor kért propagandaanyagot és lemezfelvételeket is, de ilyenekkel Dohnányi nem rendelkezett.

Furtwängler impresszáriói követendő példát állítottak: a karmester koncertjeinek ugyanis olyan hatalmas hírverést csináltak, hogy „még a toiletten is, ha papírt akart használni az ember Furtwängler hirdetéseire bukkant” – jegyezte meg némi rosszindulattal Ilona.⁵⁸ Ám igen hamar kiderült, hogy a két hangversenyből semmi hasznuk nincs, s mivel tartalékaik nem voltak, befektetni sem tudtak mielőtt. A harmadik hangversenyt – amely ráadásul egy napra esett a népszerű chilei zongoraművész, Claudio Arrau fellépésével – már alig lehetett megtartani. „Egész nap nedvesség, nyomott hangulat. A koncert szomorú, félüres, lehangoló és keserű. Végünk van” – olvashatjuk Ilona naplójában. S habár az est után két nappal megjelent kritika írója meleg szavakkal méltatta a zongorista fantasztikus memóriáját, kristálytisztá technikáját, zeneiségét és hallatlan szerénységét, érdeklődés hiányában a további három hangversenyt le kellett mondani.⁵⁹ Az ok: „nincs formában, nem aratott átütő sikert, nem gyakorolt eleget” – jegyezte fel Ilona Bubik kellemetlen szavait. Most már Dohnányi is megértette, milyen nagy a gond. A koncertrendező pedig külföldre utazott, hogy új fellépési lehetőségek után nézzen, és a teljes anyagi bukás után – amit még az is súlyosbított, hogy valamiből ki kellett fizetnie a tervezett hat este terembérleti díját – maga is talpra tudjon állni.

Dohnányi fellépéseinek ellehetetlenülésében s több rádiószereplésének elmaradásában talán szerepe volt – Zachár Ilona szavaival élve – annak a fertelmes támadásnak is, amivel szinte azonnal szembesülnie kellett, amint a nyilvánosság elé lépett. Háborús bűnösségét és annak bizonyítékait egy harmadosztályú kommunista újság közölte, arra biztatva olvasóit, hogy náci múltja miatt bojkottálják fellépéseit.⁶⁰ Ez ugyan teljesen felesleges volt, mert ahogyan hűgának enyhe gúnnyal megjegyezte: „ennek a lapnak az olvasói amúgy sem mennek hangversenyre”.

Újságokból itt mindenféle van; spanyol és olaszon kívül két angol, két német és három magyar (egy kommunista, mely máris írta, hogy ne menjenek el a hangversenyre, ami teljesen fölösleges volt, miután ennek a lapnak az olvasói amúgy sem mennek hangversenyre).⁶¹

Szerencsére a *Délamerikai Magyarország* szinte azon nyomban megcáfolta a rágalmakat, és közölte az igazságügy-minisztérium tanúsítványának másolatát, mely

⁵⁸ Zachár Ilona levele Dohnányi Máriának, Martinez, 1948. május (ZTI, Fond 4/293).

⁵⁹ *Jüdische Wochenschau* (1948. május 14.). (ZTI MZA Dohnányi. Scrapbook.)

⁶⁰ Kurucz, 308.

⁶¹ Dohnányi Ernő levele Dohnányi Máriának, Martinez, 1948. április 26. *Családi levelek*, 235. sz.

igazolta, hogy e kiváló művész soha nem szerepelt a háborús bűnösök listáján.⁶² De mint ahogyan a koncertek körül támadt bizonytalanságok, úgy ezek a kellemetlen áskálódások is váratlanul érték őket, s még inkább megkeserítették amúgy sem könnyű napjaikat. Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy a következő hónapokban további, személyét közvetlenül érintő politikai támadással – ebben az országban – a komponistának nem kellett szembesülnie. Nyilván azért sem, mert Buenos Airesben május közepe után több hangversenyt nem adott.

Az idős művészt fizikailag egyre jobban megviselte a szokatlan időjárás, a magas páratartalom. Ilona naplójából tudható, hogy zongorázás után hamar elfáradt, június első heteire karja bemerevedett, bedagadt és fáj, ujjai sokszor hidegek voltak, s csak nagy nehézségek árán tudott eleget tenni a Bubik által Montevideóba (Uruguay), Porto Alegrebe (Brazília) és Rosarióba (Argentína) szervezett fellépéseknek. Aligha meglepő, hogy kézzelfogható anyagi eredménye ezeknek a koncerteknek sem volt, mivel egyetlen alkalommal sem játszott telt ház előtt. Az európai jövedelmek is csak lassan csordogáltak, ráadásul jogdíjainak java része Ausztriában még mindig zárolva volt. Frankovszky Rudolfnak írta:

Szíves soraidat az AKM elszámolással tegnap kaptam meg. [...] Oswalddal már hosszabb ideje levelezésben állok az egyesületből való kilépésem tárgyában. Nem szívesen engednek el, én sem szívesen lépek ki, de a józan ész parancsolja. [...] Különböző kilépésemet már formálisan be is jelentettem s rövidesen az itteni SADAICnak tagja leszek.⁶³ Az argentin egyesület milliókkal rendelkezik s jóléti intézményei példásak. A külföldön heverő jogdíjaimat pedig sokkal inkább fogják beszédhetni, mint az osztrákok. Hozzájön, hogy az európai helyzet annyira bizonytalan, hogy az osztrák egyesület fennmaradását sem lehet garantálni.⁶⁴

⁶² Szerző nélkül, „Alaptalan vád Dohnányi Ernő ellen. Az igazságügyminiszter igazolta, hogy nem háborús bűnös.” *Délamerikai Magyarság. El periódico húngaro más grande en la América del Sud* (1948. május 10.).

⁶³ Kilépési szándékáról a hazai sajtóban az alábbi rövid, politikai felhangú híradás jelent meg: „Dohnányi Ernő Argentínába költözött családostól és felvételét kérte az ottani zenészszerzők körébe. Hivatalos kérdést intéztek a Magyar Szövegírók és Zenészek Szövetségéhez: vajon szakmai szempontból nincs-e kifogásuk Dohnányi ellen. (A politikai múlt és magatartás nyilván nem érdekli az argentin zenészalakulatot?).” Szerző nélkül, „Ezt hallottuk”, *Világ* (1948. június 9.), 5.

⁶⁴ Dohnányi Ernő levele Frankovszky Rudolfnak. Martinez, 1948. június 24. (OSZK, Dohnányi–Frankovszky-hagyaték) – Az európai jogdíjakat illetően a helyzet egy év múlva sem változott: „A tantiemeket addig nem kaphatom ki, míg Ausztriával nem kötötték meg a békét. Ha a magyar szerzők egyesületéhez tartoznék, már régen kikaphattam volna, mert M. országgal már meg van a békeszerződés. De az én tantiemeimet a német »Stagma« s most az osztrák »AKM« kezeli, s a pénz még zárolva van.” Dohnányi Ernő levele Dohnányi Máriának, Tucuman, 1949. július 16. *Családi levelek*, 252. sz.

3. fakszimile

A montevideói (Uruguay) hangverseny műsora (MTA BTK ZTI Könyvtár)

Montevideo

S. O. D. R. E.

ESTUDIO AUDITORIO

Domingo 4 de Julio de 1948

A LAS 18.45

Unico Recital Popular de

ERNESTO DE DOHNÁNYI
PIANISTA HUNGARO

PROGRAMA

I

Beethoven: Sonata, Do mayor, op. 2 N.º 3
(Allegro con brio - Adagio - Scherzo - Assai Allegro)

Beethoven: Sonata, La bemol mayor, op. 110
(Moderato cantabile - Molto Allegro - Adagio ma non troppo - Fuga)

II

Chopin: Improvvisu, Fa mayor

Brahms: Rapsodia, Sol bemol, op. 79 N.º 2

Brahms: Capriccio, Si bemol, op. 76 N.º 2

Schubert: Improvvisu, Sol bemol mayor

Schubert: Improvvisu, Fa menor

III

Dohnányi: •Sphärenmusik•
•Valse aimable•
•Tolle Gesellschaft•

Schubert - Dohnányi: Valses nobles

"Organización Internacional de Conciertos - Buenos Aires"

Empresa: Nicolás Messuti

PRECIOS DE LAS LOCALIDADES
(Incluido el impuesto de la Enchufé Antidivertencia)

Primera fila y balcones: ent. \$ 4.00	Entrada general a Quinta	\$ 0.50
Segunda y tercera fila: ent. 2.00	Segunda fila y balcones	\$ 0.40
Primera y segunda fila: ent. 1.00	Quinta fila y balcones	\$ 0.30
Quinta fila y balcones: ent. 0.50	Entrada general a Quinta	\$ 0.20
Quinta fila y balcones: ent. 0.20	Quinta fila y balcones	\$ 0.10

Incluido el impuesto de la Enchufé Antidivertencia

Señales al salir de la sala en grupo, no se permitirá la entrada a la sala, hasta el primer intervalo

ADVERTENCIA: Por disposición de la Ordenanza de Fomento y Defensa contra el Fuego, al terminar el espectáculo el público podrá abandonar la sala por cualquier puerta de salida. En caso de "alarma" o incendio no correrá, en ningún caso, responsabilidad la salida por cualquier puerta de salida.

ESTAMPADO - RIO GRANDE 1948

Anyagi biztonság híján életük alig három hónap elteltével teljesen kilátástanná vált, súlyos gondokkal küzdöttek. Hogy valami fix bevételhez jussanak, Ilona fordítással, cikkírással próbálkozott, kevés sikerrel. Továbbra is kölcsönpénzből éltek.⁶⁵ De Dohnányi művészi tekintélyének megőrzése, társadalmi kapcsolataik megszilárdítása és továbbépítése miatt Ilona minden erejével azon volt, hogy társasági életük továbbra is zavartalan maradjon. Bármilyen nehéz volt is, fenn kellett tartania a látszatot: szegényes külsőségekkel egy nemzetközi hírnő művész (valójában egy szűk környezetben kívül voltaképpen kevésbé valós) tekintélyét nem rombolhatta. Mint az Dohnányi naptárbejegyzéseiből és Ilona naplóiból kiderül, látogatóik („előkelő vendégeik”) többnyire a magyar emigráció tagjai voltak. Velük hamar kapcsolatba kerültek, a koncerteket meghallgatta Szelezcky Zita,⁶⁶ Sorg Antal iparmágnás,⁶⁷ Nelky Lajos egykori argentin magyar követ. Dohnányi ugyancsak találkozott több, az általa vezetett Filharmóniai Társaság zenekarában játszó muzsikussal és régi kedves tanítványával, Furka Gizellával.⁶⁸ A kapcsolatépítés ilyenforma módja persze Ilona számára is fontos volt, ha ironiként is meg akarta találni helyét az argentin kulturális életben – spanyol és magyar környezetben egyaránt.⁶⁹ Az asszony kétségbeesett, panasszal teli leveleire az itthoniak aggódva reagáltak, mígnem az amúgy türelmes Dohnányi tőle szokatlan hevességgel intette le őket:

⁶⁵ Dohnányi zsebnaptáraiban többnyire feljegyezte, hogy a John Kirn bankjától rendszeresen folyósított kölcsön mellett kitől milyen összegeket kapott. 1949-es naptárának elején például a „received” rovatban az alábbi számsorok szerepelnek: Laczkó 1200+2200, Conrad: 7.200, Lutor: 1500, John: 4000. Pontosan összegezte azt is, hogy észak-amerikai turnéja után impreszszáriójának, Andrew Schulhofnak mennyivel tartozik (578.53+600+900=2071.53).

⁶⁶ Szelezcky Zita (1915–1999), akinek nevét az újságokban, háborús bűnösként, Dohnányiével együtt emlegették, argentinai életének kezdetét így summázta: „mi a háború után kimenekült »nácik, fasiszták, gyilkosok« voltunk, sokak szemében. [...] az emigrációban élők sorsa nehezebb volt, mint gondolnánk.” Pusztaszeri László, *Szép magyar élet. Szelezcky Zita pályaképe* (Budapest: Kairosz, 2011), 150.

⁶⁷ Sorg Antal (1895–1978) építészmérnök, 1921–1926 között Argentínában dolgozott, ahová a második világháborút követően immár véglegesen emigrált. Neve ugyancsak szerepelt a háborús bűnösök 1947-es listáján. A Buenos Aires-i Centro Hungaro alapítója, a Mindszenty Magyar Tudományos és Művészeti Akadémia tagja. Az 1950-ben alakult egyesület Dohnányit is tagjai sorába választotta.

⁶⁸ Furka Gizella zongoraművésznő, 1939–1942 között Dohnányi tanítványa.

⁶⁹ Zachár több történelmi tárgyú regény írását tervezte. Hiányos nyelvismerete azonban nehezítette munkáját. Ennek ellenére 1949 tavaszán a Circulo Literario kiadónál mégis megjelent *Tambien Dios lo quiere* [Isten is úgy akarja] című kötete. A keresztes háborúk idején játszódó, hamar népszerűvé váló történelmi regény 1952-ben más kiadónál (Editorial Jackson de Ediciones) ismét napvilágot látott.

[...] ezeknek a drukkolásoknak és aggodásoknak véget kell vetni. Hát tulajdonképp miért aggodnak? Minden a legjobb rendben megy, s a nehézségeket le kell küzdeni, ami meg fog történni. Magoknak odaát teljesen hamis képük van erről az országról. Ez se más, mint minden ország. Ha itt a kereseti lehetőségek nagyok is, nem lehet követelni, hogy gyorsak is legyenek. [...] Ne tesék tehát jó tanácsokkal sem szolgálni, miután ehhez jobban kéne ismernie az itteni viszonyokat. Hogy mi van itt, azt nem vagyok kíváncsi Budapestről hallani, ellenben nagyon szeretnék tudni, hogy mi van ott. S ha politikáról nem is lehet írni, talán a művészetről lehet.⁷⁰

A reményeiben csalódott idős művész valójában reálisan látta helyzetüket, s amikor Frankovszky arról érdeklődött, hogyan helyezkedett el mint „előadóművész, karmester, zeneköltő és pedagógus”, higgadtan foglalta össze az elmúlt három hónap addigi tapasztalatait:

Alig három hónapi ittlétem alatt nehéz lett volna mindezt megcsinálni. S hogy tisztábban lásd az itteni viszonyokat, mindenekelőtt azt kell megírnom, hogy itt *minden* rém lassan megy. Az embereknek rettenetesen sok idejük van, s mindent másnapra halasztanak; mindenféle az mondják „manana”. Azonfelül dúl-fúl a nacionalizmus, s mindent argentiniekkel akarnak betölteni; tehát „elhelyezkedni” nem lehet addig, míg az ember félig nem argentiniai. Hozzájárul még, hogy mindenki gyanakvó és fél az idegentől. Nexusokat keresni csak úgy lehet, ha az ember *őket* hagyja közeledni, amihez idő kell. Egyelőre mást nem tehetek, mint hangversenyezni. A koncertek jól sikerültek, de itt is meg kell küzdenem a honfitársaim által elterjesztett előítéletekkel. Sok itt a kommunista és a zs. is. De ezt ki kell harcolni. – A közönség különben nagyon lelkes, de még fiatal és kultiválatlan. Koncert sok van, kivált sok a zongoraest, melyet a közönség itt jobban szeret, mint a hegedüestéket.⁷¹

Tucumán I. – 1948. szeptember–november

Kétségbeejtő anyagi körülményeik javulását a november végén kezdődő, három hónaposra tervezett egyesült államokbeli hangversenykörúttól várták. Ám váratlanul máshonnan is kínálkozott megoldás. Argentína legtávolabbi és legkisebb tartománya, az északnyugati Tucumán állami egyeteme, az 1914-ben alapított Universidad Nacional de Tucumán fejleszteni akarta művészeti oktatását, felső-

⁷⁰ Dohnányi Ernő levele Dohnányi Máriának, Martinez, 1948. július 8. *Családi levelek*, 237. sz.

⁷¹ Dohnányi Ernő levele Frankovszky Rudolfnak, Martinez, 1948. június 24. (OSZK, Dohnányi–Frankovszky-hagyaték).

fokú zenei intézet indítását tervezte. Az egyetem frissen alakult zenekarában játszó magyar hegedűs, Szerafini György tanácsára az intézmény vezetősége Dohnányit kérte fel az alapító-szervező munka elvégzésére, tanításra, s a későbbiekben a zenekar vezetésére.⁷² Dohnányi eleinte habozott; túl nagy kötöttséget nem akart vállalni. Tehernek érezte már ezt a fajta elfoglaltságot. Mindazonáltal tisztában volt vele, hogy ez valamiféle biztonságot jelenthet számukra, s amikor ígéretet kapott arra, hogy saját belátása szerint oszthatja be idejét – szabadon utazhat, s így eleget tehet majdani koncertfelkéréseinek is –, elfogadta az állást. Talán még örült is a rá váró feladatnak, mindenesetre hamar hozzáfogott a munkához. Úgy érezte, ha minden az elképzeléseinek megfelelően alakul, s megkapja azokat a tanárokat, akikkel együtt szeretne dolgozni, az eredmény egészen egyedülálló lesz a világban.

*Alea jacta est! Fotokopiát, (nem az eredeti okmányt) kérek, még pedig a berlini kinevezésről, a „Professor” (porosz kir.) titulus adományozásáról, a Doctor h. c. diplomáról s egyéb hasonló dolgokról. Ezekre az egyetemnek (mert ilyenről van szó) reklám céljából szüksége volna, miután a dotálás nem is olyan szerény. Ami pedig a munkát illeti, az se lesz semmi, miután úgyszólván a semmiből kell idővel óriási dolgot teremteni. A terv, melyről majd bővebbet később, nagyvonalú, úgyszólván fantasztikus; realizálása még évekig fog eltartani.*⁷³

A szerződés megkötésére, illetőleg aláírására 1948. szeptember második felében került sor.⁷⁴ A Tucumánba érkező Dohnányit örömmel üdvözölte az egyetem vezetősége, s meginterjúvolta a helyi újság is.⁷⁵ Az idős művész ismét bizakodott. Tetszett neki a fejlődésben lévő egyetem sokszínűsége, a barátságos környezet, a Buenos Aires-inél valamivel kedvezőbb éghajlat. A kicsi, de annál összetartóbb magyar közösség is lelkesen fogadta, a kolónia lelke, a Laczkó család később mindennapjaik részesévé vált. Az egyetemen hivatalosan október elején kezdett dolgozni. Családja csak a költözéssel kapcsolatos tennivalók elvégzését követően – ami

⁷² Szerafini György (Jorge Serafini) a tucumáni zenekar második koncertmestere volt. 1945 előtt a Budapesti Filharmóniai Társaság zenekarában játszott. Az együttesnek több magyar tagja is volt, így Heltai Ferenc (Francisco Heltai), valamint két nagybőgős: Wenczel János és Abonyi Mihály, mindketten a Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekarának egykori tagjai.

⁷³ Dohnányi Ernő és Zachár Ilona levele Dohnányi Máriának, 1948. szeptember 11. *Családi levelek*, 239. sz.

⁷⁴ A szerződések megtekinthetők a ZTI MZA Dohnányi-gyűjteményében (MZA-DE-TA Script 9.138-9.141.)

⁷⁵ Szerző nélk. „Arribo ayer el Maestro Dohnanyi”, *El Tropicó* (1948. szeptember 19.). (OSZK, Dohnányi-hagyaték. Lapkivágatok.)

a nagy távolság, az ottani nehézkes lakáshelyzet és nem utolsósorban az argentin ráérős mentalitás miatt némiképp nehézkes volt –, a hónap utolsó hetében követte. Dohnányi a külön töltött napok történéseiről részletesen beszámolt Ilonának. „Ma gyönyörű idő lévén (nem túl meleg) Laczkó felvitt Aczélnével és Hildával (persze a kislánnyal is) a hegyre. Európa óta először élveztem a hegyi levegőt. Nagyszerű volt! De csodálatos, hogy a tucumániak nem építettek még oda villákat. Nincs ott csak egy vendéglő és egy óriási Krisztus” – írta.⁷⁶ Fél évvel később – jobban megismerve környezetét – így összegezte benyomásait:

[...] ez a vidék, még inkább az innen északabbra fekvő minden tekintetben nagyon érdekes, s Argentínát itt lehet megismerni, nem pedig Buenos Airesben, amelyik egy 4 milliós világváros, tele idegenekkel. A lakosság nagyobb része itt „creollo”, indiánok még a hegyekben elvélve találhatók. A hegyek – már t.i. a négy-ötezresek – innen ugyan szépen láthatók, de kb. 100 klméterre vannak. Az előhegyek (1000-1200 m.) is 10 klméterre vannak, s a város síkságon fekszik, úgyhogy „hegymászásról” nem igen lehet szó. A város maga elég csúnya, s ha eltekintek a stíluskülönbségtől, azt mondhatnám, hogy pl. Ceglédhez hasonlít. Van itt ugyan egy „felhőkarcoló” is, de ez csak 7 emeletes.⁷⁷

Dohnányi Ernő a „hegyen”. Vele Laczkó János, Deniflée Hilda, Aczélné és a „kislány”; az „órási Krisztus” Juan Carlos Iramain argentin-inka szobrászművész alkotása (ZTI MZA Dohnányi)

⁷⁶ Dohnányi Ernő levele Zachár Ilonának, Tucumán, 1948. október 12. (MZA-DE-Ta-Script 82.182) – Aczélné férje, Aczél Márton (1906–1958) biológus, zoológus, 1948-tól haláláig a tucumáni egyetem vezető kutatója. A két család jó kapcsolatban volt egymással.

⁷⁷ Dohnányi Ernő levele Dohnányi Máriának, Tucumán, 1949. július 16. *Családi levelek*, 252. sz.

Szorgalmasan dolgozott a zenei tagozat tervén a városi zeneiskola igazgatójával, Alex Conraddal, próbált a zenekarral, amellyel két közös fellépést terveztek. Elégedett a művészeti intézet vezetőjével, Guido Parpagnolival is, aki a leendő fakultást frekventált helyen, a város (akkori) legelegánsabb szállodája, a Savoy Hotel melletti épületben szándékozott elhelyezni. Rövidesen sor került első koncertjére: a zenekar 1948. november 7-i bemutatkozó estjén Carlos Felix Cillario vezényletével a Teatro Odeónban forró sikerrel játszotta Ludwig van Beethoven op. 37-es, c-moll zongoraversenyét, melyet az egyetemi rádió is közvetített.

Közjáték: Észak-Amerika – 1948. november – 1949. március

Immár biztos egzisztenciával a háta mögött, Dohnányi Zachár Ilonával 1948. november 13-án a moróni repülőtérén gépre szállt, hogy megkezdje három hónaposra tervezett turnéját az Egyesült Államokban. A magyar emigráció egyik lapja, a *Magyar Út* helyszíni tudósításban számolt be az eseményről.⁷⁸ Az újságíró büszkén fogalmazott: „a Dél-Amerikába menekült vezetőemberek közül Dohnányi lesz az első, aki az U.S.A.-beli magyarokat felkeresi, és velük személyes kapcsolatot keres.” A felszállás előtti pillanatokban maga Dohnányi pedig így nyilatkozott:

Nagy örömmel megyek az U.S.A.-ba. Kilencszer jártam már ott hangverseny-körúton. [...] Mikor 1929-ben budai villám elkészült, elhatároztam, hogy egy darabig nem megyek külföldre, hanem csak a magyar zenei élet felvirágoztatásának szentelem magam. Aztán jött a háború. Most ha nem akarnám is, kénytelen vagyok járni a világot. Újra kell kezdenem a vagabund életet... Erre az útra azonban különlegesen boldogan és frissen indulok. [...] Tudom, hogy a legnagyobb külföldön élő magyar népcsoporttal találkozhatom, *akikre ma várakozva tekint az otthoni és a világ minden táján szétszórt magyarság.*⁷⁹

A lap szerkesztősége megígérte olvasóinak, hogy a továbbiakban a művész „egyik kísérője” (értelemszerűen Zachár Ilona) részletes tudósításokat közöl a turné állomásairól is. A tudósítások azonban elmaradtak – az argentin nyomdászsztrájk miatt az újságot hosszabb ideig nem tudták kiadni. A következő év januárjában jelentek meg Márton János New York-i tudósító sorai, az elragadta-

⁷⁸ Szerző nélk., „Dohnányi Ernő északamerikai hangverseny-körútra indult”, *Magyar Út* 1/1 (1948. november 17.), 6. – „Magyar Út / Magyarok Útja. A számkivetésben élő, antibolsevista magyarság kéthetente megjelenő politikai, társadalmi, irodalmi és művészeti lapja.” Az 1948-ban indult, keresztény beállítottságú hetilap szerkesztője Kerecsendi Kiss Márton, kiadója Vörös-vary István volt, de élvezte Luttor Ferenc volt vatikáni követ erkölcsi támogatását is.

⁷⁹ Uo.

tott észak-amerikai kritikusok által ezüsthajú titánnak nevezett művész bostoni, athensi, detroiti sikereiről. Márton szerint a mestert mindenütt ünneplés, szeretet vette körül; hangversenykörútja fényes diadalút: a régi Dohnányi-koncertek hangulata elevenedett meg nap nap után a különböző vidéki városokban. „Göndörék próbálkozása csődöt mondott [...] az egyszerű amerikai semmiféle göndöri rágalomnak hitelt nem ad” – fogalmazott.⁸⁰

Mert bizony Dohnányinak most is, mint az emigrációja során már oly sokszor, nem várt erkölcsi nehézségekkel kellett szembesülnie. Az őt háborús bűnösséggel igaztalanul vádoló, személyét szélsőséges, antiszemita nézetekkel megbélyegző rágalomhullám elérte az Egyesült Államokat is. A *The New York Times* voltaképpen már egy évvel korábban, 1947 tavaszán több cikket közölt háborús bűnösségével kapcsolatban – nyilvánvalóan a Magyarországon ismét felszínre került vádaskodások hatására. Kilényi Ede akkori nyilatkozatában ugyan megerősítette: a művészt az amerikai hadsereg annak idején tisztázta a vádak alól, de úgy látszott, hiába. Megérkezésük előtt egy hónappal, 1948 októberében „Dohnányi Ernő a náci és Szálasiék kedvenc házimuzsikusa az USA-ba készül” címmel az alábbi vezércikk jelent meg a Göndör Ferenc szerkesztette politikai hetilap, *Az Ember* hasábjain:⁸¹

Kedves Szerkesztő Uram!

Remélem levelem még idejében fog érkezni ahhoz, hogy harcos lapjának befolyását latbavesse [sic] és megakadályozza egy legalábbis „nemkívánatos egyénnek” az Egyesült Államokba való besurranását. Remélem, ha az ügynek nyilvánosságot ad Szerkesztő Úr, az északamerikai magyarság sikeresebben fog tudni fellépni, mint mi, itt Délamerikában, ahová az illető úr csendben és gyorsan „beszivárgott”, még mielőtt bármit is tudtunk volna terveiről.

Közismert nevű emberről beszélek: Dohnányi Ernő zongoraművésről és zeneszerzőről, akinek zenei képességeit sehol, senki nem kétli, de akinek emberi hitványságával mindenütt, mindenkinek tisztában kell lennie. Ez a Dohnányi Ernő, „Ernst von Dohnanyi”, Magyarországon minden rezsimet hétrét görnyedve szolgált ki és végül oda süllyedt, hogy a véreskezű Szálasinak „Kulturális Tanács”-ában foglalt helyet. [...]

Mindenki, aki az első világháborútól a második világháború végéig ismer-te, vagy figyelte a magyar zenei életet, folyton szembetalálta magát Dohnányi

⁸⁰ Márton János „Dohnányi újabb nagy sikerei USA-ban. New Yorki munkatársunk jelentése”, *Magyar Út* 1/3 (1949. január 21.), 7. A „diadalút” további sikereiről az újság március 14-i száma közölt néhány mondatos összefoglalást.

⁸¹ Göndör Ferenc (1885–1954) újságíró. Az első világháború ideje alatt haditudósító, a proletárdiktatúrában az újságíró-szakszervezet elnöke. Még a diktatúra ideje alatt emigrált Bécsbe, később az Egyesült Államokba költözött.

Ernő sunyi alakjával. Nem arról van szó, hogy Dohnányi, a muzsikos nem volt talentumos. Arról van szó, hogy Dohnányi, az ember, kíméletlen könyöklő és minden erkölcsi, vagy politikai princípium nélkül való érdekhajhász volt, aki éppoly színpadias alázattal hajbókolt fölfelé, mint amilyen energikusan rúgott lefelé. Fel is tornázta magát a magyar zenei világ tetőpontjára akkor, amikor olyan génusz (és csodálatos jellem), mint Bartók Béla, megvetéssel távozott onnan és Kodály Zoltán éveken át néma elvonultsággal fejtett ki sztrájkot és messze elhallatszó néma tüntetést. Dohnányi úr, nyakában a Corvin láncsal, a Filharmonikusok és a Zeneakadémia élén, Horthy-banketteken, Hitler és Mussolini előtt, a köz-és magánéletben, a kultúrpolitikában úgy illegett-billegett, mint egy lakáj és balettáncos kombinációja. Amikor aztán a nyilas terror megkezdődött, és „talajgyökér” és „vérválóság” és „gyepük” félőrült Szálasi és annak gonosztevő bandája lépett hatalomra Dohnányi úr maradt, aki volt „ein Mädchen für alles”, mellesleg pedig most már a szuronyokkal kigyomlált magyar zenei világ korlátlan hatalmú diktátora. [...]

1945 őszén azoknak a listáján volt, akiket az amerikai hadsereg kész volt kiadni tárgyalásra, de valahogy nem reflektáltak rá otthon s az ügy egyre jobban ellaposodott. Innen aztán átugrunk Dél Amerikába, ahol Dohnányi úr egy szép napon megjelent, s ahonnan most az Egyesült Államokba készül koncert-körútra. [...] Ha Dohnányi Ernőben lelkiismeret lenne, messze távol maradna világszerte mindazoktól, akik hozzá hasonló fráterekkel nem hogy nem cseresznyéznek egy tálból, de még csak egyazon levegőt sem szívnak vele. Azok pedig, akik ennek az embernek az útját igyekeznek egyengetni[,] most már Észak-Amerikában is, számoljanak el saját lelkiismeretükkal.

B. L. (Buenos Aires)⁸²

A New York-i magyar nyelvű sajtóban, elsősorban *Az Emberben* megjelenő további dicstelen, megalapozatlan állításokat és rengeteg tárgyi tévedést tartalmazó újságcikkek⁸³ s a koncertek körüli szervezési zavarok elkerülésére végül

⁸² B. L., „Dohnányi Ernő a nácik és Szálasiék kedvenc házimuzsikusa az USA-ba készül”, *Az Ember*, 23/37 (1948. október 9.), 1.

⁸³ Válogatás csak *Az Emberben* megjelent írásokból: „Megcáfолhatatlan adatok Dohnányi Ernő bűnlajstromáról” (1948. október 23.); „Herr von Dohnányi, heraus!” (1948. november 20.); Lesznai Lajos, „Dohnányi Ernő igazi képe budapesti megvilágításban” (1948. november 20.); „Az »Aufbau« leleplezése Dohnányiról: Dohnányi a háborús gonosztevő” (1948. november 27.); Ruttkay György, „Dohnányi Ernő Szálasi szolgálatában” (1948. december 11.); „A »Wellesley College News« lesújtó kritikája Dohnányiról” (1948. december 18.); „Dohnányi Ernő igazi arca. Egy magyarországi magas állású bíró perdöntő levele a nyilas muzsikusról” (1948. december 25.). – Itt jegyezzük meg, hogy a fentebbi válogatás, valamint minden más, a tanulmányban idézett magyar nyelvű újságcikk forrása az Országos Széchényi Könyvtár Hírlapgyűjteménye.

Dohnányi is közzétett egy cáfolatot – de adott pillanatban az mit sem számított. Megbélyegzettsége bizonyos körökben tartósnak bizonyult, s nemcsak ekkor okozott kellemetlenséget, hanem némely vonatkozásban a későbbiekben is kedvezőtlenül befolyásolta életének alakulását.⁸⁴ Ám az emberségében megalázott Dohnányit, a zongoraművészt az amerikai közönség elsöprő lelkesedéssel fogadta, kritikusai szerették, mesteriskoláinak növendékei pedig úgy „bámultak rá, mint borjú az újkapura”,⁸⁵ teljesen „meg voltak örülve érte”.⁸⁶ A koncertkörút sikeres volt, két egyetem is állásajánlással kereste meg. Többévi huzavona után családi problémái is megoldódtak: Ilonával 1949. február 17-én New Yorkban házasságot kötöttek. A számos gratuláció közül külön említést érdemel Kodály Zoltánné Gruber Emma ugyan jócskán megkésett, ám annál fontosabb levele, mivel annak sarkába Kodály azt írta: „Most sikerült írásba kapni az ig. ügy. min. től, hogy D.E. ügyében a nyomozást beszüntette.”⁸⁷ Göndör Ferenc pedig – a megalázó támadások hallgatólagos lezárásaként, „megnyugtatóul” – lapja 1949. március 19-i számában az alábbi cikket tette közzé:

„Az Ember” szerkesztője a washingtoni igazságügyi minisztériumtól a következő megnyugtató levelet kapta:

Department of Justice Office of the Assistant to the Attorney General, Washington. March. 11, 1949.

Mr. Ferenc Gondor Editor and Publisher „Az Ember” 320 East 79th Street New York 21, New York

Dear Mr. Gondor, I have been requested by the Attorney General to look into the case of Ernest von Dohnanyi and to advise you my findings. The files of the Immigration and Naturalization Service of this Department show that Mr. Dohnanyi departed from the United States on February 24, 1949.

Yours sincerely, Peyton Ford the Assistant to the Attorney General

A náci Dohnányi távozásával tisztább lett az Egyesült Államok levegője.

⁸⁴ A Dohnányi ellen irányuló rágalomhadjáratról bővebben lásd például: Vázsonyi Bálint, *Dohnányi Ernő* (Budapest: Nap Kiadó, 2002), 280–293; Ilona von Dohnányi, *Ernst von Dohnányi. A Song of Life*, ed. James Grymes (Bloomington: Indiana University Press, 2002), 177–184; Belle Schulhof, „Dohnányi megmentése”, in: *Budapest/New York. Egy impresszárió a zenei világban* (Budapest: Cserépfalvi, 1990), 105–119; valamint Kusz Veronika, *Dohnányi amerikai évei* (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2015), 48–52.

⁸⁵ Dohnányi szavai. *Családi levelek*, 242. sz.

⁸⁶ Ilona szavai. *Családi levelek*, 244. sz.

⁸⁷ Kodály Zoltánné és Kodály Zoltán levele Dohnányiéknek, Budapest, 1949. augusztus 10. (MZA-DE-Ta-Script 80.239) – Kodályné utalt arra, hogy ő már korábban többször is megpróbálta Dohnányiékkel felvenni a kapcsolatot, sikertelenül. Kapott ugyan tőlük egy-egy lapot („ha néhanapján eszetekbe jutottunk is egy lev-lap erejéig”), címüket azonban elfelejtették megadni, így nem tudott hová írni.

Tucumán II. – 1949. március–november

Dohnányiék február utolsó hetében tértek vissza Argentínába. Néhány napot Buenos Airesben töltöttek kedves ismerőseik körében. Szíves fogadtatásukról Buchinger Mária számolt be az itthoniaknak, virágnyelven. Szépnek, elegánsnak látta a fiatal házasokat, akik olyan közismertek és közkedveltek, hogy azon még ő is meglepődött, mert „még a házmesterük is ismerte a nevet – rögtön elkezdte fütyülni a gyermekdal-variációkat, amiket a rádió itt gyakran hoz” – írta.⁸⁸ A házaspár március első napjaiban utazott tovább Tucumánba, ahol viszont kellemetlen hírek fogadták őket. Mivel az egyetemnek az 1949-es évre nem volt államilag garantált, érvényes költségvetése, a tanárok már több hónapja nem kaptak fizetést. Ráadásul az országban az infláció hatalmas méreteket öltött, így a fél évvel korábban szerződésbe foglalt járandósága, a havi 3000 *peso* – még ha kézhez kapja is – szinte semmit sem ért. Dohnányi ugyanis nem volt az egyetem kinevezett tanára. Bár a kialkudott honorárium öt évig folyamatosan biztosítva volt, de nem változott, így nem is követhette az inflációt. Felesége panaszolta az itthoniaknak:

A helyzet mikor E. elvállalta ezt az állást az volt, hogy a fizetés, amit ajánlottak, 3000. *peso*. Ez akkoriban óriási jövedelem volt [...] követelhattünk volna többet s az itt még jobban imponált volna, mert itt, aki szerény, azt lenézik [...]. Mi azonban nem mertünk alkudozni, hiszen a torkunkon volt a kés, jobban mondva a 20 ezer *peso* adóság, éhezünk [...], nem tudom mi lett volna, ha az a tucumani megoldás nem jön. [...] a szerződés mellett döntöttünk, öt évre. Tehát ez felbonthatatlan, s mi most is nyeregben ülünk, viszont nem emelhetjük a fizetést, mivel a szerződésben megállapított fizetés örökre szól, s most a 3000 *peso*ból ép hogy megélünk, ha az adóságokat is akarjuk törleszteni.⁸⁹

A művész nehezen viselte az intézményben uralkodó szervezeti és pénzügyi káoszt. Habár a maga részéről betartotta a szerződés rá vonatkozó részét: az intézet hosszú távú tanulmányi tervét már az előző év őszén elkészítette, annak gyakorlati megvalósítása mégsem az ő jóváhagyásával kezdődött el. Guido Parpagnoli ugyanis megkérdezése nélkül mindent elintézett helyette, „rendesen

⁸⁸ Buchinger Mária levele Dohnányi Máriának, Buenos Aires, 1949. március 6. (ZTI, Fond 4/185.) – Mici az ekkoriban készült fotókról némi malíciával jegyzi meg: „olyan a ti megjelenésetek, mint egy magyar kiscsaj páré. Jó földbirtokos típus a régebbi világból.” Dohnányi Mária levele Dohnányiéknek, 1949. augusztus 9. (MZA-DE-Ta-Script 80.237)

⁸⁹ Zachár Ilona levele Dohnányi Máriának és Manninger Júliának, Tucumán, 1949 nyara (OSZK, Dohnányi-hagyaték)

elég bután”.⁹⁰ Ez eleinte bosszantotta, később azonban már „cseppet sem izgat-ta”,⁹¹ s tudomásul vette, hogy nincs tennivalója. Parpagnoli viszont elégedetlenkedett: szerinte ugyanis Dohnányi nem dolgozott semmit, még koncertet sem akart adni. Jóllehet valóban nem volt dolga – még tanítványa sem volt –, általában fél tizenkettő tájban mégis bement az iskolába. Kedélyesen elbeszélgetett munkatársaival, ha kellett, aláírta az előkészített papírokat, s alig két óra elteltével már haza is indult.⁹² Persze kollégái is hasonló cipőben jártak. Pedig az egyetem valósággal gyűjtötte az emigráns, másutt munkalehetőséghez nem jutó német, olasz, magyar szakembereket. Dohnányi maga is több egykori tanítványa-nak, kollégájának segített állást szerezni. Köztük volt Dániel Ernő, aki a bizonytalanság miatt végül a texasi Midwestern University ajánlatát fogadta el,⁹³ és Laczkovich János, aki hiába volt már 1949 júliusától hivatalosan is a zenei intézet kinevezett orgonatanára, nem tudta elhagyni Európát – az egyetem nem fizette útiköltségét.⁹⁴ A már odacsábított hírességek némelyike a körülmények miatt hamar megvált Tucumántól, mások a pénzügyi helyzet stabilizálódásában reménykedve maradtak. Igaz, ők csak „sétálni mehettek”, mert vagy nem volt diákjuk, vagy hiányzott a kutatásaikhoz szükséges felszerelés. De volt olyan is, aki a „sem-mittevést” saját hasznára fordította. Egy Dohnányiék előtt néhány hónappal korábban odaérkezett magyar „légyspecialista” már a második könyvét írta, az egyetem pedig – a pénzügyi nehézségek dacára – az egyiket rövid időn belül ki is adta.⁹⁵ A tétlenség napjait a művész maga is megpróbálta kihasználni, s igyekezett minél többet megtudni tágabb környezete földrajzáról, történelméről, kultúrájáról. Elismeréssel nyilatkozott az egyetem könyvtáráról, ahol gyönyörű, nagy, régi illusztrált könyveket mutattak neki. Olyanokat is, amelyekből az egész világon csak egy-két példány található. A tartomány zenei folklórjáról egy nyolcszáz oldalas, ugyancsak az egyetem által kiadott gyűjteményből tájékozódott. Megál-lapította, hogy az inka őslakosok zenéje „öthangú [ötfokú], mint a magyar, és mollban van és nem dúrban, mint a kínai. Eszerint aztán valóban igaz lehet az a

⁹⁰ Dohnányi Ernő levele Dohnányi Máriának, Tucumán, 1949. július 16. *Családi levelek*, 252. sz.

⁹¹ Uo.

⁹² Zachár Ilona levele Dohnányi Máriának, Tucumán, 1949. június 9. (OSZK, Dohnányi-hagyaték).

⁹³ Dániel Ernő (1918–1977) 1939–1941 között Dohnányi tanítványa. A texasi egyetem művészeti karának később dékánja lett, majd 1959-től a University of Californián (Santa Barbara) tanított. 1952-től az általa alapított Wichita Falls Symphony Orchestra vezetője. Nevéhez fűződik Dohnányi *Stabat Mater*ének 1956. január 16-i bemutatója.

⁹⁴ Laczkovich János (1911–?) 1938–1945 között a Magyar Rádió zenei osztályának vezetője volt. A második világháborút követően előbb németországi templomokban működött. 1955–1969 között a Cottey College-ban (Nevada, USA) professzor. 1969-től Nyugat-Berlinben élt.

⁹⁵ Dohnányi Ernő levele Dohnányi Máriának, Tucumán, 1949. július 16. *Családi levelek*, 252. sz. – A „légyspecialista” valójában Aczél Márton. Lásd a 76. számú lábjegyzetet.

feltevés, amit most akarnak a modern tudósok bizonyítani, hogy t. i. az indiánok is mongol eredetűek s onnan vándoroltak át Peruba és Argentína északi részébe, mely valamikor, s így Tucuman is, az Inka Birodalomhoz tartozott” – közvetítette férje gondolatait Ilona sógoruknak, Kováts Ferencnek.⁹⁶ Ilona ugyancsak érdeklődéssel fordult az őslakók történelme és szokásai felé, s nagy fába vágta a fejszéjét: a régi Dél-Amerika történetét szeretne volna megírni. Buzgón látogatta az egyetem gyűjteményeit, s közel háromszáz olyan könyvet talált, amely az inkák múltját tárgyalta. Nagyon örült, amikor megismerkedtek a városban élő híres szobrászművésszel, Juan Carlos Iramainnal,⁹⁷ akiről kiderült, maga is az inkák leszármazottja. A szobrászt, ahogyan egy későbbi nyilatkozatában fogalmazott a „legbensőbb szeretet szálai fűzték a mesterhez”. Gyakran gyönyörködött zongorajátékában, s tisztelete jeleként elkészítette mellszobrát.⁹⁸ Ugyancsak elvállalta Ilona tervbe vett könyvének illusztrálását is.

Az érdektelenség és nem utolsósorban a nagy távolság miatt Dohnányi hivatalos kapcsolata Buenos Airesszel gyakorlatilag teljesen megszakadt, a fővárosban fellépésekre nem számíthatott. Ahogyan Ilona megfogalmazta: „Ez is nagy baj, hogy itt [t. i. Argentínában] nem lehet koncertet adni. Most van itt Karaján, tele van vele az ország, de t. úgy elfuserálta annak idején Árpibubi, hogy most nem adhat koncertet, mert üres lenne [a terem].”⁹⁹ Ugyanakkor szerződésük is szorongatta. Bár Bubik Árpád koncerteket többé nem tudott szervezni neki, a kontraktus felbontásába sem egyezett bele, így Dohnányi más argentin impresszárióhoz nem fordulhatott. Sőt, Bubik még a rádiószerreplések bevételeinek tizenöt százalékához is ragaszkodott, holott azokkal a megállapodás értelmében nem rendelkezhetett volna.¹⁰⁰ Az időközben Tucumánba érkezett Szentgyörgyi László hegedűművésszel az egyetem egy kamaraestjén eljátszotta op. 21-es cisz-moll he-

⁹⁶ Zachár Ilona levele Kováts Ferencnek, Tucumán, 1949. június 11. (OSZK, Dohnányi-hagyaték).

⁹⁷ Juan Carlos Iramain (1900–1973) 1949 októberében velük ment Tallahassee-be, ahol hamarosan kiállítást szerveztek neki. A rövid időre tervezett látogatásból azonban hosszan tartó, a komponista számára terhessé váló vendégeskedés lett, s ez a kapcsolat meglazulását eredményezte. Iramain harminc méter magas Krisztus-szobra ma Tucumán jelképe, a lakóházában berendezett múzeum egyik ékessége zongorája, melyen állítólag Dohnányi is gyakran játszott.

⁹⁸ Szerző nélkül, „(...) Házikonzerten, szoborleplezésen Dohnányiékknál. Inka művész a magyarokról” *Magyar Nép (Pueblo Hungaro)* 1/13 (1949. szeptember 23.), 6.

⁹⁹ Zachár Ilona levele Dohnányi Máriának, Tucumán, 1949 nyara. (OSZK, Dohnányi-hagyaték.)

¹⁰⁰ Dohnányi zsebnaptárából és Ilona feljegyzéseiből tudomásunk van néhány argentinai rádiószereplésről (a fentebb említetten kívül például Buenos Aires: 1949. április 11. Radio Mundo, vagy korábban Montevideo, Tucumán). Egy ilyen alkalom anyagi vonatkozásait Ilona pontosan ki is számolta. Ahogy 1949. július 25-i, Dohnányi Máriához írt levelében (OSZK, Dohnányi-hagyaték) olvashatjuk: Dohnányi egy Buenos Airesban adott rádióhangversenyéért 2500 *peso* honoráriumot kapott. Ebből 15% (375 *peso*) illetve Bubikot, kettejük repülőjegye 800 *pesó*-ba került, a hotelért 200 *pesó*t fizettek. Ez 1375 *peso* tiszta bevételt jelentett.

gedűszonátáját, de újabb koncertre ott sem került sor.¹⁰¹ Ugyancsak sikere volt a *Ruralia Hungarica* zenekari változatából előadott részleteknek, hosszabb távra azonban az éppen csak hogy működő egyetemi zenekarral sem tervezhetett. A fizetésképtelenség miatt ugyanis minden valamirevaló muzsikus elszökött a fővárosba, alig néhány vonós maradt csak ott. Ráadásul a fúvósok nagy részét még az előző évben elbocsátották, mert nem tartották elég felkészültnek őket. Az elvesztett tagokat pótolni – ismét csak pénz hiányában – nem lehetett.¹⁰² Ezen az állapoton Dohnányi, a negyedszázados zenekarvezetői tapasztalattal rendelkező karmester sem segíthetett. Az együttes dolgaiba beleszólása nem volt, minthogy felesége szerint szerződésében „ügyesen” kizárták abból, hogy a zenekar szervezésében részt vegyen. A művész menekülni szeretne. „Nagyon arra gondolok, hogy felcseréljem állandó lakhelyem, épp most érkezett egy nagyon szép ajánlat U.S.A.-ból” – jegyezte meg alig egy hónappal visszaérkezésük után, és Schulhof közvetítésével tárgyalásokat kezdett a Florida State Universityvel.¹⁰³ Május végére már tudta, mire számíthat Floridában, s naptárába az alábbiakat jegyezte fel: „Tallahassee 5600 / 3×10 hét max 12 óra / ősz, tél, tavasz / 3 Rec. 2 Orch.”¹⁰⁴ A zavaros tucumáni körülmények miatt úgy döntött, él a felkínált lehetőséggel. Óvatosságból azonban egyelőre nem akarta felbontani ottani szerződését sem, mert az – annak ellenére, hogy járandóságát rendszertelenül kapta – garanciát jelentett számára. Viszont szeretne volna, ha a megállapodást rugalmasan kezelik, erről azonban nem tudott érdemben tárgyalni. Végül kiderült, hogy az egyetem ragaszkodik az eredetileg rögzített feltételekhez, vagyis csak hangversenykörútjait finanszírozza. Más külföldi munkára fizetett szabadság nem járt.¹⁰⁵ Ennek tudatában fogadta el az 1949/1950-es tanév három trimeszterére szóló tallahassee-i megbízást. Fizetés nélküli szabadságra ment, de szerződését nem bontotta

¹⁰¹ Szentgyörgyi László (1910–?) a Zeneakadémián Hubay Jenő tanítványa volt, művészdiplomáját tizenhat évesen kapta. 1931-től a Filharmóniai Társaság Zenekarának tagja, 1933-tól az együttes hangversenymestere, 1943-tól első hangversenymestere. Dohnányival először tizennégy éves korában lépett fel Debrecenben, a zenekar 1924. november 21-i hangversenyén W. H. Ernst Fisz-dúr hegedűversenyét játszotta. 1949-től tanított Tucumánban. Az egyetem vonósnégyesének alapítója (1952).

¹⁰² Dohnányi Ernő és Zachár Ilona levele Dohnányi Máriának, Tucumán, 1949. június 15. *Családi levelek*, 251. sz.

¹⁰³ Dohnányi Ernő levele Dohnányi Máriának, Tucumán, 1949. március 28. *Családi levelek*, 249. sz.

¹⁰⁴ A zenei fakultás dékánjának, Karl Kuersteinernek első, tapogatózó levele 1949. március 26. keltezésű, a kapcsolat ettől kezdve folyamatos. Bővebben lásd: Marion Ursula Rueth, *The Tallahassee Years of Ernst von Dohnányi*, M.A. thesis (Tallahassee, 1962), valamint Kusz Veronika, *Dohnányi amerikai évei* (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2015).

¹⁰⁵ Dohnányi Ernő levele Zachár Ilonának. Tucuman, 1949. szeptember 23. (MZA-DE-Ta-Script 82.195)

fel, meghagyva az esetleges visszatérés lehetőségét.¹⁰⁶ Az utazás előkészületei közben látogatott az egyetemre Walter Gieseking.¹⁰⁷ Dohnányi hivatalos minőségben utoljára jelent meg a nyilvánosság előtt: mint a zenei intézet vezetője fogadta a művészt, a dékánnal közösen megnyitotta Debussy-kurzusát, s meghallgatta két hangversenyét.¹⁰⁸ A semmittevés hónapjaiban új mű komponálásába kezdett. Hegedűversenyt írt egy fiatal amerikai hegedűművésznő, Frances Magnes megrendelésére, aki az előadás jogát is megvette öt évre.¹⁰⁹ Nehezen dolgozott, s habár a megállapodás megkötésére már az elmúlt év novemberében sor került, a versenymű meghangszerelt első tételével csak július 16-ra, második tételével szeptember 3-ra készült el. A kompozíció első két tételének Dohnányi mellszoboravatójával egybekötött bemutatója augusztus utolsó hetében volt. A Savoy Hotel dísztermében megtartott szűk körű házi bemutatón a hegedűszólamot Szentgyörgyi László játszotta. A meghívott barátok és kollégák mellett az esten megjelent Juan Manuel Puente és Montlor észak-amerikai attasé is. Jelen volt a *Magyar Nép* munkatársa, aki néhány héttel később „Dohnányi irányítja Amerika művészképzését” hangzatos című írásában számolt be az eseményről.¹¹⁰ A bemutató végén kitört tapsviharban az újságíró is megrohanta a művészt gratulációjával, s élve a lehetőséggel egyúttal interjút kért tőle. A beszélgetésből kiderült, Dohnányi ismét az Egyesült Államokba készül hangversenykörútra, mert „sürgető levelek tömegei várják már ismét vissza”. Ott vannak mesteriskolai növendékei is, akikkel szívesen foglalkozik, mert fontosnak tartja, hogy tudását „szétossza a most felfelé törő ifjú zenésznemzedék tagjai között”. Ezt hallva a riporter szomorúan nyugtázta írásában: „ismét elveszítjük a mestert mi, Argentínába szakadt magyarok.” Ilona asz-

¹⁰⁶ „A viszonyok nemcsak a tucumáni egyetemen, de egész Argentínában kissé bizonytalanok, s valószínűleg én is itt fogok maradni. Egyelőre még a tucumáni egyetem kötelékébe tartozom, habár fizetés nélküli szabadságon vagyok” – írta Dániel Ernőnek. Tallahassee, 1949. december 2. (MZA-DE-Ta-Script 82.201). – Dohnányi státusza még 1950 első hónapjaiban is függőben volt. Március elején ultimátumot kapott az egyetemtől: ha a hónap közepéig nem megy vissza, felbontják a kontraktust. *Családi levelek*, 257.

¹⁰⁷ A náci-szimpatizáns Gieseking más, joggal vagy jogtalanul megbélyegzett művésztársához hasonlóan Európában és az Egyesült Államokban nem koncertezhetett. New York-i fellépését az American Veterans Committee által szervezett tüntetés akadályozta meg. „A Carnegie Hall hétfőn este zárva maradt. A jegyüket hetekkel azelőtt megváltott érdeklődők be sem mehettek a Carnegie Hallba, amely előtt háborús veteránok tüntetése viharzott. Gieseking úrnak illetékes helyen tudomására hozták, hogy ő nem kívánatos elem [...] ebben az országban ne muzsikáljon.” Szerző nélkül., „A Gieseking-ügy tanulságai”, *Az Ember* 24/5 (1949. január 29.), 1.

¹⁰⁸ Dohnányi Ernő levele Zachár Ilonának, Tucumán, 1949. szeptember 21. (MZA-DE-Ta-Script 82.194).

¹⁰⁹ II. c-moll hegedűverseny, op. 43. A kompozíció befejezési dátuma 1950. január 7. Nyilvános bemutatója 1952. január 26-án San Antonióban (Texas) volt.

¹¹⁰ Szerző nélkül., „Dohnányi irányítja Amerika művészképzését. ...”, *Magyar Nép (Pueblo Hungaro)* 1/13 (1949. szeptember 23.), 6. Lásd még a 98. számú lábjegyzetet.

szony azonban igyekezett megnyugtanni: csak kevés időről van szó, hamarosan visszatérnek Tucumánba. De nem mondott igazat. Mert valójában búcsú volt ez a javából. Dohnányi arra készült, hogy „felcserélje lakhelyét”, s elkezdje új munkáját a floridai egyetemen.

Dohnányiék tucumáni nappali szobája, a komódon a zeneszerző mellszobra
(ZTI MZA Dohnányi)

Búcsú – üzenet

Dohnányi rövid, alig másfél évig tartó argentinai tartózkodása életének egyik legviszontagságosabb időszaka volt. Rendkívül komoly egzisztenciális gondokkal küzdött, melyek elsősorban abból adódtak, hogy sem ő, de főként kissé kalandor impresszáriója sem tudta a helyi adottságokat megfelelően értékelni, illetve kihasználni. Mivel a kezdeti három alkalomtól eltekintve a fővárosban nem voltak nyilvános koncertjei, az országos spanyol nyelvű sajtóban és a kisebb (részben emigránsok által szerkesztett) német és angol nyelvű lapokban nem írtak róla. Jelenléte Buenos Aires zenei életében villanásnyi volt csupán. Ám a magyar emigráció jelentős hányada, s vele együtt a magyar nyelvű sajtó is, magáénak tekintette a komponistát. A lapok híradásaiból a klasszikus zene világhírű mestereként, a magyar zene egyik legnagyobb alakjaként emlegetett művész felé a két világháború közötti Magyarország tiszteletteljes, elismerő hangja szólt. Honfitársait meghatotta mások iránti nagy emberi jósága, és csodálták az idős művészt, aki az

olyannyira várt lelket és szívet hozta el számukra. Dohnányi pedig az argentinaiak régi Magyarországiában visszaidézhetette háború előtti életének kedves emlékeit. „Kissé nehezen búcsúzom magyar testvéreimtől, hiszen szívem-lelkem hozzájuk húz” – mondta röviddel elutazása előtt. „Boldogan várom a pillanatot, amikor újra Argentína földjére érkezem s eléjük léphetek egy hangversenyteremben. Addig pedig azt üzenem [...] fogjanak össze, mert nagy szükség van erre. Csak az ad erőt, amely hivatva van naggyá tenni Hazánkat...”¹¹¹

A kilátástalanság és a megélhetési gondok arra kényszerítették Dohnányit, hogy elhagyja Argentínát. A művész életének hetvenharmadik évében az Egyesült Államokban kezdett új egzisztencia építésébe. Reménykedett, hogy végre megtalálja azt a helyet, ahol nyugalmat, biztonságot és békét lelhet. Argentínába nem tért vissza többé.

¹¹¹ M. R., „Dohnányi északamerikai útjáról és a magyar egységről”, *Magyar Nép (Pueblo Hungaro)* 1/17 (1949. október 26.), 7. Az újságcikk megjelenésének idején a Dohnányi család már Tallahassee-ben volt.

Berlász Melinda

„A távolság még jobban összehozott minket.”¹

Dohnányi Ernő és Dániel Ernő szellemi közössége az emigrációban, levelezésük tükrében (1948–1956)

„Többet nem tehet Mester a tanítványáért, amennyit én kaptam a Mestertől az első zongoralecke óta.” (Dániel Ernő)²

„Maga nem is tudja, kedves Ernő, hogy mit jelent az uramnak az a tudat, hogy Maguk, akiket annyira szeretett, a közelében vannak...”
(Dohnányiné Zachár Ilona)³

Az utolsó másfél évtizedben kibontakozó Dohnányi-kutatás és -irodalom a közelmúltban egyre szélesebb körű, tematikus forrásközléssel gyarapodott. A jelen tanulmány egy, az emigráció körülményei között megújult tanár és tanítvány kapcsolat szellemi-érzelmi tartalmát kívánja bemutatni, amely Dohnányi Ernő és egykori tanítványa, Dániel Ernő között az 1948-tól 1960-ig terjedő évtizedben elmélyült, egymást támogató művészi-baráti összetartozássá vált. A kapcsolatról tanúskodó gazdag forrásanyagot – levelezést, fényképanyagot, műsorokat, hangfelvételeket – Dániel Ernő kaliforniai, Santa Barbara-i hagyatékában 1994 nyarán végzett kutatásom alkalmával ismertem meg, amelyről a jelen tanulmányban először adok áttekintést. A Dohnányi–Dániel kapcsolatról szóló munkámmal egyúttal egy átfogó, időszerű tematikus vizsgálatot is szeretnék ösztönözni, amely a Mester és tanítványai között kialakult művészi és pedagógiai hagyományozódás kérdésének értékelését eredményezhetné. Ugyanis a Dohnányi–Dániel közötti együttműködés, illetve Dániel művészi pályájának tényszerű ismerete felhívta a figyelmemet a téma tágabb kutatási perspektívájára, Dohnányi mesteriskolájának az egykori tanítvány-hagyatékok irányából történő forrásvizsgálatára, amely nélkülözhetetlen alapvetéssel szolgálna nemcsak a Dohnányi-életmű pedagógiai szemléletéhez, hanem a 20. századi magyar előadóművészet-történet látóköréhez is. A Dohnányi-tanítványok munkásságá-

¹ Dániel Ernő levele Dohnányi Ernőnek, 1951. január 10. (lásd a 7. sz. levelet).

² Dániel Ernő levele Dohnányi Ernőnek, dátum nélkül, vlsz. 1949. ősz (lásd a 4. sz. levelet).

³ Dohnányiné Zachár Ilona levele Dániel Ernőnek, 1954. február 14. (Berlász Melinda gyűjteménye).

nak kutatási feltételei azonban még napjainkban sem megalapozottak: a világháborúk, üldözések, emigrációk viharában szétszóródott, nemzetközi rangú előadóművészekről igen kevés, ma még csupán sporadikus ismerettel rendelkezik a magyar zenetudomány, következésképpen a számbavétel és az értékelés folyamata távlatot igényelő feladatként merül fel. A megkésettség okai ugyanazok, amelyek a Dohnányi-kutatás hatvanéves történetét is alakították: a bezártságra ítélt kelet-közép-európai államokban a határokon kívül rekedt 20. századi hungarológiai források szellemi „visszacsatolására” mintegy a 20–21. század fordulójától, a nemzeti rendszerváltásokat követő évektől nyílt lehetőség. Mindazonáltal további negatív tényezőként kell számolnunk a kutatandó művésznemzedékek egyre növekvő történeti távolságával mint a források életben maradását veszélyeztető körülménnyel, mivel 2017-ben a Dohnányi-tanítványnemzedékek születésétől mintegy százévnnyi, eltávozásuktól pedig emberöltőnyi távolság választja el korunk kutatóit.

Jelen közleményem meghatározó forrásait, Dohnányi Ernőnek Dániel Ernőhöz intézett leveleit tehát az Egyesült Államokban végzett ösztöndíjas kutatóutam során ismertem meg a levelek címzettjének Santa Barbara-i hagyatékában. A kivételes kutatásra még az MTA Zenetudományi Intézetében megalakult Dohnányi Archivum létrejötté és az újabb, Floridában végzett Dohnányi-életműkutatás nagy fordulata előtt volt alkalmam. Akkori pályázatom pozitív megítélését a Dániel Ernőhöz illetve feleségéhez, Dánielné Scipiades Katinkához⁴ fűződő szakmai-személyes kapcsolatom alapozta meg. Sajnálatos tény, hogy már 1994-ben is megkésetten érkeztem a tizenhét éve, 1977-ben elhunyt Dániel Ernő hagyatékának helyszínére. Dániel Ernő, aki az Egyesült Államokban többszörösen kitüntetett, kiváló karmester, zongoraművész és professzor volt, nemcsak saját pályájáról, de a vele érintkezésben álló magyar és amerikai kortársakról is értékes gyűjteményt őrzött. Hagyatékának egyik kivételes értékű egységét a mesteréhez, Dohnányi Ernőhöz fűződő dokumentumok képezik.⁵

⁴ Dániel Ernőné Scipiades Katinka (1913–2010) a budapesti Zeneakadémián végezte tanulmányait, a későbbiekben zenetanári tevékenységet folytatott Budapesten, a Fővárosi Zeneiskola Szervezet keretében. Férjét, aki 1949-ben az Egyesült Államokba emigrált, az ENSZ főtitkára, Dag Hammarskjöld közbenjárásának köszönhetően csak 12 év elmúltával, 1960-ban követhette két gyermekükkel együtt. Ekkortól Kaliforniában, Santa Barbarában élt, és fontos pedagógiai missziót teljesített a „Kodály-módszer” amerikai meghonosítása terén. Munkássága eredményességéről több amerikai kiadvány tájékoztat.

⁵ A Dániel-hagyatékban megőrzött Dohnányi-dokumentumok tematikus csoportjai a következők: a jelenleg közreadott levelezés, a Dániel Ernő nevéhez fűződő Dohnányi-bemutatók plakát- és sajtóanyaga, korabeli fényképek, a második világháborút megelőző, esetlegesen Dohnányi működésére vonatkozó hangversenyműsorok, valamint különböző datálású hangfelvételek: egykorú hanglemezek, továbbá későbbi magnetofon- és CD-felvételek. A hagyatékából származó, muzeális értékű hangfelvételeket a tanulmány szerzője az MTA BTK Zenetudományi Intézet Dohnányi-gyűjteményének ajándékozta.

Dániel Ernő és Dohnányi Ernő Tallahassee-ben, 1953-ban (ZTI MZA Dohnányi)

Sokéves tapasztalatom arra kötelez, hogy mindannyiszor, amikor a magyar emigráció személyiségeivel foglalkozom, akik határainkon kívüli tudományos és művészi tevékenységükkel kiemelkedő művelődéstörténeti szerepet tölthettek be, mondanivalómat lexikális ismeretekkel alapozzam meg. Következésképpen az alábbiakban Dániel Ernő (1918–1977) két helyszínen megvalósult pályautjának rövid ismertetését adom.

Dániel a budapesti Zeneakadémián előbb Hegyi Emánuelnél, majd 1938-tól 1941-ig Dohnányi mesteriskolájában végezte zongoratanulmányait. Sikeres budapesti és nemzetközi pályakezdése⁶ a második világháborút követő diktatórikus rendelkezések következtében megtört. 1949 júniusától véglegesen elszakadt hazájától, és számos zeneművész kortársához hasonlóan az ő pályája is az amerikai zeneélet keretében bontakozott ki. A Magyarországról megindult 1948–49-es emigrációs folyamat sodrában Dánielen kívül számos korabeli tudós és művész – mint például Márai Sándor, Cs. Szabó László és a zeneszerző Veress Sándor – is elhagyta az országot, s ezáltal nemcsak az egyéni életpályák kettészakadását tekintve, hanem a 20. századi magyar tudomány és művészetek kibontakozását illetően is pótolhatatlan veszteség érte a hazai szellemi életet. Dániel Ernő, aki ekkoriban ösztöndíjas koncertművészként Rómában tartózkodott, a távollétében

⁶ A Dániel-hagyatékban a művész koncertjeiről listászerű áttekintés található, amely alapján megállapítható, hogy Dániel az 1940-es évek elejétől magyar és erdélyi városokban, jelentős ausztriai és olasz koncerttermekben, illetve a Római Magyar Intézet ösztöndíjasaként milyen repertoárral lépett fel.

Magyarországon érvényesített, jogsértő miniszteriális rendelkezések következményeként 1949 nyarán a kivándorlás mellett döntött. A történekről a Dániel-hagyaték két levélmásolata tájékoztat. (1–2. *fakszimile*) Ezek egyike egy Zathureczky Edének, a Zeneakadémia főigazgatójának szóló, Rómában, 1949. február 5-én kelt levele, másika egy ugyancsak Rómából írt, 1949. április 22-én a Művészeti Tanácsnak szóló kérelem volt.

1. *fakszimile*

Dániel Ernő levele Rómából Zathureczky Edének, 1949. február 5.

(Berlász Melinda gyűjteménye, másolat)

Roma, 1949 febr.5.

ZATHURECZKY EDE

Kedves Ede bátyám!

Meglehetősen felzaklatva írom ezt a levelet. Teljesen értetlenül és tanácstalanul olvasom újra és újra dr. Szentmihályi János min. o. tan. előttem fekvő sorait 285.815 /1949 sz.é., melyek lényegét szövegszerűen idézem: " Egyidejűleg tudomására hozom főköllel tenor urnak, hogy kivonatossá tartom Magyarországra való haladéktalan visszatérését."

Annak a minisztériumnak X.o. főnöke írja ezeket a sorokat, mely minisztérium VII. osztálya a Főköllel feltérjesztésére 1948 nov.24- én 220.448 rendeletével hozak és latinamerikai hangversenykorut lebonyolítására egy éves fizetési nélküli szabadságot engedélyezett. Megáll az egész!

Mikor a Főköllel a szabadságra vonatkozó értesítést megkaptam, aláírtam a szerződést. (Eznek eredeti példányát osztottam a követeléken utlevélkérelmezhez.) Megindítottam a vízum igénylést, az egész bonyolult adminisztrációt, melyet egy ilyen nagyszabású ut jelent. Most pedig közbe vág az egésznek ez a bomba!

Magam a legbiztonságesebben, a főköllel és minisztériummal a legteljesebb összhangban, annak engedélye után írtam alá a szerződést, az államnak én pénzébe nem kerülök, hies illetményemet a szabadság tartama nem folyosítják. Eltekintve attól, hogy szinte köptelenség mar visszafordítani mindent a szerződésben vállalt kötelezettségektől elállni, Szentmihályi fentidézett sorai azt a látszatot keltik, hogy művészi célkitűzése az ember még akkor sem tudja zavartalanul megvalósítani, ha ehhez egyszer a legilletékesei forum leghivatalosabb engedélyét megkapta.

Nagyon kárlok és nagyon halas volnák, ha a dolognak utánanézni szives volnál, és megnyugtatól engem abból a szempontból, hogy Szentmihályi fent idézett sorai helyzetem nem teljes ismeretében íródtak. Csak azt tudom elképzelni, hogy neki nincs tudomása a Főköllel és a VII. ügyosztály álláspontjáról ebben a kérdésben.

Paradeságot előre is köszönve és soraidat várva, meleg szeretettel sokszor köszönt

Dániel Ernő

2. fakszimile

Dániel Ernő levele Rómából a Művészeti Tanácshoz, 1949. április 22.

(Berlász Melinda gyűjteménye, másolat)

Roma 1949 ápr. 22.

dr. Dániel Ernő
c/o Agenzia Internazionale Concerti
Via Boncompagni 12 Roma Italia

Igen tisztelt Művészeti Tanács!

Alulírott dr. Dániel Ernő zongoraművész, a Zeneművészeti Főiskola fizetésnélkül szabadságolt tanára az alábbi tiszteletteljes kéréssel fordulok a Tanácshoz:

Olaszországi hangversenyem sikere alapján ajánlatot kaptam egy észak és délameri hangversenykörútra, valamint Északamerikában egy egyetem zenei fakultására tanári meghívást. Az erre vonatkozó szerződéseket csatoltam a bpesti Rendőrség Utleveles tállyához felterjesztett utlevélkérememhez, valamint a római Magyar Követségen azok bemutatam.

Ugy gondolom, hogy mind a hangversenyek abszolválása, mind pedig a tanári meghívás elfogadása a magyar muzsikus-név jóhírének öregbitésére valamint egyéni művészi kibontakozásomra igen alkalmas. Tekintettel arra, hogy magyarságomat megtagadni nem kívánom, hisz elszakíthatatlanok azok a kapcsolatok, melyek engem a magyar zenei műveltséghez kötnek, szeretném ha a Tanács is ezt figyelembe véve alkotna vélemény magatartásomról.

Becsületesen és őszintén terjesztem elő tehát kérésemet. Kérem a Tanácsot, adja becsúgyozását a fenti szerződések elfogadásához és szíveskedjék átírni az Utleveles osztályhoz, kifejezésre juttatva támogatását utlevélkérelmem kedvező elbírálásához

Abban az esetben, ha a Tanács kérésemet magáévá teszi magam egyideig tengerentúl szándékozom maradni és számolok azzal, hogy akadémiai tanári állásom erre az időre nem tartható fent számomra. Amennyiben a Tanács ajánlásával utlevelemet a magam, később pedig a jelenleg Pesten tartózkodó családom számára megkapom, állásomat az illetékes szerveknek a magam részéről rendelkezésre bocsájtom.

Kérem elmondásakor mélyen áthat az a meggyőződés, hogy a Tanács megfontolóra veszi majd azoknak a meghívásoknak mind a magyarság mind pedig művészi fejlődésemre vonatkozó jelentőségét. Hiszem, élni a Tanács emlékeztetésében az a becsületes kötelezettség, mellyel -képességeim arányában-1945 tavaszától kezdve 1948 őszéig a Zeneművészeti Főiskolán valamint a magyar művészi élet fejlődésében résztvettem. És végül hiszem, hogy méltányolni fogja a Tanács őszinteségemet, mellyel pályám fenti alakulásának jelentőségét feltártam.

Mély tisztelettel kérve a Tanácsot kérésem kedvező fogadására valamint az Utleveles hatósághoz a szükséges ajánlások megtételére, maradtam

mély tisztelettel

Dániel Ernő

Dániel mindkét levelében a magyar hatóságok által már korábban elfogadott amerikai koncertútja hirtelen visszavonását sérelmezte, s az ügyben kétoldalú támogatást kért. A sors úgy hozta, hogy 1949 nyarán, egy évvel Dohnányi eltávozása után mestere példáját követte: ő is Genovából indult hajóúton Észak-Amerika felé, ahol letelepedését követően karmesterként és zongoraművészként a magyar származású, világhírű, amerikai előadóművészek nyomdokaiba lépett. Emigrációja első évtizedében, 1949-től 1960-ig Texasban, Wichita Fallsban (Hardin

College, később Midwestern University) működött, 1960-tól 1977-ig a kaliforniai Santa Barbarában (University of California at Santa Barbara). Vezető karmesteri, zongora- és kamaraművészi, illetve egyetemi professzori tevékenységével – a magyar zeneművészet követeként – az Egyesült Államok zenekultúráját gazdagította.

A Dohnányi-tanítvány mesteréhez fűződő szakmai-emberi kapcsolata, amelyben az emigrációbeli egymásrautaltság döntő szerepet játszott, kölcsönösen megélt baráti közelséget eredményezett. A Dániel-levelekben „Mester”-ként szólított Dohnányi és tanítványa között az 1948-tól kialakult írásos párbeszéd az aktív segítőkészség és a feltétlen felelősségvállalás többéves, olykor megindító közelségű eseménytörténetét őrizte meg. A konverzáció az 1950-es évek második felében egy közös művészi teljesítményben kulminált: Dohnányi új kompozíciójának, a *Stabat Mater*nek 1956. évi Wichita Falls-beli bemutatójában, Dániel Ernő vezényletével.

Dohnányi művészi és pedagógiai hatása már Dániel budapesti és nemzetközi pályakezdésének éveiben meghatározó volt, és egyre szélesebb dimenzióban érvényesült a negyedszázadot meghaladó amerikai periódusban. Feltűnő jelenségként hagyományozódott Dániel amerikai időszakában a két előadóművészi területet felölelő zongoraművészi és karmesteri tevékenység, amelyre minden bizonnyal Dohnányi példája is ösztönzően hatott. Dániel magyar zenei hagyományokra épülő iskolázottsága és műveltsége minden területen szembetűnő volt: közvetlen módon mutatkozott meg klasszikus repertoárválasztásában, illetve az európai zenetörténeti hagyományokra alapozott stílusismeretében, s nem utolsósorban a Zeneakadémián elsajátított pedagógiai módszerek sikeres tengerentúli meghonosításában. Külön említést érdemel Dániel magyar zenetörténeti missziója az új hazában, nevezetesen az amerikai zeneéletben kevésbé ismert Liszt-életmű népszerűsítése: ezt a célt szolgálta figyelmet keltő Liszt-repertoárjával és intézményteremtő szerepvállalásával az American Liszt Society megalapításában, illetve a társaság elnöki tisztségében (1971–1976).

Dohnányi karmesteri működésének továbbélése Dániel kortárs zene iránt elkötelezett repertoárválasztásában is megmutatkozott pályája elejétől kezdve, de kiemelt módon érvényesült amerikai koncertműsoraiban. A közös művészi szemlélet is közrejátszott abban, hogy Dániel egész pályáját a Zeneakadémiától a University of California at Santa Barbara intézményéig végigkísérte a különböző korosztályokat érintő, magas szintű pedagógiai tevékenység: pianistaként és kamaramuzsikusként Dohnányi utódaként, zenei nevelőként Kodály szellemében.

Előzmények: Dohnányi Ernő szerepe Dániel Ernő sikeres pályakezdésében (1938–1943)

Az amerikai levéldialógus előzményeként Dohnányi és Dániel emigrációt megelőző magyarországi kapcsolatát néhány kiválasztott dokumentum tükrében ismertetem. Áttekintésem három forrásra szorítkozik, amelyek a tanár–tanítvány kapcsolat különböző aspektusait tükrözik. Elsőként Dániel 1942 októberére datált, Dohnányi aláírásával ellátott zeneakadémiai tanári kinevezési okmányát mutatom be (3. *fakszimile*), másodikként egy kiemelt teljesítményű, közös koncertfellépésük alkalmát idézem fel, s harmadikként egy személyes jellegű fényképet közlök, amely Dániel életének fontos eseményén esküvői tanúként örökítette meg Dohnányit.

3. *fakszimile*

Dániel Ernő zeneakadémiai kinevezése, 1942. október 16.

(Berlász Melinda gyűjteménye, másolat)

ORSZ. M. KIR.
LISZT FERENC ZENEMŰVÉSZETI FŐISKOLA
BUDAPEST, VI. LISZT FERENC-TÉR 8.

1 0 2 6 /942 szám

Tekintetes
D Á N I E L E r n ő
okl. zenetanár urnak

B u d a p e s t.

Szerencsém van örvendetes tudomásul közölni, hogy a vallás és közoktatásügyi m.k. minisztérium folyó hó 14-ikén 79167/1942. III. sz. a. kelt rendeletével jóváhagyni méltóztatott, hogy Tekintetességgel a zongora tanításával megbizassék.

E munkaköre heti 8 órai elfoglaltsággal és 1942-ben havi 80 P., az 1943. január-júniusi félévben havi 96 P. tiszteletdíjjal kapcsolatos.

Megbízatásához és kifejtendő munkásságához legjobb kívánságaimat fejezem ki.

Kitünő tisztelettel

Budapest, 1942. október 16-ikán

Dohnányi

Az első két dokumentum jelentőségére Dániel Ernő 1952. április 1-jén kelt levelének részlete hívta fel figyelmemet. A Dohnányihoz intézett levélben, melyben Dániel saját tanári és művészi múltjával kapcsolatosan egy ajánlólevelet kért mesztérétől, így írt:

Mint talán a Mester emlékezik, én 1942-ben kezdtem tanítani az Akadémián, és 1942-től kezdve ott mint rendes tanár működtem. [...] Ha a Mester még megemlítené a levélben azt a háromkoncertes hangversenyt [...], akkor azt hiszem Dr. Bainnek lesz fogalma a backgroundomról.⁷

A két érdemi esemény Dániel pályájának első évtizedét fémjelzi: a zeneakadémiai tanári kinevezési okmány Dániel 1942-től 1948-ig tartó zongoratanári működését képviseli,⁸ az 1952-ben felidézett, emlékezetes koncertműsor pedig zongoraművészi pályakezdése bravúros alkalmát dokumentálja, „azt a háromkoncertes hangversenyt, amit a Mester vezényelt (Bach, Beethoven Es dúr, Brahms B dúr) a jó öreg Vigadóban”.⁹ Az 1943. október 10-én rendezett közös koncerten a Filharmoniai Zenekart Dohnányi vezényelte, a közös produkció átütő sikeréről a *Pester Lloyd* tudós zenekritikusa, Bartha Dénes őszinte elismeréssel nyilatkozott.¹⁰ Magánéleti vonatkozásban viszont Dohnányi tanítványa iránti elegáns gesztusát szemlélteti az az 1943. június 19-i datálású unikális fotó, amely az ifjú Dániel esküvői tanújaként örököltette meg Dohnányit, felesége tanújaként pedig Zathureczky Edét.

A levelezés tartalmi és alaki sajátosságairól

A Santa Barbara-i Dániel-gyűjteményben és a floridai Dohnányi-hagyatékban megőrződött levelek alapján közlésünk nyomán 25 levélből álló párbeszéd válik publikussá.¹¹ Bár feltételezhető, hogy a nyolc éven át folytatott levelezés minden

⁷ Dániel Ernő levele Dohnányi Ernőnek, 1952. április 1. (lásd a 9. sz. levelet). A fent említett Dr. Wilfred Bain, akinek az esetleges alkalmazással kapcsolatos ajánlólevél szolt, a bloomingtoni Indiana University zenei tagozatának igazgatója volt.

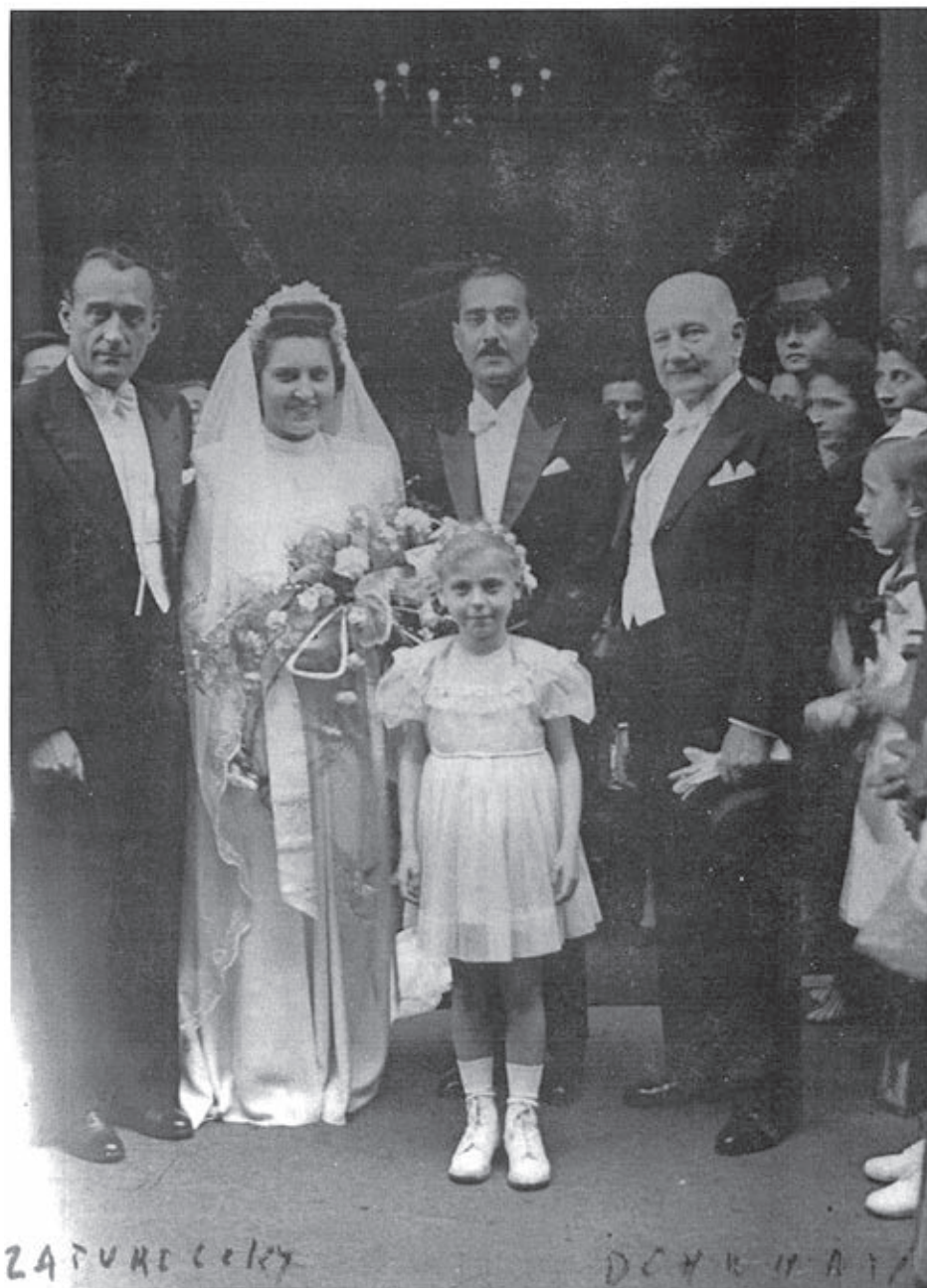
⁸ Dániel hagyatékában egykori zeneakadémiai tanítványainak névsora is megőrződött.

⁹ Lásd a 7. lábjegyzetet.

¹⁰ Dénes Bartha, „Ernst Dániel spielt Klavierkonzerte mit dem Philharmonischen Orchester. Dirigent: Ernst Dohnányi”, *Pester Lloyd* (1943. október 20.), 6.

¹¹ Levélközleményem fontos kiegészítésül szolgált a floridai Dohnányi-hagyatékban megőrzött, Dániel Ernőtől származó levelek azon csoportja, amelyet a floridai Dohnányi-gyűjteményben kutatásokat folytatott Kusz Veronika tudományos főmunkatárs bocsátott rendelkezésemre. Ezek a dokumentumok 2015 óta az MTA BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archivum Dohnányi-gyűjteményében találhatók.

*Zathureczky Ede és Dohnányi Ernő tanúként Scipiades Katinka és Dániel Ernő esküvőjén
(Berlász Melinda gyűjteménye, másolat)*

egysége nem őrződött meg maradéktalanul, a fennmaradt dokumentumok tartalmi összefüggései alapján a levelezés folyamatában lényeges hiányosság nem állapítható meg. Az 1957-ben lezárult levelezés időkorével kapcsolatosan viszont jogosan merül fel a kérdés, vajon az utolsó három évben miért szakadt meg az írásbeli kapcsolat Mester és tanítványa között. Miután a két személy közötti művészi-emberi érintkezés Dohnányi életének utolsó állomásáig életszerűen folytatódott – erről Dánielné elbeszélései is tanúskodnak, miszerint Dániel mesterének utolsó, New York-i lemezfelvételi alkalmán is jelen volt –, magyarázatként relevánsnak tűnik Dánielné közlése, hogy a levelezést nem kedvelő Mestert kímélendő, az érintkezés az írás helyett az utolsó években inkább telefonon keresztül folytatódott. A töretlen harmóniát tükrözi egyébként az a körülmény is, hogy Dániel Ernő Dohnányi műveit mestere halála után is a korábbi gyakorisággal tűzte műsorára.

Ami a levelek alakiságát illeti, a kéziratos levelek két típusa, a kézírással és a gépelt forma egyaránt, olykor egymást váltva jelenik meg a nyolcéves levelezés gyakorlatában. Minden bizonnyal a pillanatnyi lehetőségek, a mondanivaló sürgőssége és a levél rendeltetése játszott szerepet az írásmódok váltakozásában.

A levelek közreadásának fő szempontjait a jelen kötetben megjelenő családi levelek közlése alapján alakítottuk ki. Dohnányi és Dániel leveleinek közreadása során a betűhű közlés elvét követtük, ugyanakkor a véletlenszerű betűhibákat korrigáltuk. Minthogy a levelek szerzői az ékezetek rövid és hosszú jelölésének pontosítására nem törekedtek, és azok használatában következetesség nem mutatkozott, az ékezetek egységesítésére közreadásunk sem törekedett. Dohnányi és Dániel leveleiben az aláhúzott szavakat az adott formában megőriztük.

A levelek fejlécének adatközlésében a már említett levelek közlésmódját követtük, azonban az ott alkalmazott eljárást, amely az egyetlen szerzőtől származó levelek esetében csak a címzett feltüntetésére szorítkozott, értelemszerűen módosítottuk. Feltüntettük a feladó intézményi hovatartozását is amennyiben ezt az eredeti dokumentum – például fejléces papírral – jelezte. Tekintettel a levelezés folyamatosságára, nem tartottuk szükségesnek az egyes levelek tematikájának előzetes ismertetését, e helyett négy tematikus-időbeli egységre bontva, római számmal és alcímekkel jeleztük a levelezés főbb témakörét és a témáról való diszkurzus időbeli határait. A levelekhez magyarázó lábjegyzeteket fűztünk. A magyar zeneirodalomban általánosan ismert személyek lábjegyzetben történő bemutatásától eltekintettünk (pl. Bartha Dénes, Zathureczky Ede).

A levelek datálásánál a két szerző különböző jelölést alkalmazott. Dohnányi többnyire a magyar datálásmódot (év, hónap, nap), Dániel az amerikai szokás szerinti (hónap, nap, évszám) sorrendet követte – mindkét formát megőriztük a közreadásban. Említést érdemel, hogy Dohnányi gépiratos leveleit kézírással írta alá, ezt a megkülönböztető gyakorlatot az egyes közleményeknél nem jelöltük, az általános gyakorlatra viszont ezúttal hívjuk fel a figyelmet.

I. Az emigráció előkészítése levelezés útján (1948. március – 1949. január)

1. Genova, 1948. március 9.

Dohnányi Ernő levele Dániel Ernőnek

(egy oldal, kézirat)

948. márc. 9.

Kedves Ernő,

óriási sietségben – (holnap indul a hajónk) – csak egy pár sort.

Írd meg nekem a következő címre: c/o A. F. Bubik, Zapiola 2106, Buenos A[ires] a Te és családod adatait, (mikor és hol születted, apád és anyád szül. adatait,) és én a tőlem telhetőt fogom elkövetni, hogy Argentínába beutazási engedélyt kapjatok (garantálni persze nem tudom). Nincsen értelme, hogy Európában valaha is letelepedj.

Kb. április első napjaiban érkezünk B[uenos]ba. Onnan majd írok, ha megírod címedet. (Repülőposta egypár nap alatt megy.)

Sokszor szívből üdvözöl

Öcsédnek is szívélyes üdvözetem

Dohnányi

2. Martinez/Buenos Aires (General Paunero 2031), 1948. május 18.

Dohnányi Ernő levele Dániel Ernőnek

(két oldal, gépirat)

1948. május 18.

[...] franciaországból [sic] küldött kedves soraidat e napokban vettem kézhez. Örülök, hogy argentin beutazásodat már megkaptad, mert ez hosszadalmas ügy. Ami a másik dolgot illeti, a helyzet röviden a következő:

Semmi kétség nem fér ahhoz, hogy itt megélhetésedet meg fogod találni. (Sőt, jól fogsz keresni.) De fix elhelyezkedést előre nem szerezhetsz Neked senki, tehát én sem. Koncerteket sem garantálhat senki, mert ehhez név kell. S az is valószínű, hogy eleinte nehezen fog menni minden. De okvetlenül menni fog, és végül jól fog menni.

Meg vagyok győződve arról, hogy egy jó zeneiskola itt nagyszerű üzlet. De ilyen tervről hallgatni kell, mert különben megindulnak az intrikák. Az argentin borzasztó sovíniszta, amellet gyanakvó, mert hiszen végeredményben érzi, hogy kulturális tekintetben még nagyon hátul van. De annál inkább szeretne mindent az ő embereivel betölteni. Buenos Airesben pl. egy állami és egy városi zeneiskola van, ebből látni az igyekezetet a kultúra felé. Viszont a tanerők tisztán argentiniaiak, amiből a nivóra következtethetsz. Privát iskola van mint a szemét, de mind rossz, (de anyagilag jól menő). Láthatod, hogy a pedagógia terén óriási lehetőségek vannak, de előbb itt kell lenned. A távból ezt nem lehet megcsinálni. S sajnos az én segíteni akarásomnak is egyelőre eredménye nem lehet.

Azt ajánlanám tehát, hogy tekintettel az anyagiakra, egyelőre egyedül jér, s már ha lesz egy kis anyagi bázisod, akkor hozd át a családot. Persze hangversenyt is kellene adnod, amihez szintén pénzre van szükséged, mert ismeretlen névvel egy rendező sem fog rizikót vállalni. Ezt is jobb már itt elintézni, mert nem mindegy, hogy hol és mikor játszol. Rengeteg itt a hangverseny, kivált a zongoraesték. Az én harmadik estém összeesett Claudio Arrau első estjével, akinek nagy törzsközönsége van. Persze kölcsönösen ártottunk egymásnak.

Ha tehát a helyzet kezdetben nem is lehet rózsás számodra, mégis ajánlom, hogy jöjj ide. Itt jövő van.

Mi kb. 20 km-nyire lakunk Buenostól, egy kis villában, melyet most bebútorozunk. Martinez nagyon kedves hely, kitűnő összeköttetése van a várossal, s nagyon jól érezzük magunkat itt. Enni pedig jól, és sokat lehet. Még a nők és a kutyák is kövérek itt.

Kedves öcsédet üdvözlöm, mondd meg neki, hogy eddig még minden magyar talált elhelyezést. Aki dolgozni akar, az megtalálja kenyerét.

Egész családom üdvözlését küldi.

Szeretettel köszönt Dohnányi Ernő

3. Chicago, Illinois, 1949. január 18.**Dohnányi Ernő levele Dániel Ernőnek**

(egy oldal, tintával írt kézirat, a borítékon még Dániel római címe szerepel)

1949. jan. 18.

Kedves Ernő,

nagyon szépen köszönöm kedves megemlékezéseket Gyuszival.¹² Már régóta szándékozom Neked írni, de hát szörnyen el vagyok foglalva, azután pedig egy konkrét ajánlattal szerettem volna jönni, amelyet valószínűleg rövid időn belül meg fogok tehetni, de most már jelezni akarom.

Engem megbíztak a Tucumáni egyetem zenei osztályának megszervezésével. Egyelőre még minden a kezdetén van, de azt hiszem, hogyha február végén Tucumánba visszajövök, rövidesen ajánlhatok Neked egy állást az egyetemhez tartozó Conservatoriumban. Fizetés egyelőre havi 800 peso, amiből családotul – ha nem is fényesen – meg lehet élni. Balázstól¹³ hallom, hogy Wichita Fallsban is kaphatnál valamit, de amennyire én látom a helyzetet Tucumán előnyösebb volna.¹⁴ Ha elhatározod magad az utóbbira, akkor kérlek, küldj mihamarább még itteni címemre (c/o Andrew Schulhof 113 West 57 str. New York, – február 20-ig itt vagyok) egy curriculum vitae-t, s ha lehet, egy pár kritikát. Kinevezésed rögtön következne.

Sietségben csak ennyit. Sokszor szívből üdvözl

Dohnányi Ernő

¹² Károlyi Gyula (1914–1993) magyar származású, világhírű zongoraművész, Dohnányi zeneakadémiai tanítványa.

¹³ Balázs Frigyes, ma is élő (sz. 1919, Budapest) emigráns magyar hegedűművész, Dániel Ernő barátja. Dánielné tájékoztatása szerint Balázs Frigyes Dohnányi mentette meg a zsidóüldözések idején. Balázs 1939-ben emigrált Amerikába, ahol a későbbiekben dirigensként és kompozitorként is működött. Dohnányival több közös koncerten is fellépett.

¹⁴ Ezt a nézetét Dohnányi a későbbi tapasztalatok alapján megváltoztatta, és maga is támogatta Dániel Egyesült Államokban való letelepedésének tervét.

5. fakszimile

Dohnányi Ernő levele Dániel Ernőnek, 1949. január 18.

(Berlász Melinda gyűjteménye, másolat)

Chicago, 949. jan 18.

Kedves Erő, nagyon nagyon kíváncsi vagyok a
- emlékeire, de lehet, hogy nem is foglak
- látni. Mára, reggelre már
- kassza. Neked is, de lehet, hogy nem is foglak
- látni, azután pedig az, hogy az ajándékot
- szeretem volna jönni, amelyet valószínűleg
- rövid időn belül meg fogok látni, de most
- már jelleme akarom.

Engem megkértek a Tucumáni egyetem zenei
- osztályánál megismerésére. Ezelőtt már
- minden a kezdetén van, de azt hiszem, hogy
- ha február végén Tucumánba megyek, minden
- ajándékot Neked az állást az egyetemhez,
- Juntos Conservatorio. Ismét ^{benne} 800
- peso, amit családostól - ha nem is teljesen -
- meg lehet élni. Bejárattól hallok, hogy kicsi
- falban is lehetett volna, de amennyire lehet
- a házban, Tucumán elismert volna. Ha
- elhatároztam, hogy az utolsó, akkor lehet, hogy
- mielőtt még itten cserélek (C/o Andrew Schultof,
- 113 West 57 St. New York, - feb. 20-ig itt vagyok)
- az curriculum vitae-t, és ha lehet, az pár
- perccel. Kérésre is lehet, hogy lehet, hogy
- lehet, hogy az a cím. Salom most is itt

Erő

II. Levélváltás Tallahassee, Florida és Wichita Falls, Texas között: 1949–1955

4. Wichita Falls, Texas (Hardin College, Divison of Music), dátum nélkül [1949 őszén, december 21. előtt]

Dániel Ernő levele Dohnányi Ernőnek

(két oldal, tintával írt kézirat, MZA-DE-Ta-Script 80.041)

Kedves jó Mester,

igen nagy örömmel vettem a hírt, hogy családjával együtt az Egyesült Államokba érkezett. Szívem egész melegével köszöntöm itt Mindnyájukat s minden lehető jót kívánok!

Hogy levelezésünk az utóbbi fél évben „kihagyott”, ennek oka az engem ért, aránylag gyors eseményekben keresendő. Frici [Balázs Frigyes] keresztülvitte észak-amerikai meghívásomat. Én ennek alapján megkértem a vízumot. Argentínából – a Mester levelein kívül – semmiféle hivatalos papiros nem érkezett. Amerikai vízumomat júniusban megkaptam, s úgy határoztam, nem várok tovább. Október 16-án, Wichita Fallsban aztán megérkezett végre az argentin meghívás. Aug. 29-ről kelt, Rómába küldték az Agenza Internationali Concertihez, ahonnan egy barátomhoz továbbították, s onnan kaptam aztán én ide kéhez.

Nagyon hálásan köszönöm, hogy meghívásomat kieszközölte. Többet nem tehetett Mester a tanítványáért, amennyit én kaptam a Mestertől az első zongoralecke óta. A meghívás ellenére is úgy határoztam azonban, hogy Északamerikában telepszem meg – ha már otthon élni nem lehet. Persze, sokat lehet spekulálni ezen, valahogy azonban az ösztönöm ezt diktálja. Mindazonáltal remek volna, ha az itteni nyári szezon idején valahogy le lehetne jutni két-három hónapra úgy, hogy a keresetből kifussa az útiköltség. Nem hiszem azonban, hogy ilyen megoldásba belemennének. (Egy ülőszervvel nehéz dolog két lovon lovagolni, ahogy a magyar elmésen kifejezi.) Mindenesetre addig várok a válasszal a hivatalos meghívásra, míg a Mestertől egy pár sorban kis tájékoztatást kapok az ottani helyzetről. Ha elfoglaltsága engedi, kérem, írjon.

Wichita Falls bizony nem New York, s a Hardin College nem Zeneakadémia. Dolgozni azonban lehet, s a lehetőségek felnövőben vannak.

Egy pár koncertet játszottam, azt hiszem lesz folytatása a dolognak, bár a koncertezés itt a legnehezebb dolog, és egyben a legkomolyabb üzlet – persze az utóbbi a manager s az előbbi a szerencsétlen művész számára. Türelmem, akaratom s talán tehetségem elegendő lesz a dologhoz.

Legsúlyosabb problémám: Katinka s a gyerekek. Képtelen volt idáig útlelélhez jutni. Nem adom fel azonban a reményt, annál is inkább, mert a jó Isten segítségével eddigi életünkben szinte kézzelfoghatóan megnyilvánult, s rendíthetetlenül bírom ebben a segítségben továbbra is.

Dániel Ernő és Dohnányi Ernő Tallahassee-ben, 1953-ban (ZTI MZA Dohnányi)

Persze nem könnyű így. De senkinek sem könnyű, mert az élet hol ebben, hol abban fogja szűkebbre a gyeplőt. Aki külső dolgokban keresi az egyensúlyt: elvágódik. Aki belsőben, az nehezen, de talpon marad. –

Nagyon szeretnék valahogy találkozni a Mesterrel és a családdal. Kérem, írja meg, mik a tervei, s mennyi ideig marad Floridában.

Meleg szeretettel köszöntöm, sok kézcsókot és üdvözetet küldök a család minden egyes tagjának.

Ernő

6. faksimile

Dániel Ernő levele Dohnányi Ernőnek, 1949. ősz
(ZTI MZA Dohnányi)

80.041

HARDIN COLLEGE
DIVISION OF MUSIC
WICHITA FALLS, TEXAS

DR. ERNO DANIEL

Kedves jó Mester,

igen nagy örömet okozott a hírt, hogy Broadwayen eszté-
ben az Egyesült Államokban előadták. Kíváncsi vagyok a műsorra
és a kirokálásra, és minden lehetőséget kihasználok!
Hogy becsüld-e az utolsó felvételt „Wichita” és csak
ahogy az egész ezt az egész jócskán kellemes hangzást. Fő-
ként a koncertek elnevezéseit megkérdeztem. És csak a leg-
megjobb a történet. Argentínából – a Mester leveleim hi-
ányát kiegészítő papírral nem értem. Amerikai városokat
Juniushan megkapom a legkisebbet, nem csak tovább.
Oktober 16-án, Wichita Fallsba a legmegjobb város az
argentin megkérdeztem. Aug. 29-én volt, Románia kirokál-
ás az Argentin Internacionale koncertek, ahonnan az koncertek
továbbították a város megkérdeztem aztán az ide kérés.
Wagon kérését kérés, hogy megkérdeztem kérés.
Többet nem tudok a Mester a tanításról, amelyet én
megkérdeztem a Mestert és a legmegjobb a Mester.
A megkérdeztem a Mester és a legmegjobb a Mester, hogy
bőve tudom meg – és a Mester a Mester a Mester.
Persze, lehet a Mester a Mester, a Mester a Mester a Mester.
Öntötte a Mester a Mester a Mester a Mester a Mester.
Itt a Mester a Mester a Mester a Mester a Mester a Mester.
Kíváncsi vagyok, hogy a Mester a Mester a Mester a Mester.
Wagon kérését kérés, hogy a Mester a Mester a Mester a Mester.
(Egy kérés a Mester a Mester a Mester a Mester a Mester a Mester.)

5. Tallahassee, Florida (662 W. Call Str.), 1949. december 21.

Dohnányi Ernő levele Dániel Ernőnek

(egy oldal, gépirat, MZA-DE-Ta-Script 82.201)

1949. dec. 21.

Kedves Ernő,

régóta várt soraidat Wichita Fallsból (dátum nélkül) megkaptam, és nagyon örültem, hogy végre életjelt adtál Magadról, miután már előzőleg értesültem volt, hogy Wichita Fallsban vagy. Nagyon okosan tetted, hogy az U.S.A.-ba jöttél. A viszonyok nemcsak a tucumáni egyetemen, de egész Argentiniában kissé bizonytalanok, s valószínűleg én is itt fogok maradni. Egyelőre még a tucumáni egyetem kötelékébe tartozom, habár fizetés nélküli szabadságon vagyok. Mindenkép kérek, hogy Tucumánt értesítsd, hogy Texasban vállaltál professzorságot, még pedig nem ártana, ha Parpagnoli dékánnak orrára kötnéd, hogy azért, mert ő annyira húzta a dolgot, hogy közben itt kínáltak professzorságot. Szegény Laczkovich¹⁵ hónapok óta vár, hogy kézhez kapja kinevezését, mely múlt júliusról szól (a fizetést is onnantul kezdve kapja), mert anélkül nem kap vízumot. Én megelégteltem az ilyen állapotokat. Az egyedüli, amiért sajnálom otthagyni Argentiniát az, hogy ott még valahogy a régi Magyarországon éreztem magam. Itt alig vannak magyarok, s azok sem a „nyugatosok” közül valók.

Szomorú, hogy nem tudod kihozni családot. Félek, hogy ez nagyon nehéz feladat. Waldbauer Imre leánya már kétszer kísérelte meg a kijutást, első alkalomnál lefoglák, s hat hónapot kapott. Most megint megkísérelte, s ki tudja mennyit fog most kapni, mert megint lefoglák.

Sikereidről a hangversenypódiumon szintén értesültem már. Írd meg, hogy milyen az elfoglaltságod, s hogy vagy megelégedve. Budapesti Zeneakadémiát ebben az országban sehol nem fogsz találni, de nem lehetetlen, hogy a mostaninál jobb dolog fog kínálkozni.

Feleségem részéről is sok szívélyes üdvözléssel

boldog ünnepeket és boldog új évet kívánva, szeretettel

Ernő

¹⁵ Laczkovich János magyar emigráns zongora- és orgonaművész, Dohnányi tanítványa. Magyarországi éveiben a Magyar Rádióban Dohnányi utódként működött. 1945-től előbb Tucumánban (Argentínában), majd az arizonai Tucsonban folytatta munkásságát. Később visszatért Európába, Berlinben egyházzenei szolgálatot teljesített.

**6. Wichita Falls, Texas („Hardin College átvedlett – Midwestern University”),
1950. január 30.**

Dániel Ernő levele Dohnányi Ernőnek

(két oldal, tintával írt kézirat, MZA-DE-Ta-Script 80.278)

Jan. 30, 1950.

Kedves jó Mester,

nagyon köszönöm kedves sorait. Szívből örülök, hogy floridai letelepedése révén kicsit közelebb kerültünk egymáshoz. Amit Argentínáról ír, az bizony nem valami biztató dolog. Zoltán öcsém, ki aránylag jó pozícióban van, szintén nem a legnagyobb elragadtatással írt nekem az ottani viszonyokról. Parpagnolinak a Mester intenciói szerint írtam. Szegény Lackovich-t [Laczkovich János] magam is nagyon sajnálom.

Katinkától épp ma kaptam egy hosszabb levelet. Ő és a gyermekek egészségileg jól vannak, iszonyú azonban az a lelki „prés”, mely mindazokra nehezedik, kik sem neveltségüknél, sem lelkialkatuknál fogva nem értenek egyet az otthoni eseményekkel. Katinka is teljesen reménytelennek látja a kijövetelt, s a Jó Istenben bízva arra számít, hogy a nemzetközi politikai helyzet a közeljövőben meghozza mindannyiunk reménységét. Sajnos azonban én is úgy látom, hogy minden csiga-lassúsággal mozog, ha egyáltalán mozog!

Hála a Gondviselőnek, én jól vagyok. Megbecsülnek s magam igyekszem becsületesen dolgozni. Nagyon igaz a Mester megállapítása: „Budapesti Zeneakadémiát sehol sem találasz!” Bizony, még Zenedét is nehezen. Legalább is ezen a részen az Államoknak. Tanár csinálja az iskolát, s nem az iskola híre a tanárt. Ezzel a filozófiával szoktam magam vigasztalni. Néhány teachert tanítok u. n. „master class”-ban. Ez őszinte örömet okoz. Az undergraduate és graduate munkát végző tanítványaim között is van egy pár kisebb-nagyobb ígéret. Persze nagyon is szerény értelemben!

Hálás vagyok mindenképpen azonban a sorsnak, hogy dolgozhatom s tervezhetek, s nem kell szenvednem mindattól, melytől annyian szenvednek odahaza.

Koncertezés bizony lassan mozog. Tőke kellene hozzá, vagy nagy név. De nem baj, így legalább érdekesebb. Nem tudom, hogy írtam-e, karácsonykor a Pastoralet és a H-moll Capricciót játszottam, több alkalommal is. Őszinte sikere volt annak a finom, törékeny hangulatnak, melyet a Pastorale sugároz.

Mellékelek egy pár programot a master classjaimról. Tudom és jól esik, hogy érdeklődik a Mester sorsom iránt.

Nagyon szeretném, ha valahogy találkozhatnánk. Írjon, ha úgy gondolja, szívesen eljönne ide játszani. Megpróbálnánk valamit csinálni Fricivel [Balázs Frigyes]. Sok pénzt aligha jelentene, de talán maradna valami a költségeken felül is. Beszél-nénk a Musician’s Club-bal vagy a Universityvel – ha érdekli a dolog.

Szívem egész melegével köszöntöm, s kérem a jó Istent, tartsa meg egészségben kedves családjával együtt

Ernő

7. Wichita Falls, Texas (Midwestern University), 1951. január 10.

Dániel Ernő levele Dohnányi Ernőnek

(három és fél oldal, tintával írt kézirat, MZA-DE-Ta-Script 80.378)

January 10, 1951

Kedves jó Mester,

Frici [Balázs Frigyes] ideadta a Mester karácsonyi kártyáját. Köszönöm, hogy olyan kedvesen rólam is megemlékezett. Bizony, eléggé elkerültünk egymástól, bár azt kell mondanom, hogy a távolság még jobban összekovácsolt minket. Nem is képzelem a Mester, hogy mennyit emlegetjük itt, s mennyit gondolok én arra felé.

Érdeklődik, hogy én mit csinállok. Röviden összefoglalva: minden nagyon jól és rendben van. Megbecsülnek, munkám érdekesebb, lassacskán a legjobb növendékek jönnek ide Dallasból, Forth Worthból s Oklahomából. Masterclassaim szoktak lenni a különböző Teachers Ass[ociation] meghívására. Legutóbb Waco-ban volt, most vasárnap Amarillo-ba repülök hasonló célból. E vasárnapi anyag: 1. J. S. Bach 2. Modern Music 3. The physical and psychological requirements of the Natural Piano Technique. Összesen 6 órás a lecture.

Ha nem is sokat, de játszom. Novemberben az Oklahoma City Symphonyval játszottam a Liszt Es dúrt, e hónapban Altusban lesz szólóm, feb. 13-án Dallasban szóló, márciusban itt játszom szólót és zenekarit (Csajkovszky).

Sok barátunk van itt, nagyon kedvesek az emberek. A University elnöke két hónappal ezelőtt közölte velem, hogy egy-két éven belül ki akar nevezni a Fine Art College Dean-jének. Akárhogy is lesz, jól esett a megbecsülés.

Persze, ami itt hiányzik: a zenei atmosphere. Le-le rándulunk Dallasba, de hát az mégis csak messze van. Most mutatja meg jótékony hatását a jó öreg pesti „background”. E nélkül ma már száraz patakmeder lenne belőlünk.

Hogy a jövő mit hoz – nem tudom. Lehet, hogy Dallasba megyek, szó van arról, hogy meghívják az SMU-ra [Southern Methodist University], ha Dr. Van Katwijk nyugdíjba megy. Ez strictly zongoratanári állás volna, kicsit hasonlóbb az otthoni akadémiai légkörhöz, mint ez itt. Lehet azonban, hogy hosszabb ideig idekötöm magam. Itt lehet építeni, s jó spirit megvan az egyetem meg a város részéről.

Fricivel ideális jó viszonyban vagyunk, sokat jelent ez számomra, hisz Katinka és a gyermekek nélkül amúgyis nagyon nehéz. Ők otthon ragadtak, s ki tudja, mikor tudnak kikerülni abból a pokolból. A jó Isten segítő kegyelmében bízunk egyedül! Egyébként egészségileg és anyagilag jól megvannak.

Zoltán öcsém Argentínában megnősült, májusra már kiscsemete érkezését is bejelentették. Mocsáry Ödön lányát, Ilmát vette el. Zoltán jól van, s mint mérnök,

rendesen keres és megél. Írta, hogy a Végh-quartett¹⁶ járt lent, sokat együtt voltak, s jókat szórakoztak.

Ír a Mester arról, hogy volna alkalom játszani egy koncertet odalent/vagy fent, helyesebben odaoldalt. Ennek én kimondhatatlanul örülnék. Nagyszerű „ürügy” volna a viszontlátásra. Közvetlen húsvét előtt vagy után volna a legjobb terminus.

Anyagiakra vonatkozólag: Dallasban a Christian Culture Series mutat be, ezért 500 dollár top fee-t kapok. Egyébként 300 dollárért szoktam a környéken játszani. Tallahassee fizessen annyit, amennyit képes, nem a pénzért, hanem a találkozásért még gyalog is megéri az út!

Persze, mindezt csak zárójelben írom arra az esetre, ha csakugyan mutatkozna valamely lehetőség egy látogatásra.

Tudom, hogy a Mester nagyon el van foglalva. Mégis nagyon szeretném, ha közvetlenül is hallhatnék valamit. Sokszor arról álmodom, hogy közösen taníthatnánk meg kézzongorázhatnánk valahol. Csak ne lennénk ennyire messze!

Családját meleg szeretettel köszöntöm, Icukának kézcsókjaimat jelentse. A Mesternek erre az esztendőre is szívem egész melegével a legjobbakat kívánom. Legyen a jó Isten áldó keze minden működésén s tartsa meg hosszú egészségben a zenekultúra büszkeségére s barátai mély örömére.

Tanítványi tisztelettel és hálával

Ernő

8. Wichita Falls, Texas (Midwestern University), 1951. április 17.

Dániel Ernő levele Dohnányi Ernőnek

(egy és fél oldal, gépirat, MZA-DE-Ta-Script 80.402)

Április 17. 1951.

Kedves jó Mester,

egy jó ismerősöm telefonált Oklahoma Cityből, hogy hallotta a Mestert játszani ott.¹⁷ Azonnal lázasan keresni kezdtük a Mestert telefonon, vajon hátha találkozhattunk volna. Sajnos azonban az információ szerint „Dr. Dohnányi checked out”. Roppant sajnálom, hogy nem tudtam előre oklahomai szereplését, mert felhajthattam volna. Ide három és félórát hajtás az egész. Amellett mint érdekes coincidence Frici (Balázs) a szombat, vasárnapot ott töltötte, északról jövet. Így hát pompás összejövétel lehetett volna!

Bizony, nem tudok elképzelni nagyobb örömet, mint egyszer összeülni s jól kibeszélni magunkat. Az élet idelent zajlik, s azt kell mondanom, hogy hála a jó

¹⁶ Végh Sándor és kvartettje koncertezett Argentínában.

¹⁷ Dohnányi a levél kelte előtt néhány nappal, április 11-én adott koncertet Oklahomában. Lásd: Kusz Veronika, *Dohnányi amerikai évei* (Budapest: Rózsavölgyi, 2015), 328–338.

Dániel Ernő és Dohnányi Ernő Tallahassee-ben, 1953-ban (ZTI MZA Dohnányi)

Istennek, minden nagyon szépen megy. Az egyetemen nagyon megbecsülnek, keresek eleget, s az elmúlt két év alatt (nem is egészen két év) Amarillótól kezdve Dallasig játszottam koncerteket. Amellett folyton hívnak versenyekre bíraskodni, legutóbb Dallasban voltam a chairman-je egy competitionnak az SMU-un. Persze a növendék anyag nem a pesti nivó, de lassan jobb tehetségek jönnek ide. Fort Worthból, Dallasból és Tylerből van egy pár egészen elsőrangú tehetségű növendékem, akikben sok örömöm van. Havi négyórás lecture-öket folytatom a teachereknek, akik mind gyakrabban hozzák meghallgatásra jobb növendékeiket. Szóval: lassan ideszokom, s lassan idetartozónak számítanak.

Persze ez mindez nem jelent igazi boldogságot, hisz Katinka és a gyermekek sorsa innen hatezer miles-ra zajlik. Énnekem minden gondolatom Ők, a Mester tudja jól, ez mit jelent! Ami az egészséget illeti, jól megvannak, anyagi gondjaik sincsenek. Gyermekeim ma már hat és négy évesek, a kislányka az idősebb. 1948. június óta nem láttam őket. Bízom a jó Istenben, hogy mindennek értelme és oka van.

Zoltán öcsém Amerikában most készül megházasodni.¹⁸ Mocsáry Ilma a menyasszony, egy volt földbirtokos-képviselő aranyos lánya. Húszéves, gyönyörű teremtés. Zoltánnak tisztességesen megy a sora, a vállalat, ahol mérnökösködik, megbecsüli és anyagiakban is megtalálja a számítását. Komolyan gondolkoztam azon, hogy lerepülök az esküvőre, ez azonban 900 dollárba kerül, s inkább tartálékolnom kell, hisz autómon kívül semmi egyebem nincs még, mintsem szentimentalizmus okából esetleg adandó alkalommal Katinkáék kihozatalára ne

¹⁸ Egy korábbi, január 10-én kelt levelében (lásd a 7. sz. levelet) Dániel öccse családalapításának már későbbi stádiumáról adott hírt, e tudósítására valószínűleg nem emlékezett a jelen levél írásakor.

legyen pénzem. (Most látom csak, hogy komoly nehézséget okoz a tisztességes magyar fogalmazás. Aránylag ritkán beszélek, s főleg írok magyarul, hisz Fricivel Ann¹⁹ miatt mindig angolul beszélünk.)

Szó van arról, hogy esetleg Californiába megyek tanítani a University of California-ra. Magam nem igen teszek különösebb lépéseket, hisz itt minden nagyon is szépen és kedvezően folyik. Egy chicagói agency írt nekem, referenciákat kérve. Megadtam a Mester címét, kérem, ha kapna valamilyen értesítést az agencytól, legyen szíves írjon nekik információt képzettségemről és tanulmányaimról.

Károlyi Gyuszi is itt van, túl van new yorki koncertjén is már. Csiby Jóska²⁰ Montreálban úgy látszik, most már jobban prosperál. Böszörményi Nagy,²¹ kitől semmi direkt hírem nincs, azt hiszem Ő a legboldogabb köztünk, hisz családja is vele van.

Balázs Fricivel igen jól megvagyunk, derék fiú, kisgyermekke pedig igen aranyos. Stúdiómban ma már két L size Stenway [sic] van, gyönyörű hangszerek, élvezet tanítani és játszani rajtuk.

Az egyetem nagyot fejlődött méreteiben és felszerelésében azóta, mióta a Mester itt volt. A Mestert itt nagyon ismerik. Nemcsak Wichitát értem, de egész Texasban.²² Tegnapelőtt beszéltem Fort Worth-ban egy prominent tanárral, aki részt vett a Mester master class-jában.

Zárom soraimat, hisz úgyis reménytelen mindent elmondani levélben. Hiszem, hogy rövidesen láthatom személyesen is, s nem csak képen, melyet stúdiómban őrzök. (Egyszer elküldöm, kérve egy pár sort rá!)

A család minden egyes tagjának meleg szeretettel küldöm üdvözlétemet, s a Mestert tanítványi hálával és szeretettel köszöntöm

Ernő

9. Wichita Falls, Texas (Midwestern University), 1952. április 1.

Dániel Ernő levele Dohnányi Ernőnek

(egy oldal, gépirat, MZA-DE-Ta-Script 80.507)

April 1. 1952

Kedves jó Mester,
egy kéressel fordulok a Mesterhez.

¹⁹ Balázs Frigyes felesége.

²⁰ Csiby József (ditrói) (1903–1964) karmester, egyházi zenész, Dohnányi egykori tanítványa.

²¹ Böszörményi-Nagy Béla (1912–1990) zongoraművész, 1930-tól Dohnányi tanítványa volt. 1948-tól az Egyesült Államokban folytatta tevékenységét.

²² Dohnányi korábbi texasi szereplései: 1949. január 5. – Austin, január 8. – El Paso, január 10. – Wichita Falls, január 12. – Fort Worth.

Dr. Wilfred Bain, Dean of the School of Music at Indiana University Bloomington, írt egy levelet, amelyben érdeklődést mutat egy meghívást illetően. Kért tőlem referenciákat. A Mester nevét és címét adtam meg. Ha Dr. Bain írna a Mesternek, akkor kérem, legyen olyan szíves egy ajánlást írni. Főleg a tanári múltamat és művészi múltamat illetőleg fog kérdezni. Mint talán a Mester emlékezik, én 1942-ben kezdtem tanítani az Akadémián, és 1944-től kezdve ott mint rendes tanár működtem. Ez az, ami érdekelheti őt. Ha a Mester még megemlítené a levélben azt a háromkoncertes hangversenyt, amit a Mester vezényelt (Bach, Beethoven Es Dúr, Brahms B Dúr) a jó öreg Vigadóban, akkor azt hiszem, Dr. Bainnek lesz fogalma a backgroundomról.

Egyébként itt nagyon jól megvagyok, s csak akkor mennék el, ha igazán nagy különbség volna az ottani és itteni iskola között.

Legutóbb vagy három hete játszottam egy koncertet itt és Dallasban. Az egyiken a Dohnányi Capriccio nagy sikert aratott.

Ott lesznek a Mesterék a húsvéti ünnepek alatt? Foglalkozom a gondolattal, hogy esetleg egy két napra lemennék Floridába egy régen tervezett viszontlátásra. Persze azt szeretném tudni, mielőtt is tervezek, vajon a Mester ott lesz-e. Előre is köszönöm a szívességét az ajánlólevelet illetően.

Meleg szeretettel köszöntöm kedves családjával együtt

Ernő

10. Wichita Falls, Texas (Midwestern University), 1952. május 26.

Dániel Ernő levele Dohnányi Ernőnek

(egy oldal, tintával írt kézirat, MZA-DE-Ta-Script 80.531)

May 26, 52.

Kedves Mester,

Ma találtam a mellékelt interview-t a Southwestern Musician-ban. Öröm volt hallani a mesterről ebben a formában is.

Itt van egy újság: Frici Tucson (Arizona) Symphony dirigense lett. Engem kértek fel az ő helyére itt. Így aztán a tanítás és a koncertezés mellé a zenekari munka, mint harmadik munkakör fog lefoglalni.

Katinkák még mindig Pesten vannak. Imám nem szűnik értük, sajnos semmit sem tudok innen tenni kijutásuk érdekében.

Károlyi Gyuszi írt Californiából. A Mester címét is kérte.

Kovács István (Cziffra-Kovács duo) járt itt, mint adjudicator a National Guild of Piano Teachers Tournament számára.

Nagyon szeretnék közvetlenül is hallani valamit a Mesterről: végtelen szeretettel és tanítványi hálával köszöntöm

Ernő

**11. Wichita Falls, Texas (Wichita Falls Symphony Orchestra, Inc.),
1952. október 4.**

Dániel Ernő levele Dohnányi Ernőnek

(egy oldal, tintával írt kézirat, MZA-DE-Ta-Script 80.584)

October 4. 52.

kedves jó Mester,

Mellékelten küldöm a Southwestern Musician-ban megjelent képet, valamint a mi Symphony brochure-unkat.

Nagyon régen nem hallottam a Mesterről. Sajnálom, hogy olyan messze vagyok Floridától. Itt minden szépen megy. Frici [Balázs Frigyes] nagyon hiányzik, bár majdnem minden héten beszélünk telefonon.

Katinkáékról s a gyermekeimről bizony nagyon gyéren van hírem. A Mindenható az egyetlen reményem. Mindennek van értelme, ha azt pillanatnyilag nehéz is kifürkészni.

Az egész kedves családnak sok üdvözlötet küldök, s a Mestert mély tisztelettel köszöntöm, mindig hálás tanítványa

Ernő

12. Tallahassee, Florida, 1952. október 5.

Dohnányi Ernő levele Dániel Ernőnek

(egy oldal, tintával írt kézirat)

1952. Oct. 5.

Kedves Ernő,

miután hosszabb levél írására alig fog telni időm, elküldöm Mici húgom kártyáját,²³ mely biztosan érdekelni fog.

Köszönet a programokért és minden egyéb küldeményért.

Ölel D. Ernő

²³ Dohnányi Mária, Mici (1879–1966) Dohnányi Ernő húga, akitől Budapestről, az említett kártya érkezett. A képeslap azonban nem maradt meg a Dániel-hagyatékban. Dániel Ernő Texasban Mici budapesti beszámolóí útján kapott hírt Pesten maradt családjáról.

13. Tallahassee, Florida, 1953 karácsonyán

Dohnányi Ernő és felesége levele Dániel Ernőné Katinkának, Budapestre

(egy oldal, tintával írt kézirat)

Kedves Katinka!

Nagyon kedves karácsonyt töltöttünk E-vel,²⁴ aki sajnos csak 2 ½ napra volt vendégünk, mert könnyelműen még a szünidők alatt is próbát tart, s így vissza kell mennie W. Fallsba. Nem is hiheti, hogy mennyire sajnáljuk, hogy felesége nem lehetett velünk. Boldog és jobb, új esztendőt kívánunk, hő kívánságunk, hogy beteljesedjék mindaz, amit kíván.

Ernő

Drága Katinkám!

Szeretettel gondolunk Rád és nagyon boldog Új Évet kívánunk meleg üdvözlettel Icy

Karácsony Tallahassee-ben, 1953. Balról jobbra: Dohnányi Ernőné Zachár Ilona, Dániel Ernő, Helen Salacz, Julius Salacz (Dohnányi nevelt gyermekei), Dohnányi (Berlász Melinda gyűjteménye, másolat)

²⁴ Dohnányi szándékosan nem nevezi meg Dánielt és feleségét, mert nem akarja az otthon rekedt Dánielnét e külföldi levél által kiszolgáltatni a magyar titkosszolgálatoknak.

Karácsony Tallahassee-ben, 1953. Első sor balról jobbra: Karl Kuersteiner dékán, Dohnányi Ernő, Helen Salacz-Dohnányi, Dániel Ernő; második sor balról jobbra: Mrs. Karl Kuersteiner, Mrs. Edward Kilényi, Zachár Ilona, Edward Kilényi szülei, Edward Kilényi (Berlász Melinda gyűjteménye, másolat)

**14. Wichita Falls, Texas (Wichita Falls Symphony Orchestra, Inc.),
1954. május 26.**

Dániel Ernő levele Dohnányi Ernőnek

(két oldal, tintával írt kézirat, MZA-DE-Ta-Script 80.809)

May 26, 54.

Kedves jó Mester és Icyke,

Kimondhatatlan öröm ért: Katinka egy részletesebb levelet írt, képek jöttek, s a gyerekek első levelüket írták nekem! Úgy látszik, Katinkának alkalma volt valakivel kiküldeni, mert francia bélyeg volt a borítékon.

Katinka nagy örömmel írta, hogy 6 év óta az első képet látta rólam: Mici néni elvitte a karácsonyi, floridai képeket, amit együtt csináltunk.²⁵ Katinka írja, hogy a Mester nagyszerűen néz ki, és mindent odaadnának ma Magyarországon, ha a Mestert megint hallhatnák. (Amen!)

Nagyon-nagyon köszönöm, hogy Mici néninek elküldték a karácsonyi képeket, s hogy Mici néni volt olyan aranyos Katinkát meglepni velük.

Nagyon jól vagyok, a Symphony season jó sikerrel befejeződött. Az egyetemen most vannak évváró vizsgák.

Mellékelten küldök egy pár programot.

July 25-én felhajtok északra, Main-be, ahol Monteaux-val²⁶ fogok dirigálást tanulni ez idén is. Balázs Frici szüleit viszem magammal New Jersey-ig [sic]. Ha valamelyik gyermek fel szándékozik menni északra a nyáron, nagyon örülnék, ha velem tartana. Balázs Papa és Mama jó útitárs volna, s három nap alatt innen New Jersey-ben lennénk. Persze, Floridából ide kellene előbb jönni – mondjuk csak Dallas-ig, ha másképp nem megy,– s én ott fel tudnám „pikkolni” a „világutazó” Dohnányi-családtagot. Akárki jön, az én vendégem lesz az úton: mindent beleértve. Szeptember 2-án startolok vissza, Dallasig vissza is tudom hozni a „kirándulót”.

Meleg szeretettel Mindnyájukat köszönti
Ernő

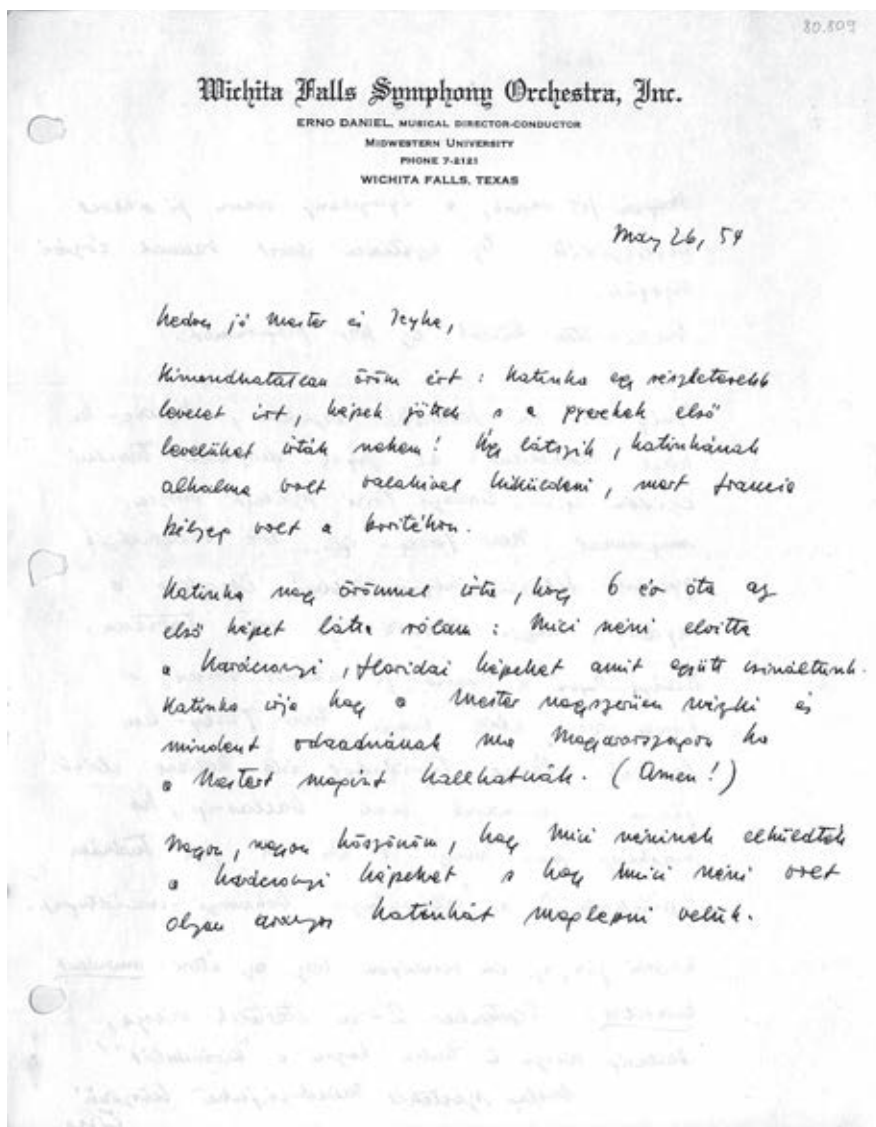
²⁵ Az 1953. évi karácsonyi ünnepek alkalmával Dániel Ernő meglátogatta Dohnányit Floridában. A látogatás alkalmával készült közös fényképeket Dohnányiék elküldték Micinek Budapestre, aki eljuttatta azokat Dániel Ernő feleségének, Katinkának. Ezek közül való az itt közölt két karácsonyi kép.

²⁶ Pierre Monteaux (1875–1964) francia–amerikai karmester, akinél Dániel Ernő éveken át karmesteri tanfolyamokon vett részt Amerikában.

7. fakszimile

Dániel Ernő levele Dohnányi Ernőnek, 1954. május 26.

(ZTI MZA Dohnányi)

**III. Levélváltás a Stabat Mater (op. 46) bemutató előadásai tárgyában:
1955. július 21. – 1956. június 9.**

15. Tallahassee, Florida, 1955. július 21.

Dohnányi Ernő levele Dániel Ernőnek

(egy oldal, tintával írt kézirat)

1955. júl. 21.

Kedves Ernő,

levelednek nagyon megörültem, a liverpooli bemutató remek volna, csak az a baj, hogy áprilisban még nem lehetek Európában. Mi csak a 2. szemeszter után, júniusban indulhatunk Európába. Már most szeptemberben valószínűleg Edinburghben játszom, s ezzel kapcsolatban lesz több angol hangversenym. Ezeket Ibbs and Tillett rendezi. (124 Wigmore Str. London W.I.) Tehát nem Schulhofhoz, hanem ide kell fordulni.+

Mikor lesz a Wichita Falls-i bemutató?

Ölel

D. Ernő

+ Ha Liverpool június végén vagy júliusban lehetne, az is jó volna.

***Dániel Ernő a Stabat Mater szólistáival próbál a bemutató előtt, 1956
(Berlász Melinda gyűjteménye, másolat)***

16. Tallahassee, Florida, 1955. december 20.**Dohnányi Ernő levele Dániel Ernőnek**

(két oldal, tintával írt kézirat)

1955. dec. 20.

Kedves Ernő,

éppen írni akartam Neked, hogy mi van a Stabat Materrel, mikor leveled megjött. Sajnálom, hogy nem értesítettél előbb, mert akkor elrendezhettem volna, hogy a premièren ott lehessek. De most már nem tudom a Birmingham-i (Alabama) koncert dátumát megváltoztatni, mely jan. 18.-ára esik, de ott kell lennem már 15.-én, mert dirigálok is ott. Nagyon kérnélek azonban, hogy egy „tape”-et csináltass az előadásról, s így egy kis képet kapjak róla.

Október 2, Liverpool, okvetlenül rendben van, mert Ibbs and Tillették régóta tudják, s így kezelik is a dolgot.

Hát bizony mi is nagyon sajnáljuk, hogy a karácsonyt nem töltheted velünk, s reméljük, hogy ez 1956-ban lehetséges lesz. Sajnos akkor már Muci²⁷ nem lesz velünk, mert a fiatal pár áprilisban Seattle-be megy, s onnan nehezen fognak ide eljuthatni.

Nagyon boldog karácsonyt és újévet kíván sok szívélyes üdvözléssel, szeretettel
D. Ernő

Még két kérdés:

1. Miért kellett a fiúkart női karral kiegészíteni?
 2. Hogy szerezted az anyagot? A műnek a zongorakivonata már nyomva van, de még nem jelent meg. (Assoc. Music Publ. N.Y.)
- Icy sokszor üdvözlöl. Ő is nagyon sajnálja, hogy nem lehetünk jelen a premièren.

17. [Tallahassee, Florida, 1956. január 16. előtt]**Dohnányi Ernő levele Dániel Ernőnek és a Wichita Falls Symphony Orchestra-nak a Stabat Mater bemutatója alkalmából**

(egy oldal, angol nyelvű, tintával írt kézírásos levél, dátum és hely megnevezése nélkül)

Very sorry not to be able to attend the „Worldpremiere” of my Stabat Mater. Send you my warmest Greetings and wish you and the Work great success.

Ernst v. Dohnányi

²⁷ Helen Salacz (házassága révén: McGlynn) (1929–2016), Dohnányi nevelt lánya.

8. faksimile

A Stabat Mater bemutatójának plakátja (ZTI MZA Dohnányi)

The Wichita Falls Symphony Orchestra

and

Dr. Erno Daniel, Musical Director-Conductor

cordially invite you to their

Third Subscription Concert

Monday January 16, 1956

Eight-fifteen P. M.

Memorial Auditorium

World Premier

of

Dohnányi's "Stabat Mater"

with the combined choruses of

DENTON CIVIC BOY CHOIR—George Bragg, Director
TSCW MODERN CHOIR—Dr. J. Wilgus Eberly, Director

and

Sibelius..... Finlandia

Mozart..... Eine Kleine Nachtmusik

Mozart..... Concerto in D Minor

R. Clarke Mullen, Pianist

Reserved tickets may be purchased at the auditorium box office

Monday, January 16, from 9:00 a. m. to 8:15 p. m.

\$1.00 to \$2.50

18. Tallahassee, Florida, 1956. február 22.**Dohnányi Ernő levele Dániel Ernőnek**

(egy oldal, tintával írt kézirat)

1956. febr. 22.

Kedves Ernő,

vártam az írással, mert be akartam várni a „Stabat M.” lemezét vagy szalagját. Mindeddig nem jött semmi. Nem tudom megmagyarázni, mert Bragg is ígért recordot. Nagyon örültem a sikernek, de szeretnék hallani is valamit.

Kérek értesítést, hogy feladatok-e valamit, vagy valami baj van a lemez körül.

Sokszor ölel

Ernő

19. Tallahassee, Florida, 1956. március 14.**Dohnányi Ernő levele Dániel Ernőnek**

(két oldal, tintával írt kézirat)

1956. márc. 14.

Kedves Ernő,

egy néhány napja végre megkaptam a Stabat M. lemezét. Az előadás óta folyton vártuk s ezért késem levelemmel. Mindenekelőtt nagyon boldog vagyok, hogy olyan szép sikere volt, mert egyike a szívemhez nőtt szerzeményeimnek. S gratulálok Neked is a szép előadáshoz, mely nagyjában fedi az én intenciómat. Ha mindenáron kritizálni akarnék, akkor is csak három helyet tudnék megnevezni, amely kifogás alá eshetne. Partitura 30. oldal [10] a kürt „f”-je olyan soká szól, hogy nem lehet bevárni az alt belépését. Ugyancsak vontatott a két taktus [20] előtt (50. oldal). De ezek csekélységek. Ellenben a vég [24] 58. oldal kétszer olyan gyors, mint kellene lennie. Ez valószínűleg az én hibám. A helyes metronóm jelzés η $\downarrow = 84$ s nem $\omega_{\circ} = 84$.

A lemez jó, ha tekintetbe vesszük, hogy nem kommerciális. A zenekar helyenkint túl halk, de el tudom képzelni, hogy ez csak a mikrofon felállításának a hibája. A fiúk persze nagy animával énekeltek s ezért néha túl magasak. De ezt Te éppúgy tudod, mint én, s ezért nem kellene így szörszálhasogatnom, mert az egész olyan gyönyörű, megható hangulatban lett előadva, hogy szinte éreztem az odaadást, amellyel vezényelted. Hálás köszönet!

Nagyon érdekes az ellentét a két kórus közt, ami a lemeznek nagy előnyére válik. –

Tudom, hogy nagyon el vagy foglalva, ne haragudj hát, ha mégis pár kéréssel fordulok Hozzád.

1. A kiadónak – Associated Music Publishers – megígértem egy lemezt. Volnál

szíves még egyet nekem elküldeni? A mű zongorakivonata ki van szúrva s nem-sokára megjelenik.

2. Bragg ígért lemezét még nem kaptam meg. Mikor kapom?
3. Szeretnék egy „tape”-t, mert tovább tart, mint a lemez. Kaphatnék?
4. Egy pár kritika is el kellene még. (De nem előzetes értesítések.) –

Nálunk a nagy újság, hogy Mucinak nagyon édes fia született. Múlt vasárnap keresztelték Sean Ernst névre.

Még egyszer köszönet, Icyke részéről is.

Ölel

Ernö

9. fakszimile

A Stabat Mater bemutatójáról a helyi sajtóban (Wichita Falls Times, 1956. január 15.)
(ZTI MZA Dohnányi)

DRS. GEO. BRAGG AND ERNO DANIEL

COMELY CHORISTERS—More than 20 members (above) of the Modern Choir of Texas State College for Women, Denton, will join the Singing Boys of Denton Monday at 8:15 p.m. to sing “Stabat Mater” by Dohnányi with the Wichita Falls Symphony Orchestra—a first performance for that new composition.

Symphony, Chorus Monday Give Mozart, Dohnányi and Sibelius

Music for the first part of the Wichita Falls Symphony Orchestra's third concert of the current season Monday at 8:15 p.m. in the Memorial Auditorium will commemorate the 200th anniversary of the birth of Mozart, while that comprising the concert's second part but as definitely will honor two contemporary composers whose lives already are far past the “three-score and ten” limit for man's terrestrial career.

Mozart, born 200 years ago, one of the most prolific composers in history, left a huge catalog of music—opera, symphony, concertos, songs, chamber music, masses—despite the fact that death came when he was but 35. Dohnányi, still very active at the Florida State University, Tallahassee, is well beyond twice the attained age of Mozart—being now a lively 77. Jas Sibelius, whose “Finlandia” will close Monday night's concert, lacks only 15 years now to triple the Mozart life-span, for the bald, imposing

Finn recently was honored on his 60th birthday anniversary.

The “Eine Kleine Nachtmusik” with which the symphony will open the evening, and the D-minor Masso Concerto to be played by Clarke Mullens, pianist, are very happily typical of their composer. Graciously, richly melodic, delicate, yet with the stability of a beautiful feline tone, Haydn's yet tender—these are the invariable charms of Mozart. They will be present in ample measure Monday night, albeit with touches of solid dramatic force as well in the concerto.

Many will remember Monday night, seeing a big assemblage of young singers from Denton on stage with the symphony, that some 125 collegiate singers from Denton were on stage with the symphony here on Sunday, May 6, 1948, for its first concert—with Frederic Balazs on the podium. Monday night's vocalists will be the Singing Boys of Denton, a locally famous concert unit of un-

changed boys' voices directed by George Bragg, and a reinforcement of some 22 voices from the Modern Choir of Texas State College for Women, a unit directed by Dr. J. W. Eberly. The occasion will be the first performance of the Dohnányi “Stabat Mater” which the boys' choir commenced with Dohnányi last year. This performance is being awaited not only by musical lovers of this country, but in Europe as well. Dohnányi compositions have a way of commanding universal acclaim.

The “Finlandia” has the quality of remaining fresh and invigorating with each new hearing, however often. Through Sibelius, both the rugged head of which he is the embodied spirit and his fellow-Finns speak eloquently through this stirring tone-poem, written 41 years ago.

Single admission tickets, as well as season tickets, will be available at the Memorial Auditorium Monday after 7:30 p.m.

IV. Levélváltás a Stabat Mater (op. 46) európai – liverpooli – bemutatója tárgyában: 1956. május 27. – 1956. augusztus 29.

20. Tallahassee, Florida, 1956. május 27.

Dohnányi Ernő levele Dániel Ernőnek

(egy oldal, gépirat)

1956. máj. 27.

Kedves Ernő,

Borzasztóan sajnálom, hogy annyi kellemetlenséget kellett okoznom, nemcsak Neked, de angol manageremnek is (Mrs. Tillet). De mint ő, úgy Te is meg fogod érteni.

A baj tulajdonkép onnan eredt, hogy két manager kezében van európai utam. Itteni managerem Andrew Schulhof, az ő ideája volt, hogy a nyáron Európában hangversenyezzenek. Ő persze nem lett volna képes Ibbs és Tillet nélkül valamit is Angliában összehozni. Tilleték 1898 óta angol képviselőim. (A személyek persze változtak.) A terv az volt, hogy kb. szept. 12-ig Anglia, azután Németország, végül szept. végén megint Anglia. Ámde Schulhof egy berlini koncerten kívül (amelyet azonban bizonyos okokból nem akartam elfogadni) semmit sem tudott Németországban összehozni. Ennek folytán az a helyzet állt elő, hogy szept. 12.-e után kb. két hétig semmi, s azután csak két hangversenym lett volna: okt. 2. Liverpool szept. 27. London, amelyet szintén le kellett mondanom, mindkettő mérsékelt honoráriummal.

Miután a floridai egyetemen az őszi szemeszter szept. 13.-án kezdődik, s három hétnél nagyobb szabadságot csak fizetés veszteséggel kapok, nagyon ráfizetnék, ha szept. 12 után még Európában maradnék.

Remélem, hogy méltányolod elhatározásom okait. Egyet azonban nem értek, s az, hogy miért tangálja ez a Te szereplésedet s a Stabat Mater előadásait okt. 2.-án? Az, hogy decemberben egy hangverseny miatt újra Európába utazzak, csak olyan honorárium mellett volna lehetséges, amilyent nem igen fizetnek.

Tegnapelőtt kaptam George Bragg lemezét, de olyan állapotban (teljesen elgörbítve), hogy használhatatlan.

Szeretnék egy lemezt az Associated Music Publishers-nek küldeni, de olyan nehéz Töletek kapni. A zongorakivonat már ki van nyomva, amint megjelent, küldök Neked.

Ne haragudj hát, remélem, okt. 2.-án dirigálni fogod a művet.

A régi szeretettel köszönt

Ernő

21. Wichita Falls, Texas, 1956. június 3.

Dániel Ernő levele Dohnányi Ernőnek

(egy oldal, gépirat, MZA-DE-Ta-Script 81.143)

June 3, 56.

Kedves Icyke és Mester,

Köszönettel megkaptam kedves levelüket. Arra szeretném a Mestert kérni, hogy legyen szíves írni Mrs. Tillet-nek és főleg a liverpooli Philharmonia managerének azt illetőleg, hogy a mester mennyire súlyt helyez, hogy a Stabat Mater premierje megtörténjék. Ha talán megemlítené azt, hogy mennyire szereti ezt a művét, s hogy volt tanítványa kezében úgy hiszi, hogy a mű kedvezően kerül előadásra valamint, hogy különösképpen szeretné, ha a liverpooli zenekar adná a művet elő.

Az az érzésem, hogy Mr. Stiff (manager, alább közlöm a címét) nagyon komolyan venné a Mester ajánlását azt illetőleg, hogy a tervezett bemutató mindenképpen történjék meg az eredeti dátumon.

Sajnálom, nagyon sajnálom, hogy a Mester nem tudja meghosszabbítani európai tartózkodását, de tökéletesen megértem a helyzetet. Kimondhatatlan öröm lett volna számomra együtt szerepelni a Mesterrel.

Még egyszer köszönöm kedves levelüket s remélem, hogy a liverpooli koncert még nem esett kútba. A Stabat Mater-t én is végtelenül szeretem. Elküldök egy lemezt, s így aztán a Mesternek lesz még egy copy-ja, amit elküldhet az Associated Music Publisher-nek.

Meleg szeretettel Mindkettőjüket köszönti
Ernő

Mr. Wilfred C. Stiff

General Manager and Secretary

THE LIVERPOOL PHILHARMONIC SOCIETY

Hope Street

Liverpool 1

England

22. Wichita Falls, Texas, 1956. június 5.**Dániel Ernő levele Dohnányi Ernőnek**

(egy oldal, gépirat, MZA-DE-Ta-Script 81.143)

June 5, 56

Kedves Mester,

csak sietve írok. Nagyon jó volt tegnap telefonon a Mester hangját hallani. Mint tegnap említettem, Stiff, a managere a Liverpool Philharmonic-nak írt nekem, s leveléből tisztán látszik, hogy Ők csak abban az esetben fogják az october másodiki koncertet megtartani, ha a Mester ott lesz. Úgy hiszem, ha az octoberi koncertet nem tudjuk nyélbeütni, a Stabat Mater Liverpool-i bemutatója egy későbbi dátumon fog létrejönni. Az egyetlen út tehát, hogy a koncertet megtarthassuk, ha a Mester át tudna repülni csak egy pár napra, vagy esetleg kihúzná európai tartózkodását.

Mrs. Alice Roberts, aki egy dallasi milliomos s a dallasi zenekar alelnöke, hallotta a Wichita Falls-i ősbemutatót. Mikor őneki tudomására jutott, hogy én a művet európai első előadásra viszem Liverpoolban, elhatározta, hogy átrepül a koncertre. Ennek nagy jelentősége lehet, mert az asszony nagyon befolyásos, s azt hiszem, erősen fogja reprezentálni Amerika s Texas büszkeségét odaát, hogy egy olyan művet mutatunk be, melyet itt Texasban hallott a világ először. Mrs. Roberts mellesleg svéd viceconsul s diplomata státusa van. Ez is jelent valamit odaát, kapcsolatok, stb.

Tegnap beszéltem telefonon Mrs. Roberts-szel, s említettem, hogy a Mester nem tud octóberig Liverpoolban maradni, főleg anyagi okok miatt, s ennek következtében a liverpooli bemutató valószínűleg el fog maradni. Mrs. Roberts azonnal felajánlotta, hogy fedezi a Mester és felesége átrepülési és visszatérési költségeit, készségesen, mert meg akarja a liverpooli koncertet menteni. Ez egy nagyon szép gesztus Mrs. Roberts-től, nem kell azonban ezt úgy érteni, hogy egy ajándék, melyet nehéz egy idegentől elfogadni. Az asszony ezeket áldoz zenére évente, s ez nem szokatlan dolog az ő szemében.

Minthogy az idő nagyon előrehaladott, s még a kórus megszervezése is hátra van, arra kérem a Mestert, hogy mihelyt elhatározta magát ezzel az új fejleménnyel kapcsolatban, küldjön egy telegrammot Mrs. Tillet-nek ebben az értelemben, és én azonnal telegrafálok Mr. Stiffnek, hogy a koncerten a Mester játszani fog és jelen lesz. Így aztán az eredeti terv a Stabat Mater bemutatóját illetőleg keresztül fog menni.

Ami részlet a továbbiakat illetőleg, azt mi meg tudjuk levélben beszélni. Még csak arra kérem, hogy péntek estig valahogy a választ nekem tudomásomra hozni szíveskedjék, mert szombaton két hétre New Yorkba és Rhode Islandba utazom, s addig szeretném Mr. Stiff-et a dolgok állásáról informálni.

Meleg szeretettel Mindkettőjüket köszönti hálás tanítványa,
Ernő

23. [Tallahassee, Florida] 1956. június 5.

Dohnányi Ernő levele Dániel Ernőnek

(egy oldal gépirat)

Június 5, 1956

Kedves Ernő,

Tegnapi telefonbeszélgetésünk után latolgattuk a dolgot, de még nem tudtam definitív elhatározáshoz jutni.

Először: nem nagyon szimpatikus nekem, hogy egy privát hölgy fizesse meg nekünk a repülőutat Európába és vissza. Sokkal jobb szeretném, ha úgy lehetne a dolgot elintézni, hogy pl. a Wichita Falls Symphony tenné ezt – persze a hölgy a Symphony-nak fizetne.

Aggályaim is támadtak, hogy (nem ismervén a hölgyet) az az utolsó pillanatban kiugorhatik, s én akkor már se a Liverpool-i Philharmoniót, sem pedig Tillettkét nem hagyhatom cserben.

Továbbá: ha Okt. 2-án szerepelek Angliában, akkor a londoni hangversenyt a Festival Hall-ban (szept. 27-én) szintén meg kell tartanom. Ebben az esetben esetleg jobb volna, miután grammophon recordingjaim is lesznek, ha nem jönnek szept. közepén vissza Tallahassee-ba, hanem egy hónapos Leave-of-absence-et vennék, ami 1 havi fizetésembe, (700 Dollár) kerül.

Mindez még homályos előttem, annál is inkább, mert Tillettkék úgy a londoni, mint a liverpooli koncertet már definitív lemondták.

Várom válaszat a pénz biztosítását illetőleg, mert addig nem intézkedhetem. Szeretettel ölel

D. Ernő

P. S. Avizált leveledet még nem vettem kézhez. Ha nem air-mail adtad fel, soká megy.

24. Tallahassee, Florida, 1956. június 9.

Dohnányi Ernő ajánló leveléhez mellékelte sorok Dániel Ernőnek²⁸

(tintával írt kéziratos sorok)

1956. Jun. 9.

Kedves Ernő,

itt mellékelem a Stiff-nek írt levelem kópiáját. Remélem, használ.

Ölel

D. Ernő

²⁸ A jelzett ajánlólevél nem volt található a Dániel-hagyatékban.

10. *fakszimile*

A Stabat Mater bemutatójáról a helyi sajtóban (Wichita Falls Times, 1956. január 16.)
(ZTI MZA Dohnányi)

25. Wichita Falls, Texas, 1956. július 4.

Dániel Ernő levele Dohnányi Ernőnek

(egy oldal, tintával írt kézirat, MZA-DE-Ta-Script 81.157)

July 4, 56.

Kedves jó Mester,

most érkeztem haza északról.

Köszönöm a Stiff-hez írt levelet. Remélem, hogy lesz eredménye, – habár én meg vagyok győződve arról, hogy a Mester nélkül nem lesz liverpooli concert.

2 hétre Californiába megyek. Július 17-én megint itthon leszek. Remélem addigra lesz valami igen jó hír!

Mindkettőjüket meleg szeretettel és igaz tisztelettel köszöntöm
Ernő

26. Wichita Falls, Texas, 1956. augusztus 29.

Dániel Ernő levele Dohnányi Ernőnek²⁹

(egy oldal, gépirat, MZA-DE-Ta-Script. 81.190)

August 29, 1956.

Dear Mester,

Enclosed you will find the Liverpool letter. I am sorry that the concert has been postponed. But at any rate, „everything is good as it is.”

I am leaving for Europe on September 9th at the time when very likely you are on your way back to Florida. I shall go to Liverpool for a short conference regarding the „Stabat Mater”, and then I shall also have conferences in Munich and Stockholm. Maybe the work could be performed in these places. The chief purpose of my visit in Europe is to make recordings for the Radio Zürich Orchestra of two American works that they requested. I shall be back on Monday, September 25th, and then I hope we can exchange some news regarding „Stabat Mater”.

My very best regards to you, Icy, and the whole family. With much affection.

As ever

Ernő

P. S. Enclosed is a brochure of our next season's program.

A levél magyar fordítása:

Kedves Mester,

mellékelten küldöm a liverpooli levelet. Sajnálom, hogy a koncertet elhalasztották. De bármi történjék, „minden úgy jó, ahogy van”.

Szeptember 9-én indulok Európába, amikor a Mester már valószínűleg visszafelé tart Floridába. El fogok menni Liverpoolba egy rövid megbeszélésre a Stabat Materrel kapcsolatban, aztán Münchenben és Stockholmban is lesznek tárgyalásaim. Talán előadható lesz a mű ezeken a helyszíneken. Európai látogatásom elsődleges célja, hogy felvételt készítek két amerikai műről a zürichi rádiózenekar megrendelésének eleget téve. Szeptember 25-én, hétfőn jövök vissza, és remélem, utána lesznek híreink egymásnak a Stabat Materre vonatkozólag.

Meleg üdvözetemet küldöm a Mesternek, Icynek és az egész családnak. Szeretettel

mint mindig

Ernő

UI: Mellékeltem egy prospektust a jövő évadbeli programunkról.

* * *

²⁹ Nem ismerjük a rendeltetésből eredő indokot, ami Dánielt angol nyelvű levél írására készítette.

Konklúzió

Dohnányi Ernő és Dániel Ernő szakmai-baráti levélváltása mintegy évtizednyi, sorsfordító időszakot ívelt át a Mester és tanítványa életében: Dohnányi utolsó évtizedét, Dániel első tíz évét az emigráció teljesen új körülményei között. Levelezésük mély betekintést nyújt egyéni és ugyanakkor közösnek tekinthető életszituációjukba: az olvasó számára megtapasztalhatóvá válik, hogy az események izgalmas fordulataiban miként bontakozik ki a két nemzedék egymásrautaltságának emberi és művészi tartalma. A 26 levélből álló dialógus és az ismereteket közlő bevezető tanulmány – a válogatott illusztrációkkal – a Dohnányi–Dániel-kapcsolat első szintű irodalmi letéteményese, a kapcsolat emberi-szakmai értékelése viszont csak a továbbiakban, az ide tartozó, gazdag dokumentumcsoport (sajtó- és fényképgyűjtemény, hangfelvételek) teljes körű összefüggéseinek ismeretében valósulhat meg.

A közlemény értelmezésének néhány szempontot követő összefoglalásától azonban nem tekinthetünk el.

1. Dohnányi Ernő személyiségének emberi vonásait – megerősítve a már ismertté vált sokoldalú forrásokat – e levelezés újabb nézőpontokkal gazdagítja. Ugyanis az 1948-tól az 1950-es évek kezdetéig eltelt időt, amikor Dohnányi az újrakezdés teljes bizonytalanságával szembesült, nem az elszigeteltség közérzetében élte át, hanem ellenkezőleg: feltétel nélküli támaszt és segítséget kínált a nálánál még tájékozatlanabb tanítványoknak, köztük Dániel Ernőnek. Az is figyelmet érdemel, hogy önkéntes segítőkészsége nemcsak az emigrációs helyszínen mutatkozott meg, hanem a távoli haza viszonylatában is, amikor az otthon maradt családtagok elszigeteltségének feloldására megoldásokat keresett. Kifundálta azt is, hogy Mici húga közvetítésével a Budapesten maradt Dániel-családhoz örömteli, vigasztaló híreket juttasson el (*lásd a 13. számú levelet*).

2. A levélváltás történetében Dohnányi számára a legfontosabb alkotói eseményt új művének, a *Stabat Mater*nek bemutatója jelentette, Dániel Ernő vezényletével. Szinte sorsszerű tény, hogy Dohnányi nem lehetett jelen a Wichita Falls-i tényleges bemutaton, illetve gyakorlati és egyéb megfontolások okán a későbbiekben, a Dániel által tervezett angliai, liverpooli bemutató alkalmán, sem vált megvalósíthatóvá személyes részvétele. E sajnálatos, visszafordíthatatlanná vált körülmények értelmezése további források ismeretében újabb, többoldalú mérlegelést igényel. Mindazonáltal fontos művészetszemléleti dokumentumként áll előttünk Dohnányi egyik levelében a *Stabat Mater*-hangfelvételtől írt elemző véleménye, amelyben az előadás egészét érintő értékelése és néhány problematikus részletkérdés felvetése harmonikus egységben tárul az utókor elé (*lásd a 19. szá-*

mű levelet). A kérdésben való végső tisztánlátáshoz viszont a bemutató előadás alkalmával készült eredeti hangfelvétel rekonstrukciójára lesz szükség.³⁰

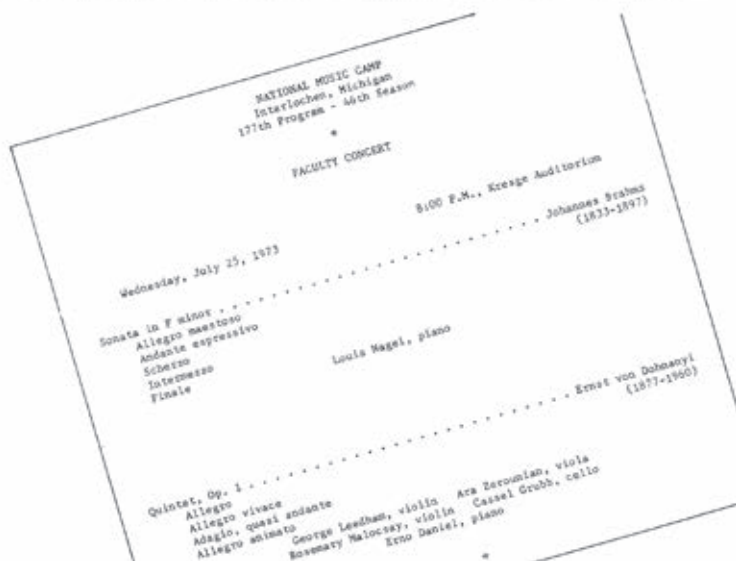
3. Az utókor nézőpontjából Dániel Ernő mesteréhez fűződő kapcsolata – a küzdelmes évtized pályaeépítő szituációjának körülményei között – kimagasló értékrendet képvisel. Dohnányi iránti művészi és szellemi elkötelezettsége, amely meghatározóan érvényesült kétirányú előadóművészi karrierjében is, nem befolyásolta saját szuverenitását. Ezt tanúsítja például Dániel önálló döntése – Dohnányi argentinai javaslata ellenére – az Egyesült Államokban való letelepedését illetően, amelyet az idő és maga Dohnányi is utólagosan pozitívan igazolt. Dániel egyéni művészi koncepcióját tudatosan építette fel magyar és amerikai tapasztalatainak ismeretében: pianistaként, karmesterként és professzori munkakörében. Önállóságával összhangban állt, hogy mélységesen tisztelt és szeretett Mesterét mindenkor szellemi útmutatójának tekintette, és a sors ajándékaként értelmezte, hogy Amerikában még egy évtizednyi időt Dohnányi művészi kisugárzásában tölthetett. Ebben az elkötelezettségben megtiszteltetés volt számára Dohnányi műveinek interpretálása zongorista és karmesteri pályáján egyaránt.³¹ (11. fakszimile) A *Stabat Mater* Dohnányi által jellemzett „gyönyörű, megható hangulatú” bemutató előadása (majd egy későbbi megszólaltatása a mester halála után, lásd a 30. lábjegyzetet) az életre szóló összetartozás művészi dokumentuma maradt.

³⁰ Az állapota miatt restaurálásra szoruló lemez Berlász Melinda ajándékaként a Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archivumának Dohnányi-gyűjteményébe került digitálzásra.

³¹ Dániel Ernő Dohnányi halálát követően – karmesterként és zongoraművészként – is repertoárjára tűzte Dohnányi műveit, nemcsak azokat, amelyeket korábban már előadott, hanem a későbbi alkotások közül például a Hárfá-concertinót (op. 45) is bemutatta a „West-Coast”-on. Az alábbiakban az 1961–től 1973–ig előadott Dohnányi-művek listáját közöljük: 1. 1961. május 5., Campus Auditorium of UCSB, Dohnányi: *Stabat Mater* (op. 46) (University Symph. Orch. and Women’s Glee Club, vez.: Dániel Ernő); 2. 1962. november 11. The Grande Ronde Symphony Orchestra – Dohnányi: h-moll capriccio (zongora: Dániel Ernő); 3. 1964. május 6., Resident of UCSB – Dohnányi: Zongoraötös (op. 1.) (Paganini Quartet, Dániel Ernő); 4. 1965. november 10. Campus Hall of UCSB – Dohnányi: Concertino hárfára és kisenekarra (nyugati-parti bemutató) (University Symphony Orchestra, Mrs. Balderston, vez.: Dániel Ernő); 5. 1973. július 25., Interlochen, National Music Camp – Dohnányi: Zongoraötös (op. 1.) (George Leedham, Rosemary Malocsay, Ara Zerounian, Cassal Grubb, piano: Dániel Ernő).

11. fakszimile

Dániel Ernő egy 1973-as Dohnányi-konzerten (Berlász Melinda gyűjteménye, másolat)

Laskai Anna

Zachár Ilona írásai az amerikai Dohnányi-hagyatékban

Dohnányi Ernő élete során háromszor házasodott. Első feleségével, Kunwald Elsával a Zeneakadémián találkozott, és – Dohnányi apjának szolid ellenkezése dacára¹ – 1900-ban házasságot kötött vele. Második felesége Bécs nagy híré szí-
nész-
nője, Galafrés Elza volt, aki mint „művésztárs” több Dohnányi-mű sikeréhez hozzájárult. Végül azonban mindkét házasság kudarccal zárult. Ezután a zene-
szerző érthető módon békességre vágyott, és ezt a nála harminckét évvel fiatal-
abb Zachár Ilona mellett találta meg. Bár nagyon sok megpróbáltatásban volt
részük, kapcsolatuk többnyire harmonikus volt, s Dohnányi kései éveit alapve-
tően boldog családi légkör határozta meg.

Első és második házassága végét egyaránt a következő kapcsolat jelentette, s
ennek mindkét esetben jelentős hatása volt Dohnányi életének és pályájának
alakulására. 1915-ben ugyanis nemcsak a világháború miatt költözött Budapestre
Berlinből, hanem azért is, mert ekkor Galafrés Elzával már viszonya volt, s a nő
férje – a neves hegedűművész, Bronisław Huberman – meg akarta szerezni
Galafrés-val közös gyermeküket. Elzával Huberman elől is menekültek tehát Bu-
dapestre.² De ugyanígy kérdéses az is, hogy Dohnányi Zachár Ilona nélkül el-
hagyta volna-e Magyarországot, s ha igen, merre vezetett volna az útja. Az utolsó
két feleséget, Galafrés-t és Zachárt az is összeköti, hogy mindketten életrajzot
írtak férjükről; e köteteket előszeretettel használja forrásként a Dohnányi-
kutatás.³ Bár Galafrés maga sokkal nagyobb formátumú művészegyéniség volt,
mint a magát író embernek valló Zachár, a harmadik feleség Dohnányi-könyve

¹ Vázsonyi Bálint, *Dohnányi Ernő* (Budapest: Nap Kiadó, 2002), 126.

² Elza Galafrés, *Lives, Loves, Losses* (Vancouver: Versatile, 1973), 195–197. Persze az is közreját-
szott ebben, hogy Kunwald Elsával való kapcsolata teljesen tönkrement. Vázsonyi szerint
Kunwald, aki maga is zongoristának készült, be nem teljesült karrierjét fényűző életmódjával
kompenzálta Berlinben. Vázsonyi, 126.

³ Lásd az előző jegyzetet, illetve Ilona von Dohnányi, *Ernst von Dohnányi. A Song of Life*, James
A. Grymes (szerk.) (Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 2002). (A továbbiak-
ban: Ilona von Dohnányi, *A Song of Life*.)

sokkal ambiciózusabb, olykor már-már tudományos igényű. Ezt igazolja a könyvhöz kapcsolódó hatalmas forrásanyag, mely a közelmúltban, 2014-ben vált kutathatóvá az amerikai Dohnányi-hagyaték hazakerülésének köszönhetően.

Az alábbiakban e hagyaték Zachár Ilonához kapcsolódó részéről, főképp a Dohnányi-kutatás számára érdekes írásairól szeretnék rövid áttekintést nyújtani, nagy hangsúlyt fektetve Zachár Ilona Dohnányiról szóló – nyomtatásban megjelent, illetve csak most előkerült – szövegeire. Emellett betekintést adok Zachár Ilona más típusú és témájú írásaiba is, illetve összefoglalom írói tevékenységének jelentőségét. Végül néhány olyan Dohnányi-művet mutatok be, melyeket ez a kapcsolat ihletett.

Zachár Ilona hagyatéka a Zenetudományi Intézetben

A 2014-2015-ös években Magyarországra került amerikai hagyaték révén nagy fordulat következett be a Dohnányi-kutatás történetében. A dokumentumok hazakerülése a 2002-ben megalakult Dohnányi Archívum első éveinek intenzív munkájához hasonló fellendülést eredményezett a kutatásban. Már csak azért is jogos párhuzamot vonni, mert amerikai dokumentumok első ízben ekkor – 2002-ben – kerültek haza az újonnan megalakult archívumba, Kiszely-Papp jóvoltából.⁴

Az amerikai hagyatékot 2014-ben Seàn Ernst McGlynn, Dohnányi mostohaunokája (Zachár Ilona lányának elsőszülött fia) ajándékozta a Magyar Tudományos Akadémiának. Majd a dokumentumegyüttes a Zenetudományi Intézet „Lendület” 20-21. Századi Magyar Zenei Archívum és Kutatócsoportjának [ma: 20-21. Századi Magyar Zenei Archívum] Dohnányi-gyűjteményébe került. Tételei a zeneszerző tallahassee-i házából származnak, éppúgy, mint a Florida State University Dohnányi-gyűjteménye, melyet az 1990-es években helyeztek letétbe az egyetemen. A házban maradt dokumentumok feldolgozása több részletben zajlott: elsőként az 1990-es évek végén, majd 2005-2006-ban, végül 2014-ben. Magyarországra is több részletben kerültek az anyagok: először 2006-ban, majd 2014-ben, s végül – közvetlenül az egyetemről – 2015-ben.⁵ A hagyaték több típusú dokumentumot ölel fel, például Dohnányi és hozzátartozói leveleit, újságkivágatokat, személyes dokumentumokat, könyveket, kottákat, fényképeket, illetve Zachár Ilona írásait.

⁴ Az anyagok a Florida State Universityn elhelyezett Kilényi–Dohnányi-gyűjteményből származnak, melyeket Dohnányi tanítványa, Kilényi Edward válogatott ki és vett magához. Kiszely-Papp Deborah, „A Dohnányi Ernő Archívum első éve”, in *Dohnányi Évkönyv 2002*, Kiszely-Papp Deborah (szerk.) (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2002), 5–23.

⁵ A amerikai hagyaték részletes leírását lásd: Kusz Veronika, *Dohnányi Ernő amerikai hagyatéka a Zenetudományi Intézetben. A dokumentumok felhasználása a kutatásban.* >http://www.zti.hu/mza-dohnanyi/docs/DE_amerikai_hagyateka_a_ZTI-ben.pdf<, 1-15. (Utolsó megtekintés: 2017. május.)

A hagyaték 2014-ben Magyarországra érkezett része teljesen rendezetlen formában került a Zenetudományi Intézetbe – rendszerező feldolgozására jómagam kaptam megbízást. A hatalmas iratanyagban, amelyet Zachár Ilona maga után hagyott, többfajta dokumentumtípus különböztethető meg. Ahogy Kusz Veronika is rámutatott, Zachár Ilona igazi „grafomán” volt, valósággal mindent leírt, és mindenről írni akart.⁶ Ezt tükrözi a hagyaték is, melyben zeneszerző-életrajzokat, történelmi és vallásos témájú, teljes vagy töredékes formában fennmaradt írásokat egyaránt találhatunk.

Dohnányi maga is témája lett Zachár írásainak: természetesen számos róla szóló szöveget is hátrahagyott. A Dohnányi-hagyaték részeként hazakerült, Zachár Ilonához kapcsolható dokumentumegyüttes túlnyomó része – mintegy kétharmada – hozható valamilyen módon kapcsolatba Dohnányival. E nagy iratanyagnak azonban csak töredéke tekinthető hasznos forrásnak a kutatás szempontjából, mivel Ilona Dohnányi-történetei a legtöbb esetben inkább önmagáról, nem pedig a zeneszerzőről szólnak.⁷

A Dohnányi-hagyaték részét képező Zachár-hagyatékot a dokumentumok jellege és tematikája alapján az 1. ábrán látható szempontok szerint csoportosítottam.

1. ábra

Zachár Ilona hagyatéka

Zachár Ilona írásai az amerikai Dohnányi-hagyatékban	
1. Dohnányiról szóló írások	
1. 1. <i>A Song of Life</i> gépiratos forrásai	
1. 2. Regényes önéletrajzok	
1.2.1. Ilona regényes önéletrajza	
1.2.2. Regénytöredék magyarul	
1. 3. <i>Refuge in Neukirchen</i> (5 részes novella, az emigráció első éveiről)	
1. 4. <i>A Bücsü és üzenet</i> forrásanyaga	
1. 5. Rövid írások Dohnányiról (például: „Cuci megjegyzései”, „Dohnányi Ernő születésnapja”, „Hogyan született meg Dohnányi Ernő E-dúr szimfóniája?”)	
[1. 6. Más szerzők Dohnányiról szóló írásai]	
2. Egyéb írásai	
2. 1. Zeneszerző-életrajzok	
2. 2. Történelmi témájú írások	
2. 3. Novellák (Short stories)	
2. 4. Vallásos témájú, nyomtatásban is megjelent kötetek	
2. 5. Egyéb írások	
3. Személyes dokumentumok	
3. 1. Naplók (1946–1959)	
3. 2. „Szcánszos” jegyzőkönyvek, írások	

⁶ Kusz Veronika, *Dohnányi amerikai évei* (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2015), 13.

⁷ Kusz Veronika, *Dohnányi Ernő amerikai hagyatéka a Zenetudományi Intézetben*, 10.

A legtöbb dokumentum gépiratos formában maradt fenn, ezeken kívül kevesebb tollal vagy grafitceruzával írt kézíratos forrás található (például a naplók), melyek ennek következtében igen nehezen olvashatók. Nehezíti a kutatást az is, hogy Zachár szinte soha nem tüntette fel írásain azok keletkezési idejét, ezért további információkért több esetben más forráshoz – saját naplóihoz vagy a kiadókkal folytatott levelezéséhez – kell fordulnunk. A Zachár Ilona jelenleg ismert írásairól szóló jegyzék rövidebb változata e tanulmány függelékében olvasható, melyet nyomtatásban megjelent műveinek adatai, illetve az amerikai hagyatékok dokumentumai alapján állítottam össze.

Zachár Ilona írásai Dohnányiról

Az 1940-es években Zachár Ilona több zeneszerzőről írt regényes életrajzt. Hogy éppen ilyen témát választott, abban valószínűleg Dohnányival való kapcsolata is nagy szerepet játszott. Nem tudhatjuk, vajon megfordult-e a fejében akkoriban, hogy egyszer a hozzá legközelebb álló zeneszerző életrajzát is megírja majd. A gondolat főként az 1950-es években foglalkoztatta, legalábbis ebből az időszakból maradtak fenn olyan források (kiadókkaal folytatott levelezés és naplóbejegyzések), melyekben szó esik egy készülő Dohnányi-életrajzról.⁸ Erről tájékoztat például Zachár Ilonának Dohnányi húgával, Micivel (Kováts Ferencné Mária) folytatott levelezése is, aki a Magyarországon maradt kottákról és könyvekről készített jegyzéket, illetve számos dokumentumot juttatott el Floridába.

A kötet, a már említett *Song of Life* azonban csak 2002-ben jelent meg James A. Grymes szerkesztésében – jó negyven évvel Dohnányi, tizenöt évvel Ilona halála után. A Grymes által használt források a Florida State University Dohnányi-gyűjteményéből származnak,⁹ melyek 2015-ben szintén a Zenetudományi Intézetbe kerültek. Az általa ismert anyagokon kívül azonban 2014-ben több, a kötettel kapcsolatos fontos forrás is hazakerült a Dohnányi-házból. A kötethez tartozó iratanyag, vagyis a *Song of Life* fogalmazványai három nyelven, angol, német, illetve kisebb részben magyar nyelven egyaránt megtalálhatók a hagyatékban.

A legtöbb forrás fogalmazvány formájában maradt fenn: ide sorolhatunk több angol nyelvű részletet s négy magyar nyelvű fejezetet. Ugyanakkor elérhető a *Song of Life* egy teljes angol nyelvű változata és annak német fordítása is (két példányban). Érdekesség, hogy amerikai letelepedésük után Ilona idegen nyelvi ismeretének elmélyítése céljából beiratkozott a The Regent Institute nevű nyelv-

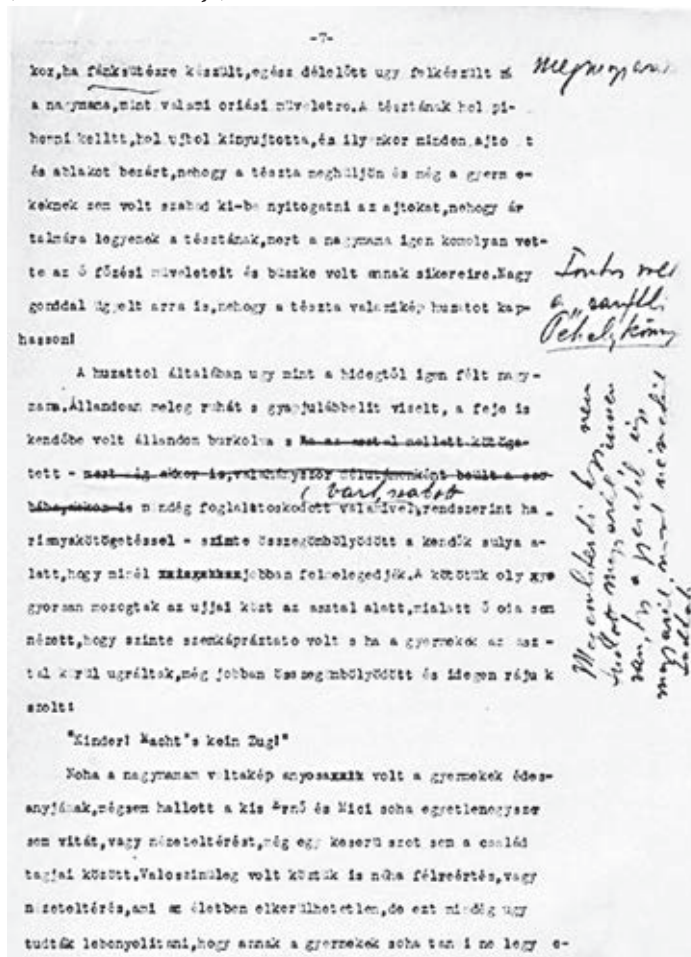
⁸ Lásd például az E. P. S. Lewin kiadó levelét Zachár Ilonának, 1953. július 29. (MZA-DE-Ta-Script 80.691). A hivatkozott leveleket az MTA BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumának Dohnányi-gyűjteme őrzi (a továbbiakban: ZTI MZA Dohnányi).

⁹ Lásd Grymes előszavát: Ilona von Dohnányi, *A Song of Life*, viii–ix.

iskolába, ahová folyamatosan küldte javításra a Dohnányi-életrajz fejezeteit.¹⁰ Az ehhez kapcsolódó fennmaradt források alapján az is kiderül, hogy Dohnányi szintén korrigálta felesége szövegét,¹¹ így több helyen – az angol és magyar nyelvű forrásokban egyaránt – találkozhatunk Dohnányi ceruzás megjegyzéseivel. (1. fakszimile)

1. fakszimile

Dohnányi megjegyzései a *Song of Life* magyar nyelvű forrásában (ZTIMZA Dohnányi)

¹⁰ Az első fennmaradt levelet 1951. december 17-én kapta Ilona a nyelviskolától: lásd Harold Herd (The Regent Institute, London) levelét Zachár Ilonának (MZA-DE-Ta-Script 80.462).

¹¹ Erre Ilona 1953. július 20-i naplóbejegyzésében is utal: „Este olvasás, előtte Ernő javítgat a biográfiáján.” (ZTIMZA Dohnányi, jelzet nélkül.)

A könyv összesen kilenc fejezetből áll,¹² s ez közlésmódjának kettőssége miatt két nagyobb részre osztható. Az elsőt, mely Dohnányi életének első hatvan évét mutatja be (1–4. fejezet), objektív, már-már távolságtartó – Ilona stílusával mondhatni szöges ellentétben álló – hangnem jellemzi. A második nagy szakasz, mely már közös életükről szól, sokkal személyesebb stílusban íródott. Erre a különbségre a szerző maga is felhívja a figyelmet az előszóban, hiszen, állítása szerint, míg az első rész Dohnányi által közölt információkra, illetve a Dohnányi-család által összegyűjtött koncertprogramokra¹³ épül, addig a másik főleg személyes tapasztalatain alapul.¹⁴ A kötet közlésmódjának kettősségében valószínűleg az is közrejátszik, hogy – ahogy Kiszely-Papp Deborah kiemeli könyvismertetőjében – Grymes a mondatok helyes angolsága érdekében több mondatot is átírt.¹⁵ Szerinte Grymes többször szükségtelenül javította a szöveget, aminek az író egyéni stílusa is áldozatul esett.¹⁶

A kötet egyik legfontosabb, az 1. *faksimilén* is bemutatott forrásában Dohnányi csak az első rész szövegeihez fűzött kommentárokat, vagyis úgy tűnik, mint ha a közös életükről szóló második rész leírásában szabad kezét adott volna Ilonának. E szakasz kezdetén Ilona viszonylag részletesen meséli el megismerkedésük történetét, majd összefoglalja a Dohnányival megélt huszonhárom év történéseit: a megpróbáltatásokkal teli emigrációs éveket, Amerikában való letelepedésüket és ottani életüket. Érdekes módon azonban az amerikai éveket tárgyaló utolsó fejezet (9. fejezet) csak az 1949 és 1953 közötti időszakról szól, s Dohnányi 1953. november 9-én a Carnegie Hallban rendezett koncertjével ér véget. Szokatlanul aránytalan, hogy Zachár a zeneszerző utolsó hat évét mindössze egy kétoldalas utószóban tárgyalja. Csak találgatni tudunk, hogy Ilona miért zárta ilyen rövidre Dohnányi utolsó éveinek tárgyalását. Feltételezhetjük, hogy 1953-ban abbahagyta a kötet írását, és később, férje halála után nem volt lelkiereje visszatérni a szöveghez, de azt is gyaníthatjuk, hogy sikeres végkifejlettel akarta befejezni a történetet.

¹² A fejezetek az alábbi időintervallumok történéseit tárgyalják: 1. 1894–1897; 2. 1897–1905; 3. 1905–1919; 4. 1919–1936; 5. 1937–1944; 6. 1944–1946; 7. 1946–1948; 8. 1948–1949; 9. 1949–1953 [Utószó: 1954–1960]. A hagyatékban található források többségében a fejezetek az évszámok mellett szöveges címet is viselnek, például 1. Gyermekevek (1877–1894), 2. Serdülő ifjúság – tanulmányévek (1894–1897), 3. Start to the musical career (1897–1905).

¹³ A Dohnányi-család által összegyűjtött újságkivágatokat és koncertprogramokat tartalmazó albumok (scrapbook) szintén hazakerültek 2014-ben.

¹⁴ Ilona von Dohnányi, *A Song of Life*, x.

¹⁵ Kiszely-Papp Deborah, „Ilona von Dohnányi: Ernst von Dohnányi. A Song of Life”, in *Dohnányi Évkönyv 2002*, Kiszely-Papp Deborah (szerk.) (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2002), 195–198. Különösen: 198.

¹⁶ Uo.

A kötet legvégén közölt hosszú dokumentumgyűjtemény tulajdonképpen Grymes szerkesztői döntése értelmében vált függelékké: Ilonánál a jegyzetapparátusban – pontosabban a végjegyzetek között – foglaltak helyet. Ezek forrása – vagyis a *Song of Life* Ilona által összeállított jegyzetanyaga – szintén megtalálható a hagyatékban. Az első „A” függelék Dohnányi leveleiből válogat. A „B” rész a zeneszerző két, az Ohio University-n tartott előadását – a „Lapról olvasás” és „A romantika Beethoven zongoraszonátaiban” című előadásokat – tartalmazza, melyek közül a második biztosan elhangzott Madisonban is (University of Wisconsin).¹⁷ Nagyon fontos továbbá a „C” függelékben közölt huszonnyolc újságcikk, köztük két, Göndör Ferentől, a politikai vádaskodás amerikai szószólójától származó becsmérő írással. A Grymes által összeállított „D” rész Dohnányi műveinek jegyzékét tartalmazza, mely további segítséget nyújt az olvasó számára az életmű áttekintésében.

Zachár Ilona amerikai hagyatékának egy további érdekes csoportját a Dohnányiról szóló rövidebb terjedelmű írások képezik. Ezekben ugyanis nemcsak férje hétköznapijaiba nyerhetünk betekintést (lásd például: „Dohnányi Ernő születésnapja”, „Epizódok Dohnányi Ernő életéből az amerikai megcsallás alatt”), hanem megismerhetjük egy-egy koncert háttérét („Az első hangverseny Colónban”) vagy egyes művek kompozíciós folyamatát is („Hogyan született meg Dohnányi Ernő E-dúr szimfóniája?”). Ez utóbbiak nem tudományos igényű leírások, ami persze nem is várható el feleségétől, hiszen ő maga nem volt muzsikus. A történetek elbeszélésmódja, stílusa inkább a regényes életrajzokhoz áll közel, ami például a „Dohnányi Ernő kompozíciója – és a szalonna” írásnak már címéből is gyanítható. Az írások – stílusuk ellenére – már csak azért is érdekesek, mert Zachár a történetekben többször szóhoz juttatja Dohnányit. Sőt a „Cuci megjegyzései” című párbeszédes írás valójában egy rövid interjú férjével. Ilyenfajta dialogizáló stílust Zachár Ilona önéletrajzi írásaiban is találunk, de hogy valóban Dohnányi szófordulatait, az ő megnyilvánulásait olvashatjuk-e ezekben, azt egyáltalán nem tudhatjuk biztosan.

Az egyetlen, Dohnányi neve alatt megjelent írás, a *Búcsú és üzenet* szerzőségét illetően éppennyire szkeptikusak a Dohnányi-kutatók. Úgy vélik ugyanis, hogy az amerikai kiadvány (*Message to Posterity*)¹⁸ lejegyzőjeként és fordítójaként ön-

¹⁷ A két előadás magyar fordítása: Kusz Veronika, „...a zenepedagógusok elszörnyülködésére. Dohnányi Ernő és a lapról olvasás”, *Parlando* 54/2 (2012), <<http://www.parlando.hu/2012/2012-2/2012-2-07.htm>>. Utolsó megtekintés: 2017. szeptember); Kovács Ilona, „Dohnányi Ernő és Beethoven zongoraszonáta. A zeneszerző születésének 135. évfordulóján”, *Parlando* 54/6 (2012), <<http://www.parlando.hu/2012/2012-6/2012-6-17-Kovacs.htm>> (Utolsó megtekintés: 2017. szeptember). A Beethoven-előadásról hangfelvétel is készült, lásd: Kusz Veronika, *Dohnányi amerikai évei* (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2015), 82.

¹⁸ Ernst von Dohnányi, *Message to Posterity*, Ilona von Dohnányi (ford.), Mary F. Parmenter (szerk.), (Jacksonville, Florida: Drew, 1960).

magát megnevező Zachár Ilonának valójában nagyobb szerepe volt a kötet létrehozásában.¹⁹ A két évvel később magyar nyelven is megjelent *Búcsú és üzenet*ből sem maradhatott ki az ő neve. Ebbe egy – rá jellemző, érzelmektől túlcsonduló – utószót írt férjéről „Muzsika és küzdelem mindhalálíg” címmel.²⁰

A *Búcsú és üzenet*et nemrégiben Kusz Veronika adta közre, és kísérletet tett a szerzői rétegek megkülönböztetésére.²¹ Kusz kiemeli azonban, hogy források hiányában nem lehet bizonyítani, hogy a szöveg nem Dohnányitól származik, még akkor sem, ha egyes szövegrészek dagályos stílusa felesége szövegeire rímel. 2014 nyarán a *Búcsú és üzenet* több forrása is a Zenetudományi Intézetbe került, de ezekből nem kapunk választ a szerzőség kérdéseire. Nemrégiben azonban a hagyatéék egy kifejezetten személyes dokumentumokat tartalmazó – meglehetősen furcsa – csoportjában ráakadtam a *Búcsú és üzenet* eddig ismeretlen kéziratos forrására. Tudvalevő, hogy Zachár Ilona férje halála után a vallás, illetve annak egy kifejezetten spirituális válfaja felé fordult, s azt gondolta, kapcsolatba tud lépni a túlvilágon levő férjével. Szeánszokat rendezett, hogy Dohnányi szellemével kontaktusba kerülhessen, s ezekről számos feljegyzés található a hagyatéékban is, amelyek láttán már Kusz Veronika is kiemelte, hogy e szövegek kísértetiesen emlékeztetnek a *Búcsú és üzenet* egyes fordulataira.²² Nem véletlenül, hiszen a szeánszok jegyzőkönyvei gyakran a *Búcsú és üzenet*re utaló mondatokkal kezdődnek: „ez az én üzenetem.” A rendezés során e szövegek között felfedezett forrás alapján valóban úgy tűnik: Zachár Ilona maga jegyezte le a szöveget, de egyáltalán nem Dohnányi „halálos ágyán” vagy utolsó napjaiban – ahogy az angol nyelvű kiadvány (*Message to Posterity*)²³ előszavában írja. (2. fakszimile)

¹⁹ Grymes egy általa szerkesztett, Dohnányiról szóló tanulmánykötetben a *Message to Posterity* úgy teszi közzé, hogy Ilonát a kötet társszerzőjeként nevezi meg. James A. Grymes (szerk.), *Perspectives on Ernst von Dohnányi* (Lanham, Maryland–Toronto–Oxford: The Scarecrow Press, 2005), 193–215.

²⁰ Dohnányi Ernő, *Búcsú és üzenet* (München: Nemzetőr, 1962), 41–44.

²¹ Kusz Veronika, „Dohnányi Ernő az utókornak. A *Búcsú és üzenet*”, *Magyar Zene* 52/1 (2014. február), 58–90.

²² Kusz Veronika, *Dohnányi Ernő amerikai hagyatéka a Zenetudományi Intézetben*, 12.

²³ Ernst von Dohnányi, *Message to Posterity*, [i].

2. fakszimile

A Búcsú és üzenet Zachár Ilona kezétől származó kéziratos forrása. „Mikor Tallahassee-t megláttam, azonnal megszerettem” (ZTI MZA Dohnányi)

Vonalművészet
 Jutott Tallahassee - & meglepettem, a csomót
 meglepettem. Mivel meglepettem, az
 mint egy falu - és így kezdtem el
 megkérdezni. Azonban most egy kis helyen
 állni látszik az utcán, ahol az ország jó
 mint az is. De a Mary Queen - & a városban
 van hely. 7. júl. - Kér. este

LXIII

Augusztus 12. péntek este 8 - Kér

Első drága korszakom - & a gyermek évek
 megint - de nagyon megint egy ilyen romlás
 helyreállítás. Azonban egyéni értelem és
 nem tudom, mit lehetne tenni. Persze
 tudom, & az én elismerésem után nagyon
 helyreállítás, ahol az a sok sok Franklennel
 & a barátokkal - de ahol a munkát a sok hely
 meglepettem, amit a helyen, mindenki
 látta a csodát, a helyen & a csodát
 & a helyen, ahol a munkát & a munkát
 tudom, a munkát a föld és a munkát tudom

Önéletrajzi jellegű írások

Zachár Ilona nyilvánvalóan jobban kedvelte a regényes stílusú életrajzokat, hiszen korábban, az 1940-es években ilyen jellegű írásaival tudott valamennyire érvényesülni, s a hagyatékban is több hasonló típusú szöveg található. Úgy tűnik, hogy nemcsak az oly nagyra becsült művészek – Bellini, Rossini vagy Kazinczy – biográfiájának megírása foglalkoztatta, hanem saját élettörténetének megfogalmazását is éppoly fontosnak tartotta. Mivel Zachár életének legjelentősebb eseménye valójában Dohnányival való kapcsolata volt, saját életéről szóló írásaiiban nagy szerepet játszik a zeneszerző. Hogy Dohnányi milyen fontos fordulatot jelentett Zachár Ilona életében, az is bizonyítja, hogy egyik önéletrajzi írását éppen a vele való megismerkedésével kezdi.

Eszerint Dohnányi Zachárék estélyén, valószínűleg 1937 végén találkozott először Ilonával, aki egyébként távoli rokona volt.²⁴ Ismeretes, hogy a zeneszerző második házassága ekkor már válságba jutott.²⁵ Zachár szintén hasonló cipőben járt, már évek óta boldogtalan házasságban élt vidéken. Nem sokkal később azonban két kisgyermekével Budapestre költözött azzal az indokkal, hogy gyermekeit megfelelő iskoláztatásban részesítse, jöllehet ebben a Dohnányival kialakult szerelmi kapcsolata is nagy szerepet játszott. Az estély után ugyanis Ilona kapcsolatot kezdeményezett, majd ezt követően rendszeresen találkoztak.

A regényes életrajz persze meglehetősen szabados az adatok tekintetében, s ezzel a problémával mindjárt a szöveg kezdetén szembesülünk. Ilona részletesen leírja azt az eseményt, amikor először találkozott Dohnányival a szülei által rendezett banketten.²⁶ Mindkét történetben a téli hónapok idejére helyezi megismerkedésük történetét: a *Song of Life*-ban 1937 végére,²⁷ míg a regényes életrajzban 1937 januárjára datálja.²⁸ Ráadásul ez utóbbiban egy Dohnányi-koncert elmesélésével kezdi a történetet – ahol először látta és hallotta Dohnányit. A két eseményt egymás utáni napokra helyezi, mintha a bankett a koncert utáni napon lett volna. Ez már csak azért sem helytálló, mert Dohnányi 1937 júliusában töltötte be 60. életévét, s a januárban játszódó történetben Ilona a még be nem következett, nagyszabású születésnapi rendezvényekről beszél. Ezek után talán nem meglepő, hogy az általa

²⁴ Zachár Ilona édesapja, Zachár Gyula nagyanyja és Dohnányi nagyanyja unokatestvérek voltak. Ilona von Dohnányi, *A Song of Life*, 111.

²⁵ Vázsonyi, 250.

²⁶ Megismerkedésükről a *Song of Life*-ban is olvashatunk, lényegesen tömörebb megfogalmazásban. Ilona von Dohnányi, *A Song of Life*, 111–112. Megismerkedésük konkrét időpontját Vázsonyi sem említi.

²⁷ Valószínűleg november vagy december táján lehetett, mindenesetre július után, vagyis Dohnányi 60. születésnapját követően. Ilona von Dohnányi, *A Song of Life*, uo.

²⁸ A gépiratban eredetileg 1938-szerepelt, ezt valószínűleg utólag javította át 1937-re.

leírt, Vigadóban megrendezett Dohnányi-koncert sem egyeztethető össze a zeneszerző zongoraművészi tevékenységét feldolgozó történeti munkák adataival.²⁹ Ugyanilyen furcsaság az is, hogy Zachár Ilona első férjét a regényben Sándornak nevezi, holott a valóságban Salacz Gyulának hívták. Noha a történet műfaja miatt nem biztos, hogy számon kérhető az író a fikció bizonyos foka, mégis elővigyázatosan kell bánnunk az ilyen jellegű írásokkal. Feltehetően nem vehetjük készpénznek azt sem, amit Dohnányiról írt, pedig a regény érdekessége, hogy Ilona ebben a szövegben is többször szóhoz juttatja őt. Valószínűleg ez a regényes változat tekinthető a *Song of Life* előzményének, s eleinte talán ezzel próbált érvényesülni, de – világos, hogy regényes stílusa miatt – a kiadók visszautasították.³⁰

Az önéletrajzi írások egy külön csoportját képezik azok a személyes naplók, melyek az 1945 és 1959 közötti időszakot ölelik fel. A kéziratos dokumentumok olvasása – különösen a ceruzás írásoké – nagyon nehéz. Ráadásul ezekben Zachár főleg saját magáról ír, s a gyakoriak a nyomasztó fordulatokkal kezdődő bejegyzések („Életem legszörnyűbb napja”, „Egyik legrettenetesebb nap”). Az ilyen jellegű megnyilatkozások, illetve a folytonos panaszkodás mellett sajnos viszonylag kevés szó esik Dohnányiról. Ezek a bejegyzések mégis érdekesek, mert általuk betekintést nyerhetünk hétköznapijaikba, de akár egyéb adalékot is rejthetnek a naplók. Ilyen lényeges bejegyzésekre hívja fel a figyelmet Kusz Veronika, aki a Hárfa-concertino megrendeléséről és keletkezéstörténetéről talált fontos adatokra Zachár Ilona naplóiban.³¹

Egyéb írások

A hagyatékban több olyan írás is található, mely nem kapcsolódik szorosan Dohnányihoz. Zachár Ilona legsikerültebb vállalkozásai közé tartoznak az 1940-es években a Rózsavölgyi és Társa kiadónál sorozatban megjelent regényes zene-

²⁹ Sem 1937-ben, sem 1938 januárjában nem volt Dohnányinak szólókoncertje a Vigadóban. Lásd: Kovács Ilona, „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája. II. rész: 1924–1944”, in *Dohnányi Évkönyv 2006–2007*, Sz. Farkas Márta – Gombos László (szerk.) (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2007), 303–360. Ilona a koncert programjáról nem ír (pedig zárójelben felírja magának, hogy térjen vissza rá), csak Beethoven nevét említi, illetve azt, hogy Dohnányi ráadásként a *Für Elisé*t játszotta el.

³⁰ Az E. P. S. Lewin kiadó júliusban érdeklődéssel fogadja Dohnányi-életrajzát (az E. P. S. Lewin kiadó levele Zachár Ilonának, 1953. július 29., ZTI MZA Dohnányi, MZA-DE-Ta-Script 80.691), szeptemberben azonban visszautasítja stílusa miatt (az E. P. S. Lewin kiadó levele Zachár Ilonának, 1953. szeptember 17., ZTI MZA Dohnányi, MZA-DE-Ta-Script 80.703). Hasonló elutasító leveleket kapott például a The Atlantic Monthly Presstől (1953. október 6., MZA-DE-Ta-Script 80.711).

³¹ Kusz Veronika, *Dohnányi Ernő amerikai hagyatéka a Zenetudományi Intézetben. A dokumentumok felhasználása a kutatásban*, 12.

szerző-életrajzai: Belliniről, Rossiniról, Donizettiről és a Schumann házaspárról.³² Ezek közül a hagyatékban csak a Rossiniról szóló, illetve a Haydn életét elbeszélő – nyomtatásban meg nem jelent – regény gépiratos forrásai találhatók meg.

A népszerű stílusban írt regények – mely műfajnak Zachár mellett számos művelője akadt abban az időszakban³³ – persze nem értékelhetők zenetudományi szempontból, hiszen nem tudományos igénnyel készültek. Talán nem véletlen, hogy Zachár éppen az 1940-es években fordult zeneszerzők élettörténetének megírása felé, ugyanis ekkoriban már kapcsolatban állt Dohnányival, aki valószínűleg szívesen segített neki az életrajzok megírásában, illetve megjelentetésében.³⁴ A hagyatékban továbbá fennmaradtak más zeneszerzőkről – például Berliozról, Lisztről, Csajkovszkijról, Händelről – szóló rövidebb terjedelmű írások, részben Ilona, részben pedig egy bizonyos Walther Krenn kézírásával. Hogy pontosan mi célból készítette Zachár ezeket az írásokat, vagy hogy egyáltalán milyen intézményhez, kiadóhoz kötődött a feltételezhető szerkesztő, Walther Krenn, egyelőre nem sikerült kideríteni.

Ezenkívül Zachár előszeretettel írt magyar történelmi vagy irodalmi személyiségek életéről is, ilyen például a felmenőjéről, Kazinczyról írt kétkötetes regényes életrajz.³⁵ Ebbe a kategóriába sorolható az Argentínában publikált történel-

³² Lásd: *Két szív összedobban. Néhány esztendő egy nagy muzsikusként, Wieck Klára és Schumann Róbert életéből* (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 1940), *Rossini, a melódia királya* (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 1941), *Bellini* (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 1942), *Donizetti. Egy nagy zeneköltő élete* (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 1943). A kötetek szerzője minden esetben S[alaczné] Zachár Ilona.

³³ Tallián Tibor szerint a hazai szerzőket olyan nemzetközi, az irodalomtörténetben egyaránt elismert írók regényes életrajzai inspirálták, mint Franz Werfel (*Verdi*, 1924) vagy Guy de Pourtalès (*Liszt Ferenc*, 1925). Tallián Tibor, „És most itt ülök a Bassateremtetők közepette. Wagner Richárd Pesten (1. rész)”, *Muzsika* 54/5. (2013. május), 11–17. Zachár Ilona mellett megemlíten-dő például Láng György Bachról szóló életrajzi regénye (*A Tamás-templom karnagya: Bach János Sebestyén életének regénye* [Budapest: Singer és Wolfner, 1940]), a regény népszerűségét mutatja, hogy még 2007-ben is újranyomták. Az 1950-es és az 1960-as években a Zeneműkiadó-nál jelentek meg ilyen típusú életrajzi regények, például Passuth László Monteverdi-életrajza (*A mantuai herceg muzsikusa: Claudio Monteverdi korának regényes története* [Budapest: Zeneműkiadó, 1957]), továbbá Barát Endre Paganini-életrajza (*Boszorkánytánc: Paganini életregénye* [Budapest: Zeneműkiadó, 1962]). Húsz évvel később Zachár Ilona felkérést kapott Antos Kálmántól, hogy a Liszt-jubileumra írjon egy könyvet a zeneszerző életéről, erről azonban a hagyatékban nincs további adat (lásd Antos Kálmán levele Zachár Ilonának, 1961. április 20., MZA-DE-Ta-Script 80. 851).

³⁴ Dohnányi előszót írt például a Schumann házaspár (lásd a 31. jegyzetet), illetve a Kazinczy Ferenc életéről szóló regényhez (...és terjesztém a szent tüzet. *Kazinczy Ferenc élete I–II*. Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1942).

³⁵ Lásd az előbbi jegyzetet.

mi regénye³⁶ vagy az amerikai években elkezdett, Báthory Máriáról szóló életrajzi írás is.³⁷ Mivel több nyelven is jól beszélt, nemcsak írással, hanem műfordítással is foglalkozott, s az 1940-es évek elején egy-egy regényfordítása is megjelent.³⁸

E korai, termékeny időszak után Zachár Ilona írói pályafutása azonban egyáltalán nem mondható sikeresnek. Az 1950-es évek elején, vagyis amerikai letelepedésük első éveiben számos kiadóval folytatott levelezése dokumentálja hiábavaló próbálkozásait. Ezt alátámasztja egy 1953-as naplőbejegyzés is, melyben elkeseredetten, már-már lemondóan írja: „lelkem mélyén fáj, hogy sohasem fogok könyveimmel célt elérni.”³⁹ Az emigráció évei során mégis sikerült egy – a már említett – történelmi témájú regényt publikálnia Argentínában, s ezt követően az 1960-as években, már Dohnányi halála után jutott publikációs lehetőséghez. Ekkor látott napvilágot például a *Message to Posterity*,⁴⁰ majd ugyanez két évvel később magyar nyelven *Búcsú és üzenet*⁴¹ címmel, valamint a Dohnányi halálát követő vallásos felbuzdulását dokumentáló két kötete is: a *From Death to Life* és a *When God Speaks*.⁴²

Mivel a tallahassee-i Dohnányi-házból nem került haza Zachár minden írása, egyelőre nem lehet teljes képet alkotni írói munkásságáról.⁴³ Jobb híján további információkért a hagyaték egy másik csoportjához, a levelekhez kell fordulnunk. Amerikai kiadókkal folytatott levelezésében ugyanis olyan írások címeivel is találkozhatunk, melyek nyomtatásban nem jelentek meg, vagy kéziratuk nem ke-

³⁶ Elena Zachár, *También Dios lo quiere* (Buenos Aires: Editorial Jackson de Ediciones Selectas, é. n.).

³⁷ A hagyatékban nincs meg a kézírata, csak a levelezésből van információnk róla (lásd például Mary Parmenter levelét, 1961. január 19., MZA-DE-Ta-Script 81.804).

³⁸ Lucio de Ambra, *A házasság trilógiája* [1. *Férjnek lenni mesterség*, 2. *A szerető művésze*, 3. *A feleség hivatása*] (Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1940); Maria Bellonci, *Lucrezia Borgia* (Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1941); Lucio de Ambra, *Abbazia regénye* (Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1942); Daniele Vare, *Az utolsó császárnő* (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 1943). A fordító minden esetben Salaczné Zachár Ilona. Később az 1960-ban Amerikában megjelent *Message to Posterity* – vagyis a *Búcsú és üzenet* – fordítójaként nevezi meg magát.

³⁹ Lásd Zachár Ilona 1953. június 7-i naplőbejegyzését (ZTI MZA Dohnányi, jelzet nélkül.).

⁴⁰ Lásd a 18. lábjegyzetet. A *Búcsú és üzenet* szerzőségi kérdéseiről lásd: Kusz Veronika, „Dohnányi Ernő az utókornak. A *Búcsú és üzenet*”, 58–90.

⁴¹ Dohnányi Ernő, *Búcsú és üzenet*.

⁴² Ilona von Dohnányi, *From Death to Life* (Tallahassee: Rose Printing Company, é. n.); Ilona von Dohnányi, *When God Speaks* (Tallahassee: Rose Printing Company, é. n.).

⁴³ A házban maradt anyagokról készített listát lásd az MTA BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archivumának Dohnányi-gyűjteményében.

rült haza, esetleg eltűnt.⁴⁴ Zachár írói munkásságának teljes áttekintése remélhetőleg a közeljövőben megvalósulhat, ugyanis az Országos Széchényi Könyvtár az író Tallassee-ben maradt írásainak hazahozatalát tervezi a Mikes Kelemen program keretein belül.

Zachár Ilona és a zeneszerző Dohnányi

Bár az amerikai hagyaték nem tartalmaz zenei forrásokat, és Dohnányinak Ilonával nem volt olyan nagyszabású közös műve vagy művészi együttműködése, mint előző feleségével, Galafrés Elzával,⁴⁵ mégis van néhány olyan zenemű, melyet ez a kapcsolat ihletett. Vázsonyi Bálint szerint Dohnányi első, Ilonának ajánlott műve az 1942–1943-ban komponált *Keringőszvit* vagy *Suite en Valse* (op. 39) volt. Vázsonyi állítása szerint ugyanis Dohnányi Zachár Ilona tanácsára írt keringőt szimfonikus formában.⁴⁶ A nagyszabású kompozíció azonban mégsem az első, van ugyanis két korábbi, 1940 tavaszán keletkezett Dohnányi-dal, amelyet a szerző későbbi harmadik feleségének ajánlott. (3–4. fakszimile)

Az azonban nem tudatott pontosan, hogy az ajánlás mikor került a kézíratra – a feltüntetett dátum ellenére az is elképzelhető, hogy csak később ajánlotta őket Zachárnak. A dalok kézírataira Kiszely-Papp Deborah akadt rá a kutatók számára mindaddig hozzáférhetetlen Kilényi-gyűjteményben, s a kompozíciókra a következőképpen hivatkozik: „Két, eddig ismeretlen szerelmi ének Zachár Ilona verseire, Zachár Ilonához.”⁴⁷ A két alkalmi kompozíció korai szerelmi kapcsolatuk igen fontos dokumentuma. Az Ilona által írt versek szerelmi vallomások lehettek, melyek bensőséges hangvétele korai levélváltásaik világát tükrözi. (2. ábra) E levelek továbbá olyan egyedülálló, személyes dokumentumok, melyekben az egyébként rossz levelező hírben álló Dohnányi egy teljesen más oldalát ismerhetjük meg.

⁴⁴ Ezzel kapcsolatban fontos információkkal szolgálhat Zachár Ilona és Dohnányi húga, Mária levelezése, mely jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárában található.

⁴⁵ Például 1912-ben Galafrés közreműködésével vitte sikerre a *Pierrette fátyolát* (*Der Schleier der Pierrette*) Bécsben, ahol egyébként a darab 1911-ben lesújtó kritikát kapott. Együttműködésük további példája az 1934-ben bemutatott *Szent fáklya* (*Die heilige Fackel*) című tánclegenda. Vázsonyi, 226.

⁴⁶ Vázsonyi, 259. Ilona némiképp teátrálisabban fogalmazott: „könyörögtem neki, hogy írjon egy ilyen művet.” („He dedicated this suite to me because I had begged him to write such a work.”) Ilona von Dohnányi, *A Song of Life*, 122.

⁴⁷ Kiszely-Papp Deborah, „A Dohnányi Ernő Archívum első éve”, 8. A dalok kézíratai fénymásolatban megtalálhatók az MTA BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumának Dohnányi-gyűjteményében.

2. ábra

A Dohnányi által megzenésített Zachár Ilona-versek szövege

<p>Szomorú vagyok, üres a szobám, szorul a szívem, nem jöhetsz hozzám, végtelen szerelmem utánad vágyik, Nélküled életem könnyekben ázik.</p>	<p>Életemet Isten adta, Mit adhatok esérébe? Imádkozom este, reggel, Áhítatos hívő szívvel S hálát adok érte, S hálát adok érte.</p> <p>Boldogságot Tőled kaptam, Mit adhatok esérébe? Mit adhatok drágám, Neked? Odaadom a szívemet, Szerelmemet érte, Szerelmemet érte.</p>
---	---

Galafrés-t és Zachárt – azonkívül, hogy mindketten életrajzot írtak férjükről – az is összeköti, hogy Dohnányi mindkettejük költeményeit megzenésítette. Galafrés Elza egyik versére komponálta 1926-ban a *Widmung* című dalt. Míg ez opusszám nélküli műként szerepel Dohnányi műveinek jegyzékében, addig a Zachár verseire írt dalok semmilyen műlistán nem szerepelnek. A két dal személyszerűségét az is bizonyítja, hogy Zachár Ilona sem hivatkozik rájuk írásaiban.⁴⁸

Dohnányi ezenfelül már a Mozart-zongoraversenyekhez írt *cadenzáit* is Zachár Ilonának ajánlotta az említett *Suite en Valse* előtt. A zeneszerző 1941. november 27. és 1942. június 30. között Mozart összes zongoraversenyét eljátszotta a Magyar Rádióban,⁴⁹ s saját *cadenzáinak* vázlatai fölé a következőket írta: „Kadenzák Mozart zongoraversenyeihez 1941/42. Az én drága egyetlen Icukámnak emlékül a Wesselényi utcában készült kadenzák szerzőjétől Bp. 1942. szept. 24.”⁵⁰

További ajánlás található a Dohnányi fő műveként számon tartott *Cantus vitae* (op. 38.) vázlatain is („Icuka részére”), a tisztázatba azonban mégsem került be.⁵¹ Nincs adatunk arra vonatkozóan, hogy Zachár Ilona tudhatott-e arról, hogy Dohnányi eredetileg neki akarta ajánlani nagyszabású kompozícióját. A *Song of Life*-ből azonban kiderül, hogy Ilona segített Dohnányinak a partitúrán végzett munkálatokban.⁵² Ugyanis, jöllehet a mű fogalmazványát a zeneszerző már

⁴⁸ A dalok keletkezésének idejéből, illetve az azt megelőző és követő évből nem maradt fenn közös levelezésük (1939 márciusától, 1941 februárjáig), illetve személyes naplók sem találhatók (csak az 1946 és 1959 közötti időszakból).

⁴⁹ Kovács Ilona, „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája. II. rész: 1924–1944”, 304, 306 és 336.

⁵⁰ Kovács Ilona, *Alkotói folyamatok Dohnányi Ernő zeneszerzői műhelyében. A kamarazene-vázlatok vizsgálata* (PhD disszertáció) (Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2009), 223.

⁵¹ Uo. A vázlatot lásd az OSZK Zeneműtárában (Ms. mus. 3.209). A British Libraryben őrzött fogalmazványon szintén szerepel az ajánlás („Az én drága Icukámnak Ernője”, lásd BL. Add. MS. 50.797, fol. 1r).

⁵² Ilona von Dohnányi, *A Song of Life*, 117.

1940 nyarán befejezte, ősszel azonban trombózis miatt ágyba kényszerült. Ekkor több időt tudott a partitúra elkészítésére szánni, de mivel jobb kezét nem mozgathatta, és bal kézzel írt, több hangjegyet elmosódott. Dohnányi ezért elfogadta felesége segítségét, aki erről a *Song of Life*-ban így számolt be: „Noha csak az volt a feladatom, hogy a nehezen kivethető hangjegyeket tisztán láthatóvá tegyem, rendkívül büszke voltam e feladatra.”⁵³

Dohnányi 1943 nyarán ismét trombórist kapott – ezúttal a lábában, éppen amikor Ilonával és családjával a Balaton partján nyaraltak –, ez azonban mégsem akadályozta meg abban, hogy a *Suite en Valse*-on dolgozzon. Azon a művön, melyet későbbi harmadik feleségének ajánlott, s melynek vázlatait egy 1942 karácsonyán Ilonától kapott kottafüzetbe jegyezte le.⁵⁴ Valószínűleg Ilona ezzel a gesztussal akarta ösztönözni Dohnányit az egyébként is általa javasolt szimfonikus keringő megírására.

**Zachár Ilona és Dohnányi Brahms B-dúr zongoraversenyének kottájával
(ZTIMZA Dohnányi)**

Mindezek alapján úgy tűnik, Zachár Ilona nemcsak a *Suite en Valse*, hanem több, a kapcsolatuk korai időszakában keletkezett kompozíció műzsája is volt. Érdekes módon azonban később, házasságuk idején Dohnányi egyetlen művét sem dedikálta feleségének. Vagy csak végül nem tüntette fel az ajánlást a kéziratokon? Ezt nem tudhatjuk biztosan.

* * *

⁵³ „Although my job was simply to make the indistinct notes clearer, I was extremely proud of this task.” Uo.

⁵⁴ Kovács Ilona, *Alkotói folyamatok Dohnányi Ernő zeneszerzői műhelyében. A kamarazene-vázlatok vizsgálata*, 223.

Függelék: Zachár Ilona műveinek jegyzéke

Mivel Zachár Ilona írásai közül a tallahassee-i házból nem került minden Magyarországra, az itt közölt jegyzék nem tekinthető teljesnek. A felsorolás közli a nyomtatásban megjelent (1.) és a most hazakerült írárok jegyzékét (2.),⁵⁵ továbbá azokat az írásokat, melyekről csak további forrásokból értesülhetünk (3.). A bővítés iratanyag teljes áttekintését jelen dolgozat nem vállalhatja magára, ezért a harmadik pont első három alpontjában a példa kedvéért csak néhány művet soroltam fel, melyet a kiadókkal folytatott levelezésből (3.1.), magánszemélyekkel folytatott levélváltásból (3.2.) vagy személyes naplóból (3.3.) gyűjtöttem össze. E harmadik alpontban felsorolt műveknél az írárok címe mellett zárójelben adtam meg a forrás – a levél vagy a napló – adatait és jelzetét. Ugyancsak a harmadik pontban soroltam fel Zachár azon írásait, melyek a tallahassee-i házban maradtak, s melyekről teljes lista készült a dokumentumok hazakerülése előtt (3.4.).⁵⁶

Zachár Ilona nevét, a kiadványokon szereplő formában – nem egységesítve – tüntettem fel: az 1940-es években megjelent írároknál a S[alaczné] Zachár Ilona nevet, majd Dohnányival kötött házassága után az Ilona von Dohnányi nevet használta. A nyomtatásban megjelent kötetek esetében a bibliográfiai leírás konvencióit követtem. A publikálatlan írároknál csak a címeket sorolom fel, mivel keletkezési idejükre nincs pontos adat.

1. Nyomtatásban is megjelent írárok

1.1. Dohnányiról szóló írárok

Ilona von Dohnányi. *Ernst von Dohnányi. A Song of Life*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 2002.

Dohnányiné Zachár Ilona. „Dohnányi Erno [sic!]. A halhatatlan művész és pedagógus születésének 95-ik évfordulója alkalmából”. *Amerikai Magyar Világ* (1972. július 23.) [további adatok ismeretlenek].

Dohnányiné Zachár Ilona. „Dohnányi nap [sic!] Floridában”. *Szabadság / Liberty* [Cleveland, Ohio] (1964. július 25.) [további adatok ismeretlenek].

Dohnányiné Zachár Ilona. „Visszaemlékezés Dohnányi Ernőre”. *Függetlenség* (1965. július 15.) [további adatok ismeretlenek].

Dohnányiné Zachár Ilona. „Ünnepi rádióelőadás Londonban”. *Amerikai Magyar Világ*. [további adatok ismeretlenek].

⁵⁵ A 2. pontban közölt adatokat a hagyatékra jómagam által készített részletes táblázat alapján állítottam össze (a jegyzéket lásd az MTA BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archivumának Dohnányi-gyűjteményében).

⁵⁶ A Zachár Ilona Amerikában maradt további anyagairól készült részletes táblázatot lásd az MTA BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archivumának Dohnányi-gyűjteményében.

Dohnányiné Zachár Ilona. „Arckép”. *Amerikai Magyar Világ*, (1969) [további adatok ismeretlenek].

1.2. Zeneszerző-életrajzok

S[alaczné] Zachár Ilona. *Két szív összedobban. Néhány esztendő egy nagy muzsikuspár, Wieck Klára és Schumann Róbert életéből*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 1940.

S[alaczné] Zachár Ilona. *Rossini, a melódia királya*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 1941.

S[alaczné] Zachár Ilona. *Bellini*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 1942.

S[alaczné] Zachár Ilona. *Donizetti. Egy nagy zeneköltő élete*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 1943.

1.3. Egyéb témájú írások

S[alaczné] Zachár Ilona. *Csaba királyfi visszatér. 12 mese a magyar dicsőségről*. Budapest: Griff Könyvkiadó, 1942.

S[alaczné] Zachár Ilona. *...és terjesztém a szent tüzet. Kazinczy Ferenc élete I–II*. Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1942.

Ilona von Dohnányi. *From Death to Life*. Tallahassee: Rose Printing Company, é. n.

Ilona von Dohnányi. *When God Speaks*. Tallahassee: Rose Printing Company, é. n.

Elena Zachár. *También Dios lo quiere*. Buenos Aires: Editorial Jackson de Ediciones Selectas, é. n.

Elena Zachar. „»El poeta del amor« va a conocer el amor verdadero. Episodo de la vida del gran poeta romano Publio Ovidio Nasón”. *Ellas* [további adatok ismeretlenek].

1.4. Fordítások

Ambra, Lucio de. *A házasság trilógiája [Férjnek lenni mesterség. A szerető művésze. A feleség hivatása]*. Salaczné Zachár Ilona (ford.). Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1940.

Bellonci, Maria. *Lucrezia Borgia*. Salaczné Zachár Ilona (ford.). Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1941.

Ambra, Lucio de. *Abbazia regénye*. Salaczné Zachár Ilona (ford.). Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1942.

Vare, Daniele. *Az utolsó császárnő*. Salaczné Zachár Ilona (ford.). Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 1943.

Dohnányi Ernő. *Message to Posterity*. Ilona von Dohnányi (ford.), Mary F. Parmenter (szerk.). Jacksonville, Florida: Drew, 1960.

2. Az amerikai hagyatékban szereplő írásai

2.1. Dohnányiról szóló írások

2.1.1. A Song of Life forrásai angol, német és magyar nyelven

- egy teljes angol nyelvű gépirat *Cantus vitae* címmel, kettő szintén teljes német nyelvű szöveg *Song of Life* címmel (a Florida State Universityről egy teljes angol nyelvű szöveg)
- több töredékes forrás

2.1.2. Regényes önéletrajzok

2.1.3. Ilona regényes önéletrajza

2.1.4. Regénytöredék magyarul (két füzetnyi kézírásos anyag, 1 füzet biztosan hiányzik)

2.1.5. Refuge in Neukirchen (ötrészes novella, az emigráció első éveiről, *A rose for every thorn* és *Refuge in the West Neukirchen* címváltozattal is szerepel a hagyatékban)

2.1.6. A Búcsú és üzenet forrásanyaga (főleg magyar nyelvű, teljes gépiratok, három angol nyelvű forrás a *Message to Posterity*hez)

2.1.7. Rövid írások Dohnányiról

- „Cuci megjegyzései”
- „Dohnányi Ernő látogatása Carolina Schubertnél”
- „Epizódok Dohnányi Ernő életéből az amerikai megszállás alatt”
- „Dohnányi Ernő kompozíciója [sic!] – és a szalonna”
- „Anekdóták Dohnányi életéből Argentínában”
- „Az első hangverseny Colonban”
- „Dohnányi Ernő születésnapja”
- „Hogyan született meg Dohnányi Ernő E-dúr szimfóniája?”
- „Emlékek a múltból (Dohnányi Ernő quintettjéről...)”
- „Felejthetetlen látogatás San Capistrano-ban”
- „His Concerts”
- „Article?”
- „Episode”

2.2. Egyéb írások

2.2.1. Zeneszerző-életrajzok

- „Bellini”
- „Beethoven”
- „Brahms”
- „Berlioz”
- „Die Schwingen der Stimmung. Debussy”
- „Donizetti”
- „Franz Liszt”
- „Tauriger Sieg. Haendl [sic!]”

- „Bellini, Haendl [sic!]”
- „Schumann”
- „Rossini”
- „Tschaikowsky [sic!]”
- „Wagner-Beethoven”
- „The King of Melody. Portrait of Gioachino Antonio Rossini”
- „Portrait of Franz Joseph Haydn”

2.2.2. Történelmi témájú írások

- (Szerződés és levelek a szöveg előkészületeiről.) Helen Dohnányi, Mary F. Parmenter: „Cruel countess. The story of Elizabeth Báthori of Hungary” [Synopsis in seventeen chapters]. Elkészült szöveg nem található.

2.2.3. Rövid történetek (*Short stories*)

- „For Better or for Worse...”
- „The Unexpected...”
- „Indian Legend”
- „The Souvenir”
- „The Spark That Warms”
- „The Swan of Pesaro”
- „The Price of Loyalty”
- „An Unusal Black-market”
- „Daughter of Pharaoh”
- „Refuge in Neukirchen”
- „Refuge in Neukirchen I.”
- „Refuge in Neukirchen II.”
- „Refuge in Neukirchen III.”
- „Refuge in Neukirchen IV.”
- „Refuge in Neukirchen V.”

2.2.4. Vallásos témájú, nyomtatásban is megjelent kötetek (Csak a *From Death to Life* korrektúralevonata található a hagyatékban, a többi kiadott kötet formájában van meg, lásd a nyomtatásban megjelent művek felsorolásában [1.3.]).

2.3. Személyes dokumentumok

2.3.1. Naplók (1946–1959)

2.3.2. „Szeánszos” jegyzőkönyvek, írások

3. Egyéb, ismeretlen írások

3.1. Kiadókkal folytatott levelezésből

- „Paths of Glory” (Simon and Schuster Inc., Publ., 1950. október 17., MZA-DE-Ta-Script 80.347)
- „Incas” (Charles Scribner’s Sons Publ., 1951. január 4., MZA-DE-Ta-Script 80.374)
- „Peruvian novel” (Charles Scribner’s Sons Publ., 1951. január 16., MZA-DE-Ta-Script 80.385)
- „Story of King Béla” (Charles Scribner’s Sons Publ., 1951. március 12., MZA-DE-Ta-Script 80.390)
- „The Sun Sets” (The Macmillan Company Publ., 1951. március 15., MZA-DE-Ta-Script 80.392)
- „Worlds Apart” (The Bruce Publishing Company, 1951. május 14., MZA-DE-Ta-Script 80.407)
- „The Life of Gottfried Bouillon” (Charles Scribner’s Sons Publ., 1951. június 12., MZA-DE-Ta-Script 80.413)
- „The Swan of Pesaro”, „The Same in Any Language” (The Saturday Evening Post, 1952. január 25., MZA-DE-Ta-Script 80.476)
- „Mundo Argentino” (Alfred A. Knopf, 1952. február 13., MZA-DE-Ta-Script 80.482)
- „White Market” (The American Mercury, 1952. február 27., MZA-DE-Ta-Script 80.488)
- „El Trovador de provenza” (W. M. Jackson Inc., 1952. július 31., MZA-DE-Ta-Script 80.561)
- „Feminine Logic”, „Sonata in F-sharp minor” (The Saturday Evening Post, 1952. augusztus 5., MZA-DE-Ta-Script 80.563)
- „Indian Legend” (Collier’s, 1952. november 11., MZA-DE-Ta-Script 80.593)
- „The Homecomer” (Houghton Mifflin Company, 1952. november 26., MZA-DE-Ta-Script 80.599)
- „The Time for Decision” (Collier’s, 1952. december 4., MZA-DE-Ta-Script 80.602)
- „But we got through” (Howard Moorepark, 1953. január 28., MZA-DE-Ta-Script 80.624)
- „Carman et error” (Rinehart, 1953. november 24., MZA-DE-Ta-Script 80.729)

3.2. Magánszemélyekkel folytatott levelezésből

- „The art of love” (Vieva Dawley Smith, 1954. szeptember 14., MZA-DE-Ta-Script 80.771)
- „Those beyond the sea” (Vieva Dawley Smith, 1954. április 18., MZA-DE-Ta-Script 80.792)

3.3. Személyes naplókából

- „Inka regény”, „Ovidius” (1953. május 30.)
- „Donizetti-cikk” (1959. szeptember 11.)

3.4. Amerikában maradt írások

- „Arnold”
- „Behind Gilded Bars”
- „Crossroad I., Válaszuton / Történelmi regény két kötetben”
- Naplószerű írás három kötete (ennek két kötete a Zenetudományi Intézetben megtalálható, lásd „Regény magyarul”)
- „The Furies[?]” [A „Short Stories” több novellával kiegészített változata]
- „An Accident”
- „Is Success Due To Luck?”
- „My Two Little Alligators”
- „Sonata in F sharp minor”
- „The Time for Decision”
- „Indian Legend”
- „Angel of Prisoners”
- „If God before me, who can be against me?”
- „Life in the United States”
- „A personal Experience”
- „Daughter of Pharaoh”
- „The Spark that Warms”
- „Christmas in Hungary”
- „Unturned Page in the Life of a Hero”
- „Turn Back, Conquistador”
- „Recipe for Murder”
- „Darius, Semiramis”
- „The Homecomer”
- „The Price of Loyalty”
- „The clouded sunrise”
- „És mégis virrad / And still there is a dawn”
- „The Poet of Love” [Ovidius-történet]

Emlékeim Dohnányiról

Akkoriban, amikor jómagam 1955 augusztusában tanársegédként az Ohio Universityre [Ohiói Egyetem] érkeztem zenetörténetet oktatni, Dohnányi Ernő, a kiváló zongoraművész, karmester és zeneszerző évenkénti látogatása már bevett hagyománynak számított az egyetemen.¹ Dohnányi kapcsolata Ohióval és az Ohio Universityvel véletlenszerűen adódott: tulajdonképpen a John Kirnnel való szerencsés találkozás következménye volt. Kirn, az amerikai hadsereg fiatal tisztje az ausztriai megszállás idején egy 1945. júliusi koncerten hallotta Dohnányit játszani.² Megérintette őt a művész nehéz helyzete, és sokat segített neki az Újvilágba való kivándorlása során. Leszerelése után Kirn visszatért az ohiói Lancasterbe, ahol banktisztviselő lett, és 1948-ban bemutatta Dohnányit John C. Bakernek, az athensi Ohio University akkori rektorának.³ Így kezdődött a zeneszerző és a rektor barátsága, amely azután Dohnányi haláláig tartott, s amelynek révén az idős mester az Ohio Universityvel is kapcsolatba került. Az egyetem fennállása-

* John Bergsagel (*1928) a Koppenhágai Egyetem zenetörténész professor emeritusa, aki az MTA BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum felkérésére foglalta össze emlékeit Dohnányiról. Az angol nyelvű szöveget fordította és magyarázó jegyzetekkel ellátta: Kusz Veronika. Az eredeti dokumentum megtekinthető a gyűjteményben.

¹ Dohnányi 1948-tól kezdve minden tavasszal legalább két-három hetet töltött Athensben.

² Kirn az amerikai hadsereg századosaként 1945. július 6-án Linzben, a Bruckner Orchestra egy amerikai katonák számára rendezett koncertjén találkozott Dohnányiékkel. Barátságuk meghittségét jelzi, hogy Dohnányit kérte fel esküvői tanújának 1946-ban. Katonatisztként Ausztriában, majd pár évvel később civilként Amerikában is sokat fáradozott a politikai vádakkal küzdő zeneszerző tisztázása érdekében.

³ A találkozásra pontosan 1948. november 29-én került sor, mint azt a zeneszerző felesége részletesen leírja: Ilona von Dohnányi, *Ernst von Dohnányi. A Song of Life* (Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 2002), 181. Dohnányi rövid nagy-britanniai és franciaországi tartózkodást követő, másfél éves argentinai időszak után érkezett az Egyesült Államokba. Az említett találkozás idején egy koncertkörút miatt járt az országban, s csak egy évvel később, 1949 októberében telepedett le végleg.

nak 150. évfordulója tiszteletére készült *Amerikai rapszódia* című művét Dohnányi John C. Bakernek ajánlotta.⁴ Az egész történet kicsit hasonló tehát Richard Strauss közismert esetéhez, amikor is Strauss a háború utolsó napjaiban, 1945-ben a gyorsan előrenyomuló amerikai hadsereggel találta magát szemben. Egy ifjú amerikai hadnagy, Milton Weiss azonban megakadályozta, hogy kilakoltassák garmischi villájából „A rózsalovag zeneszerzőjét” – ahogy Strauss nevezte magát. Úgy tartják, hogy szintén egy amerikai katonának, nevezetesen az oboista John de Lancie-nak köszönhető Strauss oboaversenyének 1945-ös születése. Jólleső érzés arra gondolni, hogy még a háborús káosz és pusztítás közepette is voltak olyan, felvilágosulttan gondolkodó emberek, akik értékelték a művészetet, és segítségére voltak az alkotóknak.

Az 1804-ben alapított, Athensben székelő Ohio University egyike a legrégebbi amerikai egyetemeknek, az első egyetem volt a Mississippi folyótól nyugatra. Akkoriban nagy és kiváló zenei tanszékekkel büszkélkedhetett – s ez kétségkívül ma is így van. A fakultást egy hegedűművész–zeneszerző professzor, Karl Ahrendt vezette, s egyaránt kínált előadóművészi és pedagógiai képzéseket. Az egyetemi zenei együttesek igen jó színvonalúak voltak, és sokat profitáltak Dohnányi látogatásaiból. Amikor én oda kerültem, már teljesen természetes volt az egyetem számára az idős zeneszerzővel való együttműködés, s nem emlékszem, hogy valaha is közelebről meghatározták volna, voltaképpen mit is kellene csinálnia évenkénti háromhetes látogatásai során. Annyit tudtunk, hogy mesterkurzust, „master class”-t tart, illetve próbál és fellép az egyetemi zenekarral és esetleg egy vagy több egyetemi kórossal. Nem emlékszem arra, hogy szabályos előadásokat tartott volna. Elegendő volt magunk között tudnunk őt, beszélni vele, amikor alkalom nyílt rá, és nézni őt munka közben. Több mint hatvan év távlatából nem tudok túl sok részletet felidézni tevékenységével kapcsolatban, de arra emlékszem, hogy univerzális muzsikusnak láttam őt. Jómagam zenetudománnyal foglalkoztam és foglalkozom, de nagy örömmel töltött el és nagyban bátorított, hogy érdeklődött munkám iránt. Segített például meggyőzni a kedvemért az egyetemi könyvtárat, hogy szerezze be egy fontos, tizennyolcadik századi német zeneelméleti munka (úgy emlékszem, Mattheson) első kiadását, amelyet ő természetesen jól ismert, bár ezt kevesen mondhatták el magukról akkoriban az egyetemen. Mivel zongoraművész volt, eleinte arra számítottam, hogy mesterkurzusai zongoristáknak szólnak majd, de mivel ő általában véve volt mestere a muzsikának, a zenélés valamennyi formájához hozzá tudott szólni. Elképesztő repertoárismerete és zseniális memóriája volt. Emlékszem egy mesterkurzusára, amikor egy felsőbb éves⁵ csellista növendék, név szerint John Sant’Ambrogio elmondta, hogy egy Beethoven-gordonkaszonátát tanul. „Milyen izgalmas! – válaszolta Dohná-

⁴ Az *Amerikai rapszódia* (op. 47) nagy sikerű bemutatója 1954. február 21-én volt Athensben.

⁵ Az angolban: „graduate student”.

nyi. – Én is játszottam őket annak idején az édesapámmal, és szerintem azóta sem tűztem másorra. Öt van belőlük – melyiket játsszuk?”⁶ A csellista erre megnevezett egyet, s még mielőtt hozzákészülhetett volna, Dohnányi elkezdte a darabot, és amennyire emlékszem, az óra végéig Sant’Ambrogioval próbált, mindvégig emlékezetből. John Sant’Ambrogio később nagy karriert futott be gordonkaművészként, számos vezető zenekarban, például a Boston és a St. Louis Symphonyban és különböző kamaraegyüttesekben játszott.

A mesterkurzusokon adott egyéni instrukciók mellett Dohnányi nagyszámú diákkal érintkezett minden évben megtartott hangversenyei révén is. Ezek között rendszeresen szerepelt egy-egy zongora- vagy kamaraest, illetve egy zenekari koncert, melyen az egyetemi zenekart vezényelte ünnepélyes, a szélesebb közönség felé is nyitott keretek között. Dohnányi nagyszerű zongorista volt, és technikáját időskorában is megőrizte. Szólóestjein a klasszikus repertoárt helyezte a középpontba: Mozartot, Beethovent, Schubertet, Chopint és Brahmsot. Az egyetlen huszadik századi zeneszerző, akire emlékszem előadásában, ő maga volt – saját műveit gyakorlatilag minden koncerten játszotta, amint azt el is várták tőle. Az egyetemi kórus karnagyaként Clayton Henderson asszisztenciájával abban a megtiszteltetésben volt részem, hogy dolgozhattam is vele néhány hangversenyének előkészítése során. Különösen jól emlékszem 1958. áprilisi koncertjére, amelyen Brahms *Alt-rapszodiáját*, saját *Stabat Materét* és Bruckner *Té Deumát* vezényelte.⁷ Ez a műsor azért volt különösen érdekes, mert Dohnányi a Brahms- és a Bruckner-mű előadásába valamiképp bele tudta vinni azt a nagy tradíciót, mely a zeneszerzőkkel való személyes találkozásaiából is táplálkozott. A Brahms-mű szólistájának Myfanwy Evansot, egy általam nagyra becsült, ropant tehetséges walesi–kanadai alt énekesnőt ajánlottam, és le is szerződtettem őt. Az 1940-es évek végén a kanadai Winnipegben gyakran volt alkalmam kísérni, akkoriban mindketten ott éltünk. William Storyhoz ment férjhez, és 1958-ban Washington városában laktak. Fantasztikus produkciót nyújtott a koncerten, Dohnányi, azt hiszem, nagyon elégedett volt vele. Ami Evansot illeti,

⁶ Dohnányi édesapja, Dohnányi Frigyes 1909-ben halt meg. Nem vitatva Dohnányi Ernő legendás zenei memóriáját, az igazsághoz hozzátartozik, hogy rendszeresen játszott Beethoven-gordonkaszonátákat élete során. Kovács Ilona adatai szerint a hat szonátát (melyek közül egy F-dúr és a g-moll egy opusszámon osztozik) összesen negyvenháromszor tűzte másorra, igaz, zömmel pályája korábbi szakaszaiban. Lásd: Kovács Ilona, „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája. I. rész: 1897–1921”, in *Dohnányi Évkönyv 2005*, Gombos László, Sz. Farkas Márta (szerk.) (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2006), 63–150; illetve Uő, „Dohnányi Ernő zongoraművészi pályája. II. rész: 1921–1944”, in *Dohnányi Évkönyv 2006/7*, Gombos László, Sz. Farkas Márta (szerk.) (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2007), 303–360.

⁷ A hangversenyre 1958. április 27-én került sor. Közreműködők: Marlene Bumgardner, Olive Frederick, Patricia Sohles (ének), University Chorus (betanító: John Bergsagel), University Orchestra (betanító: Karl Ahrendt), Glee Clubs (betanító: Evangeline Merritt, Philip Peterson), továbbá Myfanwy Evans, Margaret Stephenson, Oma Galloway, James Lochary (ének).

rendkívüli megtiszteltetésnek érezte, hogy Dohnányi vezénylete alatt énekelhet, bár elmondása szerint lassú tempói miatt néhányszor majdnem megfulladt.

Dohnányi az athenszi egyetemi énekkarral próbál

(ZTI MZA Dohnányi)

Történészként áhítattal szemléltem, ahogyan Dohnányi közvetlen kapcsolatot teremt a távoli múlttal, s hogy hallhattam e két századi óriás zenéjét olyasvalaki által újrateremtve, aki ténylegesen ismerhette őket. Ez Bruckner esetében azt jelentette, hogy születésekor (1824) még Beethoven és Schubert is élt! Dohnányi Brahmsról különösen melegen és szeretettel beszélt, mivel még vagy hatvan év távlatából is hálával töltötte el, hogy Brahms időt szakított Bad Ischl-i nyári vakációja során a tizennyolc esztendőös komponista első zongoraötösének (későbbi op. 1-ének) átnézésére és értékelésére. Brucknerrel kapcsolatos emlékei kevésbé voltak személyesek, de egy kép megmaradt az emlékeimben: Dohnányi visszaemlékezése szerint 1894-ben, Bruckner hetvenedik születésnapján, amikor az idős zeneszerző könnyekig hatódott a közönség ünneplésétől, egy hatalmas lepedőt vett elő a zsebéből, hogy letörölje könnyeit.⁸

⁸ Az esetet Dohnányi egy magyar nyelvű rádió-előadásában is elmesélte. Lásd: Kiszely-Papp Deborah, „Emlékkönyvemből». Dohnányi Ernő előadása a Magyar Rádióban Budapest I, 1944. január 30., vasárnap, 18 órákor”, in *Dohnányi Évkönyv 2003*, Sz. Farkas Márta, Kiszely-Papp Deborah (szerk.) (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2004), 27–45.

Dohnányi és felesége eljártak hozzánk vacsorázni, és a zeneszerző adott is egy fényképet magáról fiunknak, Ericnek, aki akkoriban három év körül volt, és bizonyos – mint azóta kiderült: hiú – reményt táplált arra vonatkozólag, hogy muzsikus lesz belőle. Dohnányi csendes, szerény, halk szavú ember volt, méltóságteljes, de nem merev. Dohnányiné sokkal élénkebbnek és beszédesebbnek bizonyult, igen büszke volt férjére, és odaadón gondoskodott róla. Dohnányi tartózkodás nélkül beszélt, de nem magáról, és amennyire emlékszem, soha nem panaszkodott azokról a nehézségekről és igazságtalanságokról, amelyek az elmúlt húsz évben és bizonyos tekintetben még abban az időben is sújtották. Mivel ezeknek a körülményeknek köszönhetően került Ohióba és a mi asztalunkhoz, kétségkívül úgy gondolta, hogy hálátlanság lenne, ha ezzel kapcsolatban bármi-féle sajnálatnak hangot adna.⁹ Bárcsak jobban emlékeznék arra, miről beszéltünk ilyenkor és más alkalmakkor! Ahogy öregszem, egyre gyakrabban gondolok a rengeteg elszalasztott lehetőségre: az ember ifjúkorában olyan sokat tanulhat a nagy emberektől, akikkel szerencséje van találkozni – mint esetemben Dohnányi, Vaughan Williams, Aaron Copland és mások –, ha jó kérdéseket tesz fel. Emlékszem viszont, hogy egyszer megkérdeztem Dohnányit, kit tekint a huszadik század legjobb zongoristájának, mire ő elég gyorsan rávágta, hogy Rachmanyinovot. Eugen d’Albertet, akinél egy rövid ideig tanult is 1897-ben, szintén esélyesnek vélte – briliáns, szenvedélyes, „mint egy oroszlán!” –, de Rachmanyinov, mint mondta, sokkal kiegyensúlyozottabb volt. Mindig teljes mértékben kontrollálni tudta játékát: „bemehetett volna egy stúdióba, leül és eljátszik mindent tökéletesen” – tehát összességében Rachmanyinovra esett választása. Mivel Dohnányi, aki először 1898-ban turnézott az Egyesült Államokban,¹⁰ joggal vélhette úgy, hogy az ő neve is válasz lehet egy ilyen kérdésre, utóbb kínosnak éreztem udvariatlanságomat. Ő azonban nem mutatta jelét, hogy érzékelte, milyen otrombaságot követtem el.

1959 őszén otthagytam az Ohio Universityt, és visszatértem Angliába. Többé nem láttam Dohnányit, aki 1960 februárjában New Yorkban hunyt el. Néhány hónappal később, júniusban, jelen voltam, amikor az Oxfordi Egyetem díszdoktori címet adományozott Kodály Zoltánnak. Lehetőségem nyílt szót váltani vele, és beszélgetésünk során megemlítettem Dohnányi nemrég bekövetkezett halálát, ami hirtelen nagyon elkomorította. Megtudtam tőle, hogy a háború kezdetén Bartók amerikai emigrációjával Kodály és Dohnányi is egyetértett, mert ez lehetővé tette, hogy Magyarország a szabad világban is hallassa a hangját. Megjegyeztem Kodálynak, hogy bizonyára nagyon magányosan érezte magát, amikor 1944-ben Dohnányi is elhagyta Magyarországot. Elmondtam, hogy találkoztam

⁹ Az idős Dohnányiról szóló visszaemlékezések kivétel nélkül megemlítik, hogy a zeneszerző soha nem panaszkodott.

¹⁰ Dohnányi valójában 1900 márciusában debütált az Amerikai Egyesült Államokban.

vele Amerikában, és hogy Dohnányi többször is szomorúságát fejezte ki a Magyarországon kialakult helyzet miatt. Kodály körülnézett, mintha meg akarna győződni róla, hogy senki sem hallja, s halkán azt válaszolta: „Azt hiszem, ő döntött jobban.”

Koppenhága, 2017. június 27.

Belinszky Anna

Kusz Veronika: Dohnányi amerikai évei (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2015), 360 p.

Ahogy a könyvének előszavában Kusz Veronika is utal rá, az 1990-es években induló „Dohnányi-reneszánsz” lökést adott a Dohnányi-kutatásnak Magyarországon és az Amerikai Egyesült Államokban egyaránt. Hiába vált azonban intézményessé a kutatás a 2002-től 2009-ig az MTA Zenetudományi Intézet önálló tudományos osztályaként, majd 2012-től a 20–21. Századi Magyar Zenei Archivum gondozásában működő Dohnányi Archivumnak köszönhetően, hiába jelentek meg kismonográfiák, valamint a Zenetudományi Intézet kiadásában több tanulmányt összefogó *Dohnányi Évkönyvek*, a Dohnányi-életmű számos aspektusa még ma is feltárára vár.

„Egyre sürgetőbb [...] a Dohnányi-recepció olyan lényegbevágó kérdéseinek megválaszolása: mint például hogy miképp jellemezhető e »konzervatív«, »posztromantikus« és »epigon« szerző stílusa; hogyan viszonyul ez múltjához és jelenéhez; mennyiben befolyásolták az életmű recepcióját politikai, s mennyiben esztétikai szempontok; s végső soron hogyan értékelhető Dohnányi szerepe a magyar és az európai zenetörténetben” – foglalja össze a Dohnányi-kutatás legfőbb kérdéseit Kusz Veronika. S bár e kérdések megválaszolását elsősorban egy (Vázsonyi Bálint 1971-es, majd 2002-ben szinte változtatások nélkül újraközölt könyvét¹ felváltó) új és korszerű monográfiára bízna, sokukra az amerikai éveket feldolgozó könyvében maga is értékes (rész)válaszokkal szolgál. Összetett problémafelvetéseinek, kiváló forrásfelhasználásának és kritikus látásmódjának köszönhetően ugyanis Kusz Veronika könyve jóval túlmutat a zeneszerző utolsó éveinek és műveinek ismertetésén. Az amerikai éveken keresztül olyan képet ad Dohnányiról mint zeneszerzőről, előadóművészeiről és tanárról, mely a korábbi periódusok megértésében is rendkívül hasznos lehet. A könyv második, a műveket tárgyaló része pedig olyan eszközöket és ötleteket biztosít Dohnányi darabjainak elemzéséhez, melyeket a szerző korábbi alkotásainak vizsgálata során sem érdemes figyelmen kívül hagynunk.

¹ Vázsonyi Bálint, *Dohnányi Ernő* (Budapest: Zeneműkiadó, 1971; Budapest: Nap Kiadó, 2002).

A Dohnányi-kutatás korábbi eredményeinek összefoglalása után már az előszóban pontos képet kapunk a kutató rendelkezésére álló forrásokról és nem utolsósorban ezek megbízhatóságáról. A kutatási terület alapos, átfogó ismeretéről tanúskodik, hogy a szerző az első pillanattól fogva kritikusan ismerteti és használja fel forrásait.

Figyelembe véve, hogy a könyv Kusz Veronika doktori értekezésén alapul, talán nem tartozik a legalapvetőbb elvárásaink közé az olvasmányosság. A Genovában hajóra szálló Dohnányi képével nyitó első rész szinte regényes kezdése azonban nem hagy kétséget afelől, hogy a könyvet (legalábbis az első, „Amerikai évek” címet viselő részt) a szélesebb közönségnek is élmény olvasni. Mindebben Dohnányi fordulatokban gazdag sorsa és fogadtatása mellett nem kis szerepet játszanak a hétköznapiok érzékletes „leírásai,” s az illusztrációként látható képek, melyeken mindezek a hétköznapiok megelevenednek.

A szerző ugyanakkor soha nem adja át magát a történetmesélő szubjektív szerepének, és ami különösen lényeges, nem azonosul a zeneszerző és családja (elsősorban az amerikai évek dokumentációjáért legnagyobb részben felelős harmadik feleség, Zachár Ilona) emlékezéseivel. Objektíven mutatja be Dohnányi új életének helyszíneit, és mindig kerüli a szélsőségeket, ahogy például a tallahassee-i Florida State University esetében is, melyet az amerikai mezőnyben közepes színvonalú intézményként, nem a legszínvonalasabb egyetemként, de nem is utolsó kisvárosi főiskolaként ábrázol. Külön figyelemre méltók az olyan, gyakran a zenetudomány hagyományos területein túlra történő kitekintések, mint amilyen az amerikai átlagjövedelemre vonatkozó statisztikai adatok ismertetése, amivel Dohnányi tallahassee-i fizetésének mértékét igyekszik a szerző tárgyszerűen érzékeltetni.

Bár a könyvnek nem célja és nem is feladata, hogy a Dohnányit érő politikai vádak okait és következményeit teljességgel feltárja, az első rész „Dohnányi Amerikában” című fejezetének egyik alfejezetét a szerző a politikai vádak bemutatásának szenteli. Az összefoglaló elsősorban az amerikai érvényesülés viszonyaitól összefüggésben ad általános képet a támadásokról s arról, hogy Dohnányira nézve milyen következményei voltak ezeknek az amerikai koncertéletben. (Az „Érvényesülési harcok: politikai vádak és koncertsikerek” alcímben a „koncertsikerek” szó ebből a szempontból félrevezető lehet, hiszen a koncertek tekintetében az alfejezet elsősorban nem a sikerekről, sokkal inkább az amerikai zenei intézmények gyakran csak burkolt formában jelentkező visszautasításairól szól.) Szerencsésnek tartom azt a döntést, hogy amennyiben egy adott gondolatkörhöz több idézhető forrás is kapcsolható, úgy a szerző a már közölt levelekre hivatkozásokkal utal, és inkább a korábban nem publikált leveleket idézi a főszövegben (lásd például Weiner Leó Sugár Jenőnek szóló levelét a politikai vádakkal kapcsolatban).

Objektív kereteket kap Dohnányi amerikai megbecsültségének tárgyalása is, ezt segíti többek között a Dohnányit (nem) tárgyaló lexikonok és az európai ze-

neszerző-emigrációról szóló írások áttekintése. Jellemző, hogy Kusz Veronika egy-egy alfejezetet vagy gondolatkört a tanulságokat összegezve zár le. Gyakran kiemelkednek ezekből a lezárásokból olyan tételmondatok, melyek a különböző források árnyalt bemutatását követően határozott kutatói álláspontot fogalmaznak meg. Ilyen például az amerikai megbecsültségről szóló fejezet, s egyben az amerikai életkörülményeket bemutató rész egyik fő megállapítása: „A korszak dokumentumainak alaposabb vizsgálatából azonban úgy tűnik, hogy elsősorban éppen azért tekinthetjük az amerikai éveket Dohnányi legproblematisabb időszakának, mert érvényesülése, státusza minden erőfeszítés ellenére sem mozdult előre a tíz év alatt – ehhez képest az életrajzírók által hangsúlyozott anyagi problémák vagy a túlterheltség kevésbé látszik drámainak” (59. oldal). Vagy később, „Az előadóművész” alfejezet egyik kulcsmondata, miszerint „Dohnányi amerikai kompozícióinak sikere gyakorlatilag attól függött, hol zajlott az adott előadás” (105. oldal).

A könyv első része – a tanári, az előadóművészi és a zeneszerzői tevékenységnek külön-külön fejezetet biztosítva – részletes és egységes képet fest Dohnányi amerikai működéséről. A tanításról szóló fejezetben pontról pontra bontakozik ki előttünk Dohnányi amerikai tanári pályája, s a tanítványok bemutatása és a hozzájuk fűződő személyesebb történetek mellett többek között Dohnányi egyetemi óraszámainak tárgyilagos részletezése is helyet kapott. A zongorista tanítványok rajongó szeretetéről és a zeneszerzés-tanítás kellemetlenségeiről egyaránt szóló rész (mely finoman utal arra is, hogy az amerikai tanítványok tehetségükben nem voltak összemérhetők Dohnányi korábbi növendékeivel) számos kérdést vet fel azzal kapcsolatban, mit tekinthetünk valójában egy Dohnányihoz hasonló mester sikerének.

Az előadóművész Dohnányiról írni talán az egyik legérzékenyebb feladat. Ahogyan Kusz Veronika is rámutat, az idézett kritikusok felületessége és tapasztalatlansága nem teszi lehetővé, hogy írásaik megbízhatóan jellemezzék Dohnányi játékát, arra azonban kiválóak, hogy a koncerthelyszínek kulturális viszonyait érzékeltessék. A „kisvárosok” és „nagyvárosok” kulturális fejlettség alapján történő megkülönböztetése, valamint a Dohnányi fellépéseihez kapcsolódó (Zachár Ilona által *scrapbook*okba gondosan összegyűjtött) sajtóanyagok meghatározott szempontok alapján történő áttekintése értékes betekintést ad Dohnányi fogadtatásának kettősségeibe. Előadóművészként és zeneszerzőként egyaránt érvényesülő konzervativizmusa, melyet a könyv szerzője végig megfelelő hangsúllyal és értékítélattől mentesen tárgyal, egészen más színben tűnik fel például egy vidéki kritikában, mint a hivatalos amerikai zenei élet értékelésében. Míg az előbbi kategóriát képviselő athens-i Paul Fontaine szerint például pozitívum, hogy „Dohnányi megkíméli közönségét attól, hogy mindenáron valami

újat és szokatlant tűzzön műsorára”,² addig egy New York-i kiadású lexikon már inkább úgy fogalmaz, hogy Dohnányi „egyszerűen soha nem nőtte ki szerelmét a német posztromantika iránt, s ekként soha nem fejlődött érdekes és elbűvölő komponistából nagy zeneszerzővé”.³ A Kusz Veronika által érzékeny válogatásban bemutatott kritikák segítenek azt is megérteni, miért csodálta az amerikai közönség „élő láncszemként” a 19. századi hagyományokhoz oly erős szálakkal kötődő Dohnányit.

Rendkívül értékesek a könyv Dohnányi koncertrepertoárjáról szóló összeállításai, legyen szó hangversenyeinek évadonkénti statisztikájáról, leggyakrabban játszott darabjairól vagy az amerikai periódus hangversenyeinek legfontosabb adatait tartalmazó függelékéről. (Bizonyos helyeken hasznosnak éreztem volna az ábrák vizuálisan igényesebb megjelenítését, a diagramokon szereplő segédvonalak például elhagyhatók lennének.) Kusz Veronika többször utal rá, hogy Dohnányi karmesteri tevékenysége amerikai éveiben saját műveinek interpretálására szűkült, s erre is mindössze néhány alkalommal adódott lehetősége. S bár a szerző megemlíti, mennyire kevés értékelés maradt fenn Dohnányi utolsó évekbeli karmesteri fellépéseiről, mégis úgy gondolom, hogy az előadóművészről szóló fejezeten belül hasznos lett volna a dirigens Dohnányi tevékenységének (és mellőzöttségének) is külön bekezdéseket szentelni.

Különösen izgalmas Kusz Veronika két példája a zongorista Dohnányit megörökítő felvételek tanulságairól: a *Three Singular Pieces* (op. 44) *Burlettájának* három élő és egy stúdiófelvételét, valamint a zongora–hegedű–szonáta (op. 21) három különböző karakterű hegedűművésszel rögzített előadását hasonlítja össze. A felvételek gazdagon illusztrálják, mennyiben játszott másképp Dohnányi kamarapartnereitől függően, valamint lemezen és koncertszínpadon, s összehasonlításuk természetesen számtalan olyan kérdést vet fel, melyek inspirációul szolgálhatnak Dohnányi előadóművészi működésének további kutatásához.

Dohnányi amerikai kompozíciói kerülnek reflektorfénybe Kusz Veronika könyvének második részében, mely három nagy fejezetben részletesen elemzi a „reprezentatív darabokat” (a *Stabat Mater*t és az *Amerikai rapszódia*t), a zongorára, valamint fuvolára írott „független kompozíciókat” (a *Burlettát*, *Noktürn*t és *Perpetuum mobilét* tartalmazó *Three Singular Pieces* zongoraciklust, az op. 48-as *Ária*t és *Szólófuola-passacagliát*) és a két versenyművet (a 2. hegedűversenyt és a hárfára és kisenekarra írt *Concertinót*). A gondosan válogatott kottapéldákkal és a műveken belüli tájékozódást segítő komplex ábrákkal illusztrált elemzések a keletkezés- és recepciótörténeti információkkal alkotnak szerves egészet. Az

² Paul Fontaine, „Ernst von Dohanayi [sic!] Noted Pianist Presents 7th Recital”, *Athens Messenger* (1956. április 16.) [újságkivágat-albumból]. – Az idézet a könyv 129. oldalán található.

³ David Ewen (ed.), *The Complete Book of 20th Century Music* (Englewood Cliff, New Jersey: Prentice Hall, Inc., 1952), 105. – Az idézet a könyv 129. oldalán található.

első rész utolsó, a zeneszerzőről szóló fejezete gyakorlatilag előkészíti a műelemzéseket: átfogó képet ad az amerikai művekről és bemutatja forráshelyzetüket. A Dohnányi amerikai műveinek legfontosabb adatait tételesen felsorakoztató oldalak biztos tájékozódási pontot nyújtanak, és egységbe foglalják a keletkezés és a bemutató körülményeire, valamint a sajtóreceptióra vonatkozó, a főszövegben részletesebben is tárgyalt adatokat.

Kiváló kérdésfelvetésekkel indul a könyv kompozíciókról szóló része, mind a műfajválasztás, mind pedig a zeneszerzési technikák vagy a stílári jegyek tekintetében. A reprezentatív művekről szóló rész első, Dohnányi önelemzéséről és formakoncepciójáról szóló alfejezete tökéletes felütése a soron következő elemzéseknek. Dohnányihoz hű maradvá elemzéseiben Kusz Veronika is elsősorban a kompozíciós formákra koncentrál, gyakran a formatani értelmezésekből bontva ki a művek további aspektusait. A szerző imponálóan részletes műértelmezései mindig több vizsgálati szempont összevetésével és kritikus szintézisével születtek meg. Rögtön az elsőként tárgyalt *Stabat Mater* elemzésénél feltűnik, s a művek bemutatása során végig jellemző a terminológia világos, konzekvens használata.

Nem egyszerű feladat a műveket olyan összetett hálózatban bemutatni, melynek az elemzések mellett az életrajzi elemek, keletkezés- és fogadtatástörténeti mozzanatok egyaránt szerves részei. Kusz Veronika azonban mindvégig arányosan kapcsolja a bemutatott darabokat a könyv első részében kirajzolódó Dohnányi-képhez, s von be új szempontokat a művek élettörténetben, életműben való elhelyezésébe. A gazdag asszociációk csak a legritkább esetben térítik el a fókusz a tárgyalt műről, a vallásosság *Stabat Mater* kapcsán tárgyalt kérdéskörénél azonban ez tapasztalható. Bár a *Búcsú és üzenet* szerzőségének és megbízhatóságának ügye az amerikai évek legizgalmasabb témái közé tartozik, érdemesebbnek láttam volna a *Stabat Mater* alfejezetében található, erre vonatkozó részt a Dohnányiról szóló egyik általánosabb fejezetben részletezni.

A Dohnányi-életmű alapos ismeretére engednek következtetni a szerző azon gesztusai is, melyekkel az amerikai művek és a komponista korábbi darabjai közt keres és talál értékes hasonlóságokat. A szerző soha nem elégszik meg az olyan felszínesebb, egyszerű asszociációkkal kecsegtető hasonlóságokkal, mint amilyen az *Amerikai rapszódia* és Dvořák „Újvilág” szimfóniájának esete, helyettük mindig a kompozíciós munka mélyére ás, és ott keres az életmű további alkotásaival összefüggő vonatkozásokat. Önálló elemzéseit értékesen egészíti ki a művekről szóló korábbi ismertetőkkal, kritikákkal – ezeket mindig kritikusán interpretálva illeszti be saját gondolatmenetébe. Figyelemre méltók az olyan részletekbe menő elemzések, mint amilyen a *Burletta* változó ütemmutatóinak formaalkotó szerepéről szóló rész, melyek megértésében a már említett, sokrétű szerkezeti ábrák segítenek.

A forrásanyagok reflektált bemutatásának kiváló példája a Szólófuvola-passzagliáról szóló szöveg, mely a különböző források ismertetésén keresztül magát a

komponálási folyamatot mutatja be. A műértelmezések továbbá olyan, az egész Dohnányi-életművet érintő témákba is bevezetnek, mint amilyen a komponista modern zenéhez való viszonyulása vagy saját és más szerzők műveinek programzenei és abszolút zenei természetének értékelése. A könyvre végig jellemző személyes hang nyilvánul meg abban is, ahogyan a műveket középpontba állító rész a Concertino elmúlástörténetével ér véget.

Különösen hasznosak a könyv végén található függelékek, melyek közül az első Dohnányi életének egyesült államokbeli eseménytörténetét, míg másik három hangversenyeinek legfontosabb adatait, helyszíneit és repertoárját mutatja be. A koncertek az eseménytörténet-függelékben időrend alapján sorszámozottan szerepelnek, s a különböző függelékek összeolvasását rendkívüli mértékben elősegíti, hogy a további táblázatokban ugyanezekkel a sorszámokkal találjuk meg őket.

Kusz Veronika az amerikai évek szisztematikus feltárásával, az utolsó évtizedben járó Dohnányi zeneszerzői, előadóművészi és tanári oldalának érzékeny bemutatásával és amerikai műveinek alapos elemzésével, értelmezésével többszörösen igazolja könyvének zárszavát: „az amerikai korszakot a Dohnányi-életmű egyik legizgalmasabb fejezetének, s egyben a 20. századi zenetörténet figyelemre méltó jelenségének tekinthetjük.”

Ozsvárt Viktória

Találkozások egy fiatalemberrel. A Hungaroton újabb Dohnányi-lemezeiről

A közelmúltban megjelent két hanglemezeről lesz szó az alábbiakban; mindkettő a Hungaroton jóvoltából látott napvilágot, és az idén száznegyven esztendeje született Dohnányi Ernő műveit tartalmazza. Míg az amerikai zongoraművész, Terry Eder 2012-ben megjelent szólólemezén Dohnányi zongoraműveiből válogat, és ezzel a komponista talán legismertebb profilját, a zongoravirtuóz-zeneszerző alakját idézi meg, addig a Kovács László vezette Miskolci Szimfonikus Zenekar 2011-ben kiadott hangfelvételének jóvoltából a szimfonikus komponista sokszínű portréjával ismerkedhetünk meg közelebbről. Különösen izgalmassá teszi mindkét felvételt, hogy átfogó képet nyújt Dohnányi munkásságáról: a lemezeken korai és kései alkotások egymás mellett kaptak helyet, így jelölve ki a Dohnányi által zeneszerzőként bejárt utat, vagy legalábbis jelezve az út mérföldköveit.

Miskolci Szimfonikus Zenekar, vezényel: Kovács László
Dohnányi: F-dúr szimfónia, Zrínyi-nyitány, Suite en Valse, op. 39
Hungaroton HCD 32684 2011

A Miskolci Szimfonikus Zenekar lemezfelvétele minden bizonnyal zenetörténeti jelentőségű vállalkozás, és ebben a minőségében nem eléggé méltányolható cselekedet. A lemez ugyanis első alkalommal rögzíti Dohnányi F-dúr szimfóniáját, *Zrínyi-nyitányát* és *Suite en Valse* (op. 39) című kompozícióját, a zeneszerző szimfonikus termésének eme elfeledett, ám az életmű egészének szempontjából kétértelműen emblematikus darabjait. Az F-dúr szimfónia és a *Zrínyi-nyitány* révén tett szert Dohnányi zeneszerzőként is általános elismertségre. 1896-ban ugyanis a millennium apropóján Királydíj-pályázatot hirdettek, melyre új, még be nem mutatott kompozíciókat vártak. Az ekkor utolsó zeneakadémiai évében járó Dohnányi három művel szállt versenybe: az F-dúr szimfónia és a szintén szimfonikus zenekarra írt *Zrínyi-nyitány* saját kategóriájának nyertese lett, a harmadik pályamű, a kamarazenei kategóriába nevezett B-dúr szextett pedig dicséretben

részesült. A lemezen a kései alkotókorszakot az 1943 és 1947 között komponált, a keringő, a szvit és a szimfónia műfaji szintéziséből egyedien kialakított *Suite en Valse* képviseli. Négykezes zongoraváltozata az utolsó olyan Dohnányi-kompozíció, melynek ősbemutatója Magyarországon hangzott el.

Örvendetes az újrafelfedezés ténye még akkor is, ha az F-dúr szimfónia esetében talán inkább az elfeledettség egyezne Dohnányi szándékával – legalábbis enged következtetni, hogy szimfóniájának a zeneszerző nem adott opusszámot, és előadását a későbbiekben nem szorgalmazta. Talán túlságosan meghatározónak érezte benne a nagy elődök zenei örökségének hangzó lenyomatát? Valóban, az első tétel vonóskaron megszólaló lírai melléktemájában mintha Brahms 2. szimfóniájának emléke tükröződne, más megoldásokból pedig Schumann vagy éppen Csajkovszkij szimfonikus stílusának ismertetőjegyeit vélhetjük kihallani. Jóllehet világosan felismerhetőek a Dohnányi által tudatosan vagy ösztönösen felhasznált minták, az F-dúr szimfónia mégis egyértelműen túllép valamiféle iskolás stílusgyakorlat keretén. A Miskolci Szimfonikus Zenekar interpretációjában nem is sikkadnak el a kompozíció szépségei; a nyitótételben a *tutti* hangzásának erőteljes, de mégis puha színe fenséges hatást kelt, logikusan épülnek fel a zenei folyamatok, a hangszerszólók érzékenyen formálva haladnak előre. A lassú tétel előadása kevésbé sikeredett, tempója siettetett, kapkodó. Így nem jut elég idő a hangzások átélésére sem, ráadásul a zene jellegétől idegen tempó kissé groteszk módon mintha gyorsított felvétel benyomását keltené. A scherzo igazán jólfésült, démoni erők küzdelme helyett azonban csupán valami hamvában holt csínytevést tud megidézni.

Szimfóniájával ellentétben a *Zrínyi-nyitány*hoz Dohnányi a későbbiekben is visszanyúlt, sőt 1902-ben ezzel a művével debütált karmesterként a bécsi Konzertverein pódiumán. A nyitánynak a szimfóniánál jóval tömörebb, de hozzá hasonlóan színgazdag zenei anyaga által állított akadályokat mintha nem venné problémátlanul a zenekar. A vonóskar masszív és dús hangtömeget képez ugyan, mégsem tudja megidézni azt a romantikus hőst festő, fenséges hangzásképet, amelyet a szimfónia esetében korábban már tapasztalhattunk. Olykor túl kevés idő marad egy-egy heroikus zenei gesztus romantikus pátosának érzékeltetésére, máskor túlságosan is széttöredezik a folyamat kibomlása. Bár a Zrínyit magasztaló himnikus ének vagy a lírai szakaszok önmagukban szép pillanatai az interpretációnak, a részekből mégsem válik egész, inkább egymást követő mozaikok sorozatát kapjuk. Apróság, de a lemezen szereplő op. 2 megjelölés félrevezető lehet, mivel Dohnányi később visszavonta, és a Négy zongoradarabnak adta ezt a számot.

A *Suite en Valse*, zeneszerző és előadó oldaláról egyaránt talán a leginkább problémátlan, legkönnyebben megközelíthető kompozíció a lemezen szereplő művek között. A keringőritmusok könnyedsége mögött felsejlő elkeseredett, minden-mindegy szomorúság elemi erővel ragadja magával előadóját és hallgató-

ját, és sodorja egészen a kompozíció végéig. Dohnányi harmadik feleségének, Zachár Ilonának szól a mű ajánlása – sokatmondó az ő visszaemlékezése: „Habár a közönség nyilvánvalóan tudatában volt a közelgő háborúnak, arcuk mégis felderült, mikor a »Valse symphonique« első ütemei felhangoztak. Az ezt követő »Valse sentimentale« zenéje lágy és szívbemarkoló volt. A hallgatóság, szívükben nehéz feszültséggel, könnyekben tört ki. »Ez a legszokatlanabb keringő« suttogeta valaki. »Először felvidít, aztán megrikat.«¹

Terry Eder

**Dohnányi: Hat zongoradarab, op. 41, Négy zongoradarab, op. 2, *Pastorale*,
Schubert-Dohnányi: *Valses Nobles*
Hungaroton HCD 32725 2012**

Terry Edertől nem idegen a magyar zeneszerzők munkássága. Az amerikai zongoraművész repertoárjának szerves részét képezik Bartók Béla, Kodály Zoltán és Dohnányi Ernő zongoraművei, ezek egy része felvételen is hozzáférhető. A Hungarotonnál megjelent lemeze, mely Dohnányi zongoraműveit tartalmazza, a válogatás korszakokon átívelő jellegével és műfaji szempontból is rímeli a miskolciakéra: a kései Hat zongoradarab (op. 41) és a fiatalkori Négy zongoradarab (op. 2) sorozata fog közre egy keringőciklust, Franz Schubert keringősorozatának, a *Valses Nobles*-nak (D. 969) átdolgozását, illetve a „Mennyből az angyal” dallamát is felidéző *Pastorale*-t.

Schubert keringőinek 1920-as Dohnányi-féle újragondolása és az ugyanebben az évben komponált *Pastorale* nem csupán az azonos évjárat miatt bizonyul szerencsés társításnak; utóbbi kompozíció elsősorban ritmikája, de helyenként harmóniai apropóján is rokonítható Schubert zongoraműveinek hangzásvilágával; a morajló, *tremolós* basszus fölött mixtúrákban mozgó dallam – mely a „Mennyből az angyal” idézetébe torkollik – szinte hivatkozásszerűen emlékeztet Schubert Három zongoradarabjának (D. 946) második, Esz-dúr kompozíciójára. Schubert mellett Brahms és Chopin írásmódjára is sokszor utal a fiatalkori, 1895-ben írt Négy zongoradarab (op. 2). Eder technikailag jól felvértezett előadásában kielégítően szólal meg a sorozat, bár a dallamformálás helyenként kissé több szabadságot, az interpretáció egésze pedig erősebb érzelmi töltetet is elbírna.

A Hat zongoradarab (op. 41) gyakran szerepelt a zongoraművészként koncertező Dohnányi hangversenyeinek programján. Különösen kedvelt ráadás-darabja volt a sorozat negyedik darabja, a briliánsan csillámló *Cascades*, mely hamisítatlan „vízi zene”, s mint ilyen Liszt Ferenc *Villa d’Este szökőkútjai* című

¹ Ilona von Dohnányi, *Ernst von Dohnányi. A Song of Life*, James A. Grymes (szerk.) (Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 2002), 123.

zongoraműve egyenes ági leszármazottjának tekinthető. Eder előadásában peregnek a gyöngyöző figurációk, miközben markánsan, a kifejezésnek teret és időt engedve emeli ki a nagyobb léptékben zajló zenei történéseket. A sorozatot nyitó *Impromptu* kissé sietősen hangzik el, így a Debussy nyomdokain haladó harmóniafűzések érdekessége elsikkad, és nem tud érvényesülni a textúra légies finomsága sem. A sorozat ötödik darabja, a *Ländler* gondtalan, kedélyeskedő életérzést áraszt. A zárótétel lélekharangjainak komor zengése kellő átélés hiányában nem ráz meg. A talán szintén Liszt művészetével, a *Funérailles*-jal rokonítható, víziószerű gyászmenet – tegyük hozzá, a zongoraciklust 1946-ban fejezte be Dohnányi – tragikus súlyossága helyett Eder inkább az apróbb figurációkat, a fojtogató légkört itt-ott enyhítő ornamentikát állítja interpretációja előterébe. Értelmezése, ha nem is hatásvadász, de mindenképpen jóval külsőségesebb a sorozatban benne rejlő lehetőségeknél. A sorozat címadása szándékoltan tárgyilagos, az egyes darabok első pillantásra romantikus karakterdaraboknak tűnhetnek, a felszín alatt azonban egészen más dimenzió sejlik fel.

Abstracts

Melinda Berlász

“The Distance Even More Brought Us Together.” Ernő Dohnányi’s and Ernő Dániel’s Intellectual Community in the Emigration in the Light of Their Correspondence (1948–1956)

In 1941, when Ernő Dániel completed the master’s training of Dohnányi and began his successful career as a pianist and teacher at the Budapest Music Academy, little did they know that in a few years both the master and the disciple would choose the path of emigration. Dohnányi, who left in 1948, was followed in 1949 by Dániel to the United States of America via Genoa. Although their artistic relationship was harmonious already during the Budapest years, the decade spent in emigration (1949–1960) provided the occasion for the development of their human-artistic cooperation. Dohnányi supported the start of Dániel’s career in America by giving him a sound piece of advice, whereas Dániel’s performances of Dohnányi’s works and his sincere love towards his master made Dohnányi feel more harmonious in the emigration. The most important stage of their artistic cooperation was the premiere of Dohnányi’s *Stabat Mater* conducted by Dániel in Texas, 1956. Dániel performed this work and a number of other compositions by Dohnányi even after the death of his master.

John Bergsagel

Recollections of Dohnányi

When John Bergsagel came to Ohio University as Assistant Professor of Musicology in August 1955, the annual visit to the university of the distinguished pianist, composer, and conductor Ernst von Dohnányi was already an established tradition. Founded in 1804, the University of Ohio at Athens is one of the oldest American universities, the first university west of the Mississippi River. It had a large and excellent School of Music which offered training in practical performance as well as in the academic disciplines of musical education. The university’s performing organizations were therefore reasonably good and they derived great benefit from Dohnányi’s visits. He gave “Master Classes,” rehearsed and conducted a concert with the University Symphony Orchestra, with or without the collaboration of one or more of the university’s several choral organizations. In his recollections, Professor Bergsagel remembers the privilege of having

Dohnányi amongst them, to speak with him when the opportunity presented itself and to watch him at work. He recalls his personal encounters with the composer as well as the memories of a concert at the preparations of which he worked together with Dohnányi.

László Gombos

The Press Reception of Ernő Dohnányi's Career. Part V: The 1909–1912 Berlin Years

The publication is the fifth part of a large-scale undertaking that aims at finding, archiving, and systematizing documents relating to Dohnányi's work and at creating, by continuous publication of these sources, the documentary basis of Dohnányi studies. Part V gives a selection of reports concerning Dohnányi's career during the Berlin years (1909–1912). It includes articles in German, Hungarian, Norwegian, English, and Italian. In connection with the concerts, the author also indicates the exact data of further press materials (announcements, critiques, fragments) not included in here. The reviews are preceded by a detailed study analyzing Dohnányi's career as a pianist, his reception, repertory, and the performance of his compositions. The study will be released in print in the volume *Dohnányi-tanulmányok 2017* [Dohnányi Studies 2017], while the publication of the newspaper articles can be found this time on the attached CD-ROM.

Éva Kelemen

Finding New Paths: Ernő Dohnányi in Argentina (1948–1949)

Ernő Dohnányi, who left Hungary in the fall of 1944, emigrated to Argentina in April 1948 following a few strenuous years spent in Austria. The aged composer unjustly accused of war crimes and humiliated in his dignity hoped to be able to settle in a faraway continent and, leaving behind a tortured Europe, to create a calm environment for himself and for the people next to him. However, he did not expect to get into a hopeless situation, worse than ever before, and that he would have to leave this country, too, after only a year and a half. Hungarian Dohnányi research has so far ignored this period, which in terms of its time span is indeed only a fraction of the entire life path. Although it was interrupted by a North American concert tour, lasting for several months, this period still remains a significant moment of the one and a half decades Dohnányi spent in emigration. The present study attempts to make up for this shortage in the research by dealing with primary sources (family letters, personal recollections, and contemporary documents).

Ilona Kovács**“...I Would Trade the Miserable Pianist Career for a More Honorable Profession.” The Impact of the World War I on Ernst von Dohnányi’s Artistic Career**

At the outbreak of the World War I, Ernst von Dohnányi – Professor at the Hochschule für Musik in Berlin (1905–1915) – was a well-known and celebrated pianist and composer. Thanks to his fame he was not conscripted to active military service. Dohnányi returned from Germany to Hungary and wanted to serve his home country with his art, by composing and giving concerts. As he wrote in a letter to his sister: “If I did not feel that I can contribute with something to humanity through my compositions, I would the miserable pianist career for a more honorable profession”. According to a Latin proverb, “inter arma silent musae”. This, however, was not true in Dohnányi’s case. He wrote to his sister that he had enough ambition to compose in spite of the war. His works composed during the Great War prove that nothing could prevent him from creating many new pieces and producing masterworks in different genres: neither moving from Berlin to Budapest, nor teaching enthusiastically at the Liszt Academy of Music; neither giving many benefit concerts in Budapest and all over Hungary, nor the happiest event that time in his family life: the birth of his son Mátyás. He finished the Piano Quintet in E-flat Minor (op. 26) and Violin Concerto in D Minor (op. 27) during WWI and worked intensively on *Iva’s Tower*, a romantic opera in three acts. He composed cadenzas to Beethoven’s piano concertos and made an arrangement for solo piano to A. Wormser’s *The Prodigal Son* (pantomime in three acts). He also completed the *Six Concert Etudes* (op. 28), the *Variations on a Hungarian Folksong* (op. 29), and *Lullaby*, a song with piano accompaniment, as well. This study investigates the symbolic reflections of the war in some of Dohnányi’s compositions, especially the 3rd movement of the Piano Quintet (op. 26), the unique structure of the outer movements and the diabolic irony of the 3rd movement of the Violin Concerto (op. 27). The study also refers to the compositions composed after the Treaty of Trianon, unmistakably showing the depressed feelings of post-war Hungary. Finally, the changes caused by war situations in Dohnányi’s concert programmes are examined as well.

Veronika Kusz**New Family Letters from Márta Dohnányi’s Collection**

2011 saw the release of a volume of selected family letters by Ernő Dohnányi, edited by Éva Kelemen. The collection was based on the Dohnányi Estate, unique in its significance and preserved at the Theatre History and Music Collection of Hungary’s National Széchényi Library, of which about two-thirds of the docu-

ments originated. This material is completed by over two dozen letters and post-cards written by Dohnányi that became available to the researchers in the fall of 2016, when the composer's granddaughter, Márta Dohnányi, deposited this material to the dynamically increasing Dohnányi Collection of the Archives for 20th–21st Century Hungarian Music of the Institute for Musicology, RCH, HAS. The majority of the items, similarly to the material of the volume edited by Éva Kelemen, were addressed to the composer's sister, Mária Dohnányi, while some of them were written to Ferenc Kováts, her husband. The letters cover a period of more than sixty years, from Dohnányi's formative years at the Budapest Music Academy to the period of his American emigration. In this article we release the documents that became recently accessible according to Éva Kelemen's editing and forming principles as an appendix to the 2011 volume.

Anna Laskai

Ilona Zachár's Writings in the American Dohnányi Estate

During his lifetime, Ernő Dohnányi married three times. He met his first wife, Elsa Kunwald at the Budapest Academy of Music, and – despite the heavy opposition of his father – he married her in 1900. His second wife, the famous Viennese actress Elsa Galafrés, contributed to the success of a series of Dohnányi's compositions as the artist's companion. Finally, however, both marriages ended in failure. After that, the composer understandably strove for tranquility, and he was able to find it by the side of Ilona Zachár who was thirty-two years his junior. Although they were sorely tried, their relationship was mostly harmonious, thus Dohnányi basically spent his late years in a happy family atmosphere. This paper wishes to survey a very interesting group of documents from the American Dohnányi Estate: the legacy of Ilona Zachár, the writer. This legacy arrived as part of Dohnányi's American Estate into the collection of the Archives for 20th–21st Century Hungarian Music of the Institute for Musicology, RCH, HAS. The paper discusses in detail the most relevant texts for Dohnányi research, primarily dealing with Dohnányi, which were published at the time or surfaced recently. The article also gives an insight into Ilona Zachár's writings about other subjects and tries to summarize and estimate the importance of her activity as a writer. Finally, several works by Dohnányi, inspired by this relationship, will be presented.

List of Contributors

Melinda Berlász is a retired senior research fellow of the Institute for Musicology, RCH, HAS. Her scientific oeuvre focuses on the research on 20th-century Hungarian musical life and composition. Her interest as a historian was mainly directed at those composer's lifeworks that were previously unprocessed, in part because the composers themselves were neglected in Hungary, in part because they were forced into the state of emigration, as a consequence of 20th-century dictatorships (among others László Lajtha, Leó Weiner, Sándor Veress, Pál Járdányi, and, notably, Ernő Dohnányi). Two decades ago she initiated basic research on the oeuvres of 20th-century Hungarian composers in the bilingual monograph series *Magyar zeneszerzők / Hungarian Composers* counting 40 volumes so far. As Head of the Dohnányi Archives (2005–2009), she viewed as her aim the continuity of basic thematic research and the publication of the results on a yearly basis in the *Dohnányi Évkönyvek* [Dohnányi Yearbook] series.

John Bergsagel is a Canadian musicologist of Norwegian descent, born in 1928. He studied musicology at Cornell (1950–1953) and then he was Assistant Professor of Musicology at the University of Ohio from 1955 until 1959. Currently he is Emeritus Professor of Musicology at the University of Copenhagen and member of the Royal Academy of Denmark and the Academia Europaea of Norway.

László Gombos (b. 1967) studied at the Liszt Academy of Music Budapest, graduated at the Chorus Master and Music Theory Department (1990) and at the Musicology Department (1995). He taught music history at the University of Debrecen (1998–2002) and, since 1995, he has been teaching at the Béla Bartók Conservatory in Budapest. In addition, he has been a research fellow at the Institute for Musicology, RCH, HAS (1994–2001: at the Department for Hungarian Music History, 2002–2009: at the Dohnányi Archives, and from 2007 at the Museum of Music History). His main research interest concerns Hungarian music at the turn of the 19th and 20th centuries. He has organized over thirty musical exhibitions in Budapest, Szeged, Ferrara, Brussels, Lausanne, Geneva, Moscow, Rome, and elsewhere. He is vice-president of the Jenő Hubay Society and president of the Hubay Foundation.

Éva Kelemen completed her studies in musicology at the Budapest Liszt Academy of Music in 1981. In 1985 she started working at the National Széchényi Li-

brary, and from 1995 she has been the editor of the *National Bibliography of Hungary: Bibliography of Music Scores and Records*. Her scholarly interest lies in 20th-century Hungarian music and cultural history, with a particular focus on Ernő Dohnányi's life and work. In recent years, she has also performed research on the history of the conception and evolution of the National Széchényi Library's Music Collection, including oral history studies in the field. Furthermore, she is active in exploring the source materials in the musical estates of 20th-century Hungarian composers. Éva Kelemen has published numerous articles and studies on various leading Hungarian platforms, and she is the author of the volumes: *Dohnányi Ernő családi levelei* [The Family Correspondence of Ernő Dohnányi], 2011, and *Művészetek vándora – A zeneszerző Csáth Géza* [Traveler of the Arts – The composer Géza Csáth], 2015.

Ilona Kovács graduated as a musicologist from the Liszt Academy of Music Budapest in 1995. She obtained her PhD degree from the same institution in 2010 with a thesis about the Compositional Process in Ernst von Dohnányi's Workshop. Studies of Sketches for Chamber Music which was based on research of the primary sources preserved at the British Library of London and the National Széchényi Library of Budapest. She also holds a piano teacher and a music producer degree. Her main fields of interest include life and compositions of Ernst von Dohnányi, with special emphasis on the complex investigation on the few primary sources in relation to the compositional process, Hungarian music in the 20th century, and the connection between dance and music. She has written numerous studies and hold papers concerning these topics. Since 2010 she is an Associate Professor of Music History at the Hungarian Academy of Dance.

Veronika Kusz (b. 1980) is a senior research fellow at the Institute for Musicology, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences. She completed her doctoral studies at Liszt Academy of Music (Budapest). She was a Fulbright fellow in the academic year 2005–2006 in Tallahassee, Florida. She defended her PhD thesis about Dohnányi's American years in 2010; her dissertation published in 2015 was awarded with Academic Youth Prize by the Hungarian Academy of Sciences in 2016. She has published numerous articles in Hungarian periodicals and in foreign journals such as *American Music* (2014), *The American Harp Journal* (2015), *The Pan* (2016) and *Notes* (2017).

Anna Laskai is an assistant research fellow at the Archives for 20th–21st Century Hungarian Music of the Institute for Musicology, RCH, HAS. Earlier (from 2014) she participated as an external collaborator in, among others, the processing of Dohnányi's American Estate (her additional activities consisted in supplementing, correcting, and uploading of data for the Budapest Concert Database as

well as the processing of Gyula Dávid's estate). In 2016 she published a monograph of Gyula Dávid. Her degree thesis, supervised by Veronika Kusz and based on newly available documents, was written about Ernő Dohnányi's music collection and the music library. In 2017 she obtained her diploma in musicology at the Liszt Academy of Music (Budapest) and she won the Fellowship Granted by the Hungarian Republic. Currently, Anna Laskai is the student of the Doctoral School of Musicology of the Liszt Academy of Music, the theme of her planned dissertation is also directed towards Dohnányi's work.

